

KORUNK

MI ÉRDEKLI AZ IPARSZOCIOLÓ-
GUST? • TÁRSADALMI MOBILITÁS
FALUN • SZOCIOLÓGIA MAGYAR-
ORSZÁGON • OPTIMISTA PEDA-
GÓGIA • „SZABAD SZÉKELYEK“
ERDÉLY HŰBÉRI TÁRSADALMÁ-
BAN • SZÍVÁTÜLTETÉS ÉS HU-
MANIZMUS • KÉMIAI KUTATÁS
ÉS GENEZIS • MALRAUX: ANTI-
MEMOÁR • ENZENSBERGER: MI-
ÉRT TÁVOZOM AZ EGYESÜLT ÁL-
LAMOKBÓL? • SZEGÉNY SZÍNHÁZ

1968. 4

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Demény Lajos
Grigorescu, Pompiliu
Mezei József
Stahl, Henri H.
Székely László

Arad

Návrádi Agoston

Kolozsvár

Balázs Sándor
Balogh Edgár
Buş, Gheorghe
Cseke Vilmos
Deák Tamás
Engel Károly
Farkas László
Herédi Gusztáv
Holán Tibor
Horváth István
Imreh István
Király László
Kocsis István
Roth Endre
Székely László
Szilágyi Júlia
Sztrányiczki Gábor
Weismann Endre
Zsakó János

Marosvásárhely

Fülöp Géza
Metz Katalin

Segesvár

Dávid László

Szilágynagyfalu

Major Miklós

Temesvár

Szekernyés János

Külföldi szerzők

Bloch, Ernst
Enzensberger, H. M.
Hedén, C. G.
Hegedüs András
Ilyés Gyula
Malraux, André

Hincz Gyula Béke című sorozatából

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	467
* * *		
ERNST BLOCH	Marx humanizmusa	469
ROTH ENDRE	Marx személyiségének tanulmányozásához	473
ILLYÉS GYULA	Dombvidékiek, Fekete-fehér (versek)	479
ENGEL KÁROLY	Hídverők (Veress Endre és Bitay Árpád emlékezte)	480
POMPILIU GRIGORESCU	Mi érdekli az iparszociológust?	489
HENRI H. STAHL	Társadalmi mobilitás falun	491
HEGEDŰS ANDRÁS	A magyarországi szociológiáról	496
IMREH ISTVÁN	„Szabad székelyek“ Erdély hűbéri társadalmában	503
SZILÁGYI JÚLIA	Malraux nem emlékeztet Malraux-ra	511
ANDRÉ MALRAUX	Antimemoár (részlet)	514
ZSAKÓ JÁNOS	Kémiai kutatások és az élet keletkezése	519
HORVÁTH ISTVÁN	Magam keresve, Ellobbant lángú nyári pipacsok (versek)	529
HOLÁN TIBOR	Szívátültetés és humanizmus	530
C. G. HEDÉN	A mikrobiológia nagy feladatai	536
HAZAI TÜKÖR		
SZEKERNYÉS JÁNOS	Letelepedettek és ingázók	541
JEGYZETEK		
KOCSIS ISTVÁN	A helyesírási osztag	547
DÁVID LÁSZLÓ	Műemlékek — napirenden	549
METZ KATALIN	Elfeledett kritikai szabályokról	552
MEZEI JÓZSEF	„Szür-naturalizmus“ a láthatáron?	553
NEMZETKÖZI ÉLET		
HANS MAGNUS ENZENSBERGER	Miért távozom az Egyesült Államokból?	555
FARKAS LÁSZLÓ	Történelemalakító menedzserek? (Az „amerikai kihívás“-ról)	559
SZÉKELY LÁSZLÓ	Új szerepkörben az ötödik földrész	564

IFJÚSÁG — NEVELÉS

HEREDI GUSZTÁV	Optimista pedagógia	571
----------------	---------------------	-----

FÓRUM

GHEORGHE BUȘ	Kétség és bizonyosság	574
FÜLÖP GÉZA	Mérnökök „erkölcsi kopása“?	578

TUDOMÁNYOS SZEMLE

WEISZMANN ENDRE	Élet és halál mezsgyéjén (Summa technologiae)	582
BALÁZS SÁNDOR	Gondolatok a társadalmi ankétról	585
CSEKE VILMOS	Párhuzamosok Arisztotelésznel	589
DEMÉNY LAJOS	Értékes Barițiu-monográfia	592
SZTRÁNYICZKI GÁBOR	Egzisztencializmus és erkölcs	594

IRODALOM — MŰVÉSZET

KIRÁLY LÁSZLÓ	Szegény színház (Kitérő)	599
DEÁK TAMÁS	Írói távlat és közelség	601
BALOGH EDGÁR	Kiegészítésül az új Szabédi-értelmezéshez	602

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

NÁVRÁDI ÁGOSTON	Adalékok a korai olvasástanítás kérdéséhez	613
MAJOR MIKLÓS	Iskolai kutatásokról és a gyalogtúra hasznáról	615

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Gyémánt László, Kass János, Kondor Béla és Lakner László munkái, Gross Arnold és Kaján Tibor rajzai (Magyar Népköztársaság), David Levine karikatúrája

Szervátiusz Jenő domborműve, Kabay Béla fotói, Árkossy István, Benkő Mrazek Berta, Dávid László, Fux Pál, Kancsura István, Keleti Adám és Páll Lajos grafikai

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: T 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztéségi főtájtár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János. Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167 465.

Az elidegenedés ostoba fajtája, ha valaki szerteszét a nagyvilágban keresi az újat, híreket ollóz magába mindenünnen — éppen csak maga köré nem néz, itthon az új társadalomfejlődési szakaszt nem látja, abban részt nem vesz... A szocializmusban tagadhatatlanul ugyanúgy érvényesülnek a dialektika törvényei, mint a kapitalista vagy az ébredő, volt-gyarmati világban. Nálunk is szembekerül régi és új, s a kommunista tanultságán, népközelségén, cselekvőképességén múlik, hogy a konzerváló és a megújító erők ellentmondása antagonizmussá válik-e, rést engedvén a settenkedő világreakciónak, avagy az ellentmondások idejében való felfedezése s tudományos megelőzése, az újításokba vetett hit és a kezdeményezés képessé teszi a társadalom szervezésére és vezetésére hivatott pártot, hogy — s itt adjuk már át a szót Nicolae Ceaușescu elvtársnak — „határozottsággal kiküszöbölje mindazt, ami a társadalmi életben régi és idejétmúlt, ami már nem felel meg az új társadalmi feltételeknek és fékezi az előrehaladást a szocialista demokrácia, a haladás és a civilizáció útján“.

Itt és most nagy dolog történik.

Milliók kezében pártunk főtitkárának előadói beszéde, mely a lakosság tömegeinek cselekvő részvételével végrehajtott országos területi-közigazgatási újjászervezés felmérése alkalmából hangzott el a Román Kommunista Párt Központi Bizottságánál, s ez a beszéd illetékesen figyelmeztet a gazdasági, társadalmi és politikai életben időnként még mutatkozó „konzervatív, merevségi és betokosodási tendenciák“ felszámolásának szükségére. Szocializmusunk fejlődése során íme elérkeztünk ahhoz a fordulathoz, amikor az elért eredményeknek megfelelően a párt nyilvános megvitatás után új szervezési formákat és munkamódszereket vezet be egész társadalmi életünkben. A párt főtitkára gondolkodó és felelős egyéniségek hozzájárulását kívánja a közügyek és államügyek intézéséhez. „Nem szabad... — üzeni — félnünk vagy tartózkodnunk attól, hogy megszervezzük politikánk problémáinak nyilvános megvitatását. Hiszen éppen a széles körű vita segíti elő a problémák tisztázását, a tömegek politikai öntudatának emelését, azt, hogy fejlődjenek az összes állampolgárok felelősségérzete a haza iránt, a szocialista társadalom építésének ügye iránt, a béke és a szocializmus világérdekei iránt.“

A buzdítás egyaránt szól munkásnak, parasztnak és értelmiséginek, nemzetiségre való tekintet nélkül, és mert a szocialista fejlődésben éppen úgy, mint annak tudatosításában és ideológiai védelmében s előbbrevitelesen rendkívül nagy szerepe van az általános műveltség, a filozófia, a

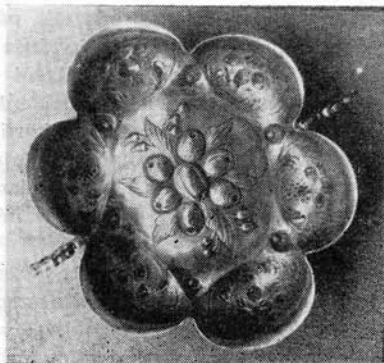
szaktudományok bővülésének, az emberiség gyűjtötte tudáskincs modern értékelésének, érthető, ha különlegesen is szó esik az értelmi pályákon dolgozók hivatásáról. „Nem adminisztratív intézkedésekkel, nem ukázzal kikényszerítve, hanem tudományos felvilágosító munka révén“ őrizhetjük meg és szaporíthatjuk eredményeinket a legjobban, ezért valóban kívánatos, hogy az értelmiség „nemcsak értékes tudományos és kulturális munkák létrehozásán dolgozzék, hanem azért is, hogy hozzájáruljon a haza egész társadalmi életéhez, hogy részt vegyen az állami és közügyek intézésében“.

Mint a romániai magyar értelmiség közügyi szerepével régóta foglalkozó folyóirat, a **Korunk** mindenkori kötelességének vallja, hogy tematikáját hozzáalakítsa a honi fejlődés szükségleteihez. Amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtitkára kifejtette, mi is teret biztosítunk a szabad véleménynyilvánításnak s szívesen informáljuk olvasóinkat a világáramlatokról akár a tudományok, akár a művészetek és irodalom terén, de tesszük ezt országunk saját helyzetéből kiindulva, követvén pártunkat ideológiai felkészültségében, mozgalmi rugalmasságában és önállóan kidolgozott programja eredetiségében. Nemzetiségi adottságainknak megfelelően a magyar dolgozók őszinte hozzászólásait, kívánságait mi is bekapcsoljuk az ország eszmei vérkeringésébe, hogy a ránk — nyelvünkre, művelődésünkre — háruló feladatok minél tökéletesebb teljesítésével is hozzájáruljunk pártunk sikeréhez, Románia Szocialista Köztársaság szuverén fejlődéséhez.

Az ország új társadalomfejlődési szakaszához méltó volt már a nemzetiségi összetétel figyelembevételére is az új területi-közigazgatási beosztásoknál, s örömmel figyeljük a hazai magyar sajtó kiszélesedését, mint a helyi — elsősorban székelyföldi — tartalékerők újszerű mozgósításának új eredményét. Az anyanyelvi oktatás, a nemzeti nyelvhasználat a közigazgatásban, haladó magyar nemzeti hagyományaink ápolása (gondoljunk a tavalyi Arany János ünnepekre és a kolozsvári magyar színház jubileumára, Salamon Ernő szobrának felavatására e napokban, vagy a Körösi Csoma Sándor-szoboravatás előkészületeire), a megnőtt magyar könyvkiadás és -behozatal — megannyi közügy, melynek sokoldalú előbbrevitelére ma ugyanúgy alkalom nyílik, mint a román néppel, az ország egész lakosságával közös gazdasági, társadalmi és kulturális munkakörök korszerűsítésére e megnőtt, minden ízében tavaszi időben.

Vigyázzuk a nagyvilág forrását, de őrizzük a hon érdekét, soha el nem idegenülten. Itthon vagyunk szívvel-lélekkel, alkotó egységben az ország egészével.

KORUNK

ERNST BLOCH

Marx humanizmusa

„Felforgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény.“

Vajon mi vitte a vörös zászlóhoz azokat, kiknek úgyszólván nem volt rá szükségük? Talán a szívük, amely — feltéve, ha adva van — öszszeszorul oly sokak nyomorúságának láttán. Talán a lelkiismeret, amely e nyomor miatt megszólal az uralkodó osztály egyes csendes tagjaiban, miközben az üzlet aktív tulajdonosai teljesen zavartalanul lakmároznak a profitból. Talán a tudásszomjnak is része van abban, ha a tudományos analízis késével lemetszik azt az ágat, melyen mindaddig helyet foglalt egy-egy fiatalember vagy lány, kinek származására is, jövőjére is az anyagi jólét a jellemző. A megismerésnek erre a fajtájára természetesen vajmi nehezen tesz szert az ember, ha előzetesen nem volt meg benne az erkölcsi érdekelttség aziránt, hogy azt megszerezze. És az ember éppenséggel nem von le cselekvő forradalmi következtetéseket a felismertekből, ha csupán szemlélődés útján jutott hozzájuk és azok továbbra is fennállnak.

Sombart mondta egyszer például: ha megkérdik őt, szocialista-e, erősen zavarba jön. A kérdésnek ugyanis teljesen kettős az értelme, aszerint, hogy a szocializmusnak a szubjektíve kívánatos vagy pedig az objektíve elkerülhetetlen voltára vonatkozik-e. Az utóbbi esetben, tudományos felismerésének alapján, mondta Sombart, sajnós, szocialista, az első esetben azonban, ha beállítottsága felől érdeklődnek, akkor: polgáriságából kifolyólag ízig-vérig vörös-ellenes — quod erat demonstrandum, és amit Sombart bőségesen be is bizonyított. Másfelől azonban az említett „szív“ még a lelkiismerettel és beállítottsággal együtt sem minden esetben elegendő ahhoz, hogy az előkelőkkel szemben osztályárulásra kerüljön sor. Maga Marx is egyik körlevelében egy bizonyos Kriege ellen fordul, aki csupán szívtől indítatva, tehát végső soron mégiscsak a *felülről* jötevhöz hasonlóan hadat üzent a nyomornak. Hasonlóképpen ellene fordult annak is, ami Kriegének ösztönzője volt ebben a kérdésben, vagyis a „szeretettel csöpögő érzelgősség“-nek, melyet Marx nemcsak a „német szocialisták“-nál, hanem Ludwig Feuerbach egyes humánus indulatú passzusaiban is felfedezett, mint ahogy maga Feuerbach is távol állt a szocialista mozgalomtól, sőt az 1848-as forradalomtól is, még ha öreg korában a munkáspárthoz tartozónak vallotta is magát.

Tehát legalábbis érzelem, lelkiismeret és mindenekelőtt felismerés *együtthatása* szükséges ahhoz, hogy szemben saját eddigi társadalmi létünkkel, szocialista tudatot válasszunk ki magunkból, azzal a jelentős és kontrasztszerű következménnyel, hogy többé nem engedjük tudatunkat az oly hosszú időn át érvényes társadalmi létünkkel egyezőnek lenni, s így szakasról szakaszra bekövetkezik az az állapot, melyet *A Kommunista Párt kiáltványa* ír le, s immár nemcsak lélektanilag, hanem objek-

tív módon is feltár: „Végül olyan időkben, amikor az osztályharc döntéshez közeledik, a bomlási folyamat az uralkodó osztályban, az egész régi társadalomban annyira heves, annyira kirívó jelleget ölt, hogy az uralkodó osztály egy kis része elszakad osztályától és a forradalmi osztályhoz csatlakozik, ahhoz az osztályhoz, amelyé a jövő.“

Természetesen ama fenyegető veszély miatt, hogy az ifjú értelmiség legjobbjai elszakadnak saját osztályuktól, a csőd felismeréséből, a jövő víziójából és az emberiségéből összetevődő e sajátos együtthatás láttára növekszik az ezek ellen rendelt elhárító mozgalom is. Legerősebb volt e téren a faszizmus, de már jóval előtte, majd körülötte is jelentkeztek finomabb ködösítések, most pedig újra szaporodnak a faszizmus utóvirágzási szakaszában. Közös feladatuk reakciós irányba eltéríteni mindazt, ami szocialista hitvallásra készíthető, és ha már Marx mégsem tagadható le, legalább nagyon is le kell kicsinyíteni, s főleg, *incredibile dictu*, forradalmiatlanítani kell őt, valahogy úgy, mintha Kierkegaardnak, esetleg Pascalnak volna valami lecsúszott rokon-féléje; így aztán Marx voltaképpen nem is „gazdasági lázadó“, inkább valami látványosság, olyan valaki, aki lecsitítja az országot. Ezek után, egyébként a vörös zászló elleni védekezésben következetesen egy Knittermeyer nevű egzisztencialista már hivatottnak érzi magát azt tanúsítani, hogy Marxtól „hibásan“ értékeljük, „ha művét egyszerűen megterheljük mindazzal, amit ma kommunista ideológiaként visznek színre“. Maga Heidegger is, abban a „*lucus a non lucendo*“-jellegű írásban, melyet *Levél a humanizmusról* címen tett közzé, legalábbis a náciellenesség időszakában képes volt valósággal jóakarátúan vállon veregetni egy kiherélt vagy lefejezett, de ennek ellenére vagy talán éppen ezért annál is megbékéltebb Marxtól.

Márpedig ebből is az világlik ki, hogy az érzésből, lelkiismeretből és objektív felismerésből egyaránt összetevődő társítás, melynek jóvoltából az intelligencia oly sokszor balra előzött, Marxtól mellőzhetővé teszi. Amennyiben ugyanis a hamisítatlan Marx túlságosan is biztos mintaképet szolgáltatja az intelligencia vörös útjának: azonos az *önmagát cselekvően felfogó emberiséggel*.

Ez az emberiség Marxnál sajátos, és noha nem ellágyult fáradozásoként, korán és szemmel láthatóan lép fel, mind azért, mert ez a felindult személyiség saját magát embernek érzi, mind pedig azért, mert a többiek szintén emberek, és mégis legtöbbször ebként kezelik őket. Éppen ezért azokat, akik velük így bánnak, nem vonja bele semmiféle könyörületességbe, sőt ellenkezőleg: őket megtérni annyit jelentene, mint valósággal embertelenül bánni a meggyalázottakkal és sértettekkel. Távol áll tőle az a „sűrített jószág“, aminek ezt Münzer nevezte Luthernél, aki csupa gyöngédséggel az urak iránt minden erőszakot elítélt, ha az nem tőlük maguktól indult ki. De épp ennyire távol van az a fajta hamis békeesség is, mely Marx után a válogatás nélküli bűnbocsánat kocsonyakötőanyagához tartozott és tartozik ma is. Feladata ugyanis az, hogy ne történjék olyan döntés, mely az 1918-ban és főleg 1945-ben részben legyőzött uralkodóosztály számára teljesen terhéssé válhatnék. Ehelyett Marx nem általános és elvont, hanem *címre szóló* emberiséget gyakorol, olyat, mely az azok felé fordul, kiknek egyedül van reá szükségük. És Münzerrel azonos módon Marx is kezébe vette az ostort, amellyel Jézus a kufárokat kiverte a templomból. Emberisége tehát, éppen konkrét

voltánál fogva, felmutat kifejezetten elkeseredett vonást is, vagyis egy és ugyanazon ténykedésben, aszerint, hogy melyik oldal felé fordul, ugyanúgy tartalmaz haragot, mint felszólítást is — objektíve megváltó elemeket keres, talál és közöl.

Ilyenformán Marx a nyomorban sem kizárólag a nyomort látja, amint azt az összes elvontan könyörületesekek és a nem kevésbé elvont utópisták szokták tenni, hanem azt, ami felháborító a nyomorban, ezzel pedig állásfoglalása a nyomort szülő ok elleni felháborodás hajtóerejévé lesz. Így válik a nyomor, mihelyt saját okaival tisztába jött, a forradalom emeltyűjévé. Marxnak az emberisége pedig, mely a legjelentéktelenebb, a legalacsonyabb sorsú embertársai felé fordul, éppen azáltal bizonyul helytállónak, hogy alapvetően megérti a legnagyobb számot képviselő embertársainak alacsony sorsát, azt, hogy a semmivel váltak egyenlővé, s ezáltal alapvetően orvosolja ezt. A végletekig menő elidegenedés nulla-foka, melyet a proletariátus képvisel, végül is dialektikus fordulóponttá válik. Éppen ennek a nulla-foknak a semmiségében kell Marx tanítása szerint a mindenséget megtalálnunk.

Tehát az elidegenedés, az elembertelenedés, a dologgá válás, minden emberek és dolgok elárúsodása, melyet a kapitalizmus fokozott mértékben hozott magával: ez az ősellenség Marxnál, a kapitalizmusban, kapitalizmusként ez győzött végül is olyannyira, mint még soha. Éppen maga az emberiség a született ellensége az elembertelenedésnek. Sőt, minthogy a marxizmus általában nem egyéb, mint harc a kapitalista módon tetőpontjára hágó elembertelenedés ellen, harc ennek teljes megszűnéséig, mindebből következik az is, hogy a valódi marxizmus saját osztályharc-indulatánál és saját céljának tartalmánál fogva nem egyéb, nem lehet és nem is lesz egyéb, mint az emberiség előmozdítása. Elsősorban csak a marxizmuson belül bírálhatók reálisán, csak a marxizmuson belül szüntethetők meg az összes útközben bekövetkező elhomályosodások és kisiklások, mert ma már egyedül a marxizmus az örököse mindannak, ami a régebbi, a forradalmi polgárságban humanista célzatú volt. Egyedül a marxizmus hatolt az osztálytársadalomnak — s legmagasabb fokon a kapitalista osztálytársadalomnak — a kiküszöbölhető gyökeréig azáltal, hogy felismerte: ez okozza az összes elidegenedéseket. Olyannyira, hogy amilyen mértékben a proletariátus kiküszöbölő ereje fokozódik, a marxista emberiség egyre tágabb köröket írhat le, a radikálisan kizsákmányoltakon jóval túlmenően, egészen *mindazokig terjedően, akik együttesen segítséget szenvednek a kapitalizmusból kifolyólag.*

A szociális forradalom alapvető humanizmusa végül is lerántja az elidegenedés leplét az egész emberiségről. Ezt azonban csak azáltal teszi, hogy hirdeti: „háborút a palotáknak, békét a kunyhóknak“, amint azt a nagy demokrata Georg Büchner fogalmazta meg, valamint Marx következő tételének éles emberszeretetével: „A vallás kritikája azzal a tanítással végződik, hogy az ember a legfőbb lény az ember számára, vagyis azzal a kategorikus imperatívusszal, hogy fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény . . .“ (Marx—Engels *Művei*, I. 385).

Végül pedig nyilvánvaló: ez a materiális „kategorikus imperativus“ távolról sem szorítkozik az ifjú Marx írásaira, mint ahogy azt a Marx-

csonkítók állítani szokták. Ebből az imperativusból semmi sem veszett el, hisz Marx azt, amit korábban „valódi humanizmusnak“ nevezett, átvitte a materialista történelemfelfogásba. Már 1845-ben *Tizenegy tézis Feuerbachról* című munkájában, a hatodik tézisben tudvalevőleg megállapítja: „De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége“ (Marx—Engels *Művei*, III. 9).

Még korábban, 1844-ben a *Szent család* előszavában ugyanerről a humánusról erősen materialista módon jelenti ki: „A reális humanizmusnak nincs Németországban veszedelmesebb ellensége, mint a spiritalizmus, vagyis a spekulatív idealizmus, amely a valóságos egyéni ember helyére az »öntudatot« vagy a »lelket« állítja...“ (Marx—Engels *Művei*, II. 5).

Bár Marx későbbi írásaiban az „elidegenedés“ kifejezése, vagyis a humánus *negatív* mércéje valamivel hátrébb szorul, az elidegenedés csak mint kifejezés szorul háttérbe, nem pedig mint a humánus ítélkezésének tárgya. A humánus zsinórmérték és ítélkezési kritérium marad a proletárok munkanapjának, valamint a proletariátusnak kijutott „társadalmi viszonyok összességének“ későbbi elemzéseiben. A számos rendelkezésre álló példa helyett csak egyre hivatkozunk, mely különösképpen késői és ugyancsak különösképpen döntő. „A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolog természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján“ (Marx: *A tőke*, 3. Budapest, 1961. 786). És ebben a kijelentésben: az uralmunk alá hajtott szükségszerűség talaján felvirágozik „az emberi természet gazdagságának bilincseitől való megszabadítása“, kétségtelenül nem szorul háttérbe „a valódi humanizmus“, hanem éppen még csak ekkor *állítottuk lábra*, reálisan és nem formálisan. Az emberiség a valóban lehetővé tett demokráciában kap helyet, mint ahogy ez utóbbi maga képviseli az első humánus lakóhelyet. Itt tehát a humánus még a társadalmi tendencia távoli céljaként is valósággal uralkodó.

A marxizmus, ha helyesen gyakorolja, ha lehetőleg megszabadítja és tehermentesíti magát a gonosz szomszédától, már eleve „humanity in action“, azonos a megvalósulófélben levő emberi ábrázattal. Keresi az egyedül objektíve valódi utat, elindul rajta és végigjárja. Csak így lehet olyan jövője, melyet az el nem kerülhetőség és az otthoniasság egyidejűleg jellemez.

Részlet a szerző *Das Prinzip Hoffnung* (Suhrkampff Verlag, Frankfurt am Main, 1959) című művéből.

Marx személyiségének tanulmányozásához

Mi a kapcsolat az ember és műve, az életpálya és az alkotás között?

A kultúra történetének és elméletének izgalmas és sokat vitatott kérdése ez. Nem érezheti-e át Mozart Requiemjét az, aki nem tudja, hogy ez a remekmű a szerző életének melyik szakaszában, milyen körülmények között keletkezett? Descartes életének viszontagságait ismerve jobban értjük-e fizikáját és metafizikáját? Lehet-e, szükségese-e felfedeznünk a nagy alkotók bonyolult életútjának vetületét műveikben? Egyesek szerint nem lehet és nem is szükséges; a művész, a gondolkodó, a tudós személyisége művében nyilvánul meg leghitelesebben, amelyhez viszonyítva életrajza csupán banális külsőségeket tartalmaz. Mások viszont állítják, hogy a mű csak az életrajz fényében válik érthetővé; az alkotó személyiségének ismerete adja meg a kulcsot az alkotás titkainak megfejtéséhez. Ezek is, azok is eltúlozzák azt az igazság-elemet, amelyet álláspontjuk tartalmaz. Valójában minden hiteles művészi vagy elméleti értéket hordozó mű önmagáért beszél és szuverén értékű, akkor is, ha alkotójáról semmit vagy szinte semmit sem tudunk, amint azt a homéroszi eposzoktól kezdve napjaink számos kiemelkedő alkotásáig sok halhatatlan mű példája bizonyítja. Azonban a tudós, művész vagy gondolkodó élő személyisége mégsem pusztán külsőség a műhöz viszonyítva, hanem a műben tárgyiasult szubjektív alkotó erők forrása. E forrás ismerete — a maga sokrétűségében, amennyire ez lehetséges — fontos támpont a mű lényegének kitapintására és elsajátítására, de az is igaz, hogy minden személyiség életrajza tartalmaz mellékes körülményeket is, így az életrajzi pedantéria sokszor felesleges a mű értelmének és értékének feltárása szempontjából. Mégis, minden alkotó élettörténete alapvonásaiban személyisége lényegét tartalmazza. Az életrajz nem külsődleges az alkotással szemben, az alkotás folyamatát is magában foglalja.

Az alkotókészség a személyiség meghatározói közé tartozik; így kibontakozásának iránya, az alkotás természete a személyiség sajátosságainak függvénye. A természettudósok intellektuális kíváncsisága, az egyiknek a kísérletezésre, a másiknak a rendszerezésre, a harmadiknak az elméleti általánosításra való hajlama — személyiségük elemei. Különböző típusú kutatások vannak; személyiségük erőteljesen megnyilvánul tudományos munkájukban még akkor is, ha — a természettudományok területén — nem befolyásolja közvetlenül a felfedezések és elméletek sajátos tartalmát, főleg akkor, amikor ez az emberi személyiség szempontjából semleges tárgyhoz kötődik.

A társadalommal és az emberrel foglalkozó tudományok területén viszont az alkotás e tekintetben közelebb áll a művészethez. E tudományok tárgya közvetlenebbül és nagyobb mértékben mozgósítja az alkotó személyiségének sajátosságait; az alkotó erőteljesebben rányomja személyiségének bélyegét a filozófiai, etikai, esztétikai, szociológiai tanok és elméletek *tartalmára* is, mert ezek a kutatási területek nemcsak intellektuális,

de erkölcsi és érzelmi rezonanciát is kiváltanak. És ha az objektív igazság itt sem lehet több-, csak egyfajta, megközelítésének módja, keresésének indítékai, megfogalmazásának mikéntje — mint egyébként a természettudományok területén is — eltéréseket mutat a kutató elme, a tudós vagy gondolkodó személyiségének sajátosságaitól függően.

E gondolat jegyében foglalkozom *A tőke* szerzőjének, a nevét viselő filozófia megalkotójának, a nemzetközi munkásmozgalom tanítómestérének személyiségével.

*

Marx személyiségének tanulmányozására és felidezésére több forrás kínálkozik. Első ezek között természetesen műveinek összessége. *A tőke*, Marx lángelméjének legteljesebb megnyilatkozása, egyben a harcoss forradalmár szenvedélyének, a kutató tudós fáradhatatlan szellemének, személyisége lényegi jegyeinek leghívebb kifejezője is. Lapjain a társadalmi igazságtalanságokon felháborodott erkölcsi tudat lángol, és ezek legmélyebb okait feltárni képes elme világít; a harcoss humanizmus nemeslelkűsége utolérhetetlen módon ötvöződik egybe a kutató lelkiismeretességével és a stílusza gyémántcsiszolói gondosságával; egy analitikus elme tényhez és konkrétumhoz kötöttsége olvad össze a ragyogó összegező készséggel, amely — Lenin szavaival — a dolgot mint az ellentétek összegét és egységét képes feltárni.

De *A tőkét* is a kísérő kisebb és nagyobb dolgozatok impozáns sorával összefüggésben kell tanulmányozni. A felhőkbe nyúló orom közeleinek jellegét is csak annak a hegyláncnak a jellegzetességeivel együtt lehet megérteni, amelyhez tartozik. Ha *A tőkét* nem tekintjük csupán közgazdasági munkának, hanem szociológiai és filozófiai műnek is — amint valóban az —, igazi jelentését csak azoknak a munkáknak az alapján fejthetjük ki, amelyekben Marx szociológiai és filozófiai nézetei kialakultak és kiforrtak. Csak együttesen és összességükben nyújtják szerzőjük személyiségének teljességét. Mikor azt mondom: valamennyi, nemcsak azokat értem, amelyeket szerzőjük kiadott vagy majdnem nyomdakészen elkészített, hanem azokat is, amelyeket eredetileg nem a nyilvánosságnak szánt, vagy amelyek különböző okok miatt megírásukkor nem jelentek meg, és csak utólag láttak napvilágot. Sőt: éppen az utóbbiak között akadnak Marx szellemi portréjának megrajzolása szempontjából különösen fontos írások, amelyekből személyiségének kialakulására vonatkozóan lényeges ismereteket nyerhetünk.

Könyvei, tanulmányai, cikkei mellett rendkívül gazdag episztoláris hagyatékát tekinthetjük személyisége tanulmányozásának másik forrásaként. Engelsszel folytatott levelezését — amely önmagában is négy vaskos kötetet tesz ki —, valamint számos barátjával, munkatársával, harcostársával váltott levelét a marxista kutatás eddig inkább segédanyagként kezelte, mint szükséges pótlást a dolgozatokban kifejtett alapeszmék jobb megértéséhez. Marx levelei azonban nemcsak kommentárokat és kiegészítéseket tartalmaznak tudományos és forradalmi munkássága margójára, hanem rengeteg adatot, megjegyzést, véleményt mindennapi életére, családjához, barátaihoz és ellenfeleihez fűződő kapcsolataira vonatkozóan, a jellemére és temperamentumára, életmódjára és munkamódszereire fényt vető megannyi adatot és elemet.

Harmadsorban a Marx személyiségével kapcsolatos ismereteinket a róla szóló vagy őt érintő emlékirásokból is merítjük. A közelmúltban jelent meg román nyelven az ilyenfajta írásoknak egy gyűjteményes kiadása, amely a — tudomásunk szerinti — legteljesebb, 1936-os német kiadás alapján készült (*Maurul și Generalul. Amintiri despre Marx și Engels*. București, 1966). Felesége, leányai, a közeli barátok és közvetlen tanítványok személyes emlékei nélkülözhetetlen és felbecsülhetetlen támpontokat adnak a tudós, a gondolkodó, a harcos ember megismeréséhez, megértéséhez. Kortársainak tanúságai lényeges pontjaikban egybehangzanak, egymást nemcsak kiegészítik, hanem meg is erősítik. A felmerülő apró ellentmondások nem zavarják az élénk taruló kép egységét, mert nem nehéz megállapítanunk, melyik emlékiratszerző állt közelebb Marxhoz, melyik ismerte jobban és melyik bizonyult jobb, lényegretörőbb megfigyelőnek. Így például ha Kugelmann nem éppen hízelgően nyilatkozik Marx szervezői és agitatori képességéről, Paul Lafargue viszont utólérhetetlen agitátorként írja le. Mehring arról beszél, hogy a napi politika kérdéseiben Marx főként Engels tájékozódó készségére bízta magát.

És végül a neki szentelt életrajzi munkák (mármint a tudományos jellegűek és igényűek; az egyébként sem nagy számú ilyen vonatkozású szépirodalmi művek nem tartoznak érdeklődési körünkbe). A marxista szakirodalom reprezentatív anyaga e tekintetben Franz Mehring ismert munkája (*Marx Károly életrajza*. Budapest, 1958), amelynek kinyilvánított célja, hogy Marx személyiségét ábrázolja: Marxot emberi totalitásban mutassa be közéleti tevékenységének és magánéletének megvilágításában egyaránt. Mehring könyve értékes forrásmű; az 1918-ból keltezett munka azonban nem elégítheti ki teljesen a marxista gondolkodás mai igényeit. A legtöbb újabb keletű életrajzi kísérlet inkább didaktikai, mint tudományos-kutatási jellegű; egyes elméleti igényű esszékben is találunk életrajzi vázlatokat, amelyek azonban csupán ismert tényeket ismételnek kivonatosan (például Roger Garaudy: *Karl Marx*. Seghers, 1964).

Lenin írja, hogy a marxi tanítás a szigorú és legmagasabb rendű tudományosságot egyesíti a forradalmisággal, mégpedig nem véletlenül, nemcsak megalapítójának személyes tulajdonságainál fogva, hanem mert magában az elméletben, belsőleg és elválaszthatatlanul forrasztja egybe (*Művei* I. 344).

E kijelentés nézetem szerint nem azt kívánja hangsúlyozni, hogy ez az egység Marx személyi tulajdonságain kívül és azoktól függetlenül alakult ki. Jóllehet a marxizmus megjelenésének és sajátosságainak pszichologizáló magyarázatát elutasítjuk, és egy par excellence szociológiai álláspontra helyezkedünk, amely az elmélet jellegét azokból a társadalmi szükségletekből vezeti le és magyarázza, amelyeket az elmélet kifejezésre juttat — óvakodnunk kell ugyanakkor attól, hogy ezt a jelentéget valamilyen fátum következményeként fogjuk fel, amely pusztán eszközként használta volna az elmélet megalapítóját. Ellenkezőleg, azt kell hangsúlyoznunk, hogy a személyiség egyéni és egyedi sajátosságai nem csupán véletlenszerűek, közöttük és a személyiség alkotta mű vonásai kö-

zött fennálló kapcsolatok nem külsődlegesek, esetlegesek, hanem bensők, szükségszerűek. A tudományos objektivitás és a forradalmi szenvedély összefonódásának a marxi elméletben megfelel e vonások szerves egysége. Értelmének alkata és jellemének sajátossága tette képessé Marxtot annak a tannak a kidolgozására, amely nevét viseli; az értelemnek és a jellemnek semmilyen más alkata nem adhatta volna *pontosan* ugyanazt az eredményt, amely *ugyanolyan* mértékben megfelelt volna a munkásmozgalom elméleti megalapozása szükségességének. Nemcsak elméleti munkásságában, hanem emberi mivoltában is, már teljesen és a végsőkéig következetes volt önmagával szemben. Marx személyiségének *qualité maîtresse*-e teljes következetessége önmagával és művével szemben; műve pedig szintén teljesen integrált, monolitikus jellegű.

Hozzátehetjük e gondolatsorhoz, hogy annak a kölcsönhatásnak a jobb megismerése, amely Marx személyisége és műve között fennáll, jelentősen hozzájárulhat filozófiai öröksége legaktuálisabb és legvitatottabb kérdéseinek a megoldásához. Például a marxista axiológia és filozófiai antropológia viszonylag önálló tudományágakként való fejlesztésével kapcsolatban vita folyik akörül, hogy a humanizmus a marxista tudomány alkotóeleme-e, vagy csupán külső jegye, következménye e tudomány elméleti alapjainak. Marx személyiségének tanulmányozása és megértése nézetem szerint feltétlenül arra a következtetésre vezet, ha az elmondottak értelmében a személyiség és az életmű egységének elvéből indulunk ki, hogy — ellentétben Louis Althusser francia marxista álláspontjával — a humanizmus Marx elméletének és gondolkozásmódjának nem külső és esetleges jegye, hanem benső, lényegi meghatározója. A humanizmus az ifjú Marx munkáinak, a demokratikus forradalmiságtól a kommunizmus álláspontjára való áttérésének alapvető mozgatórugója; a humanista motiváció kifejezetten nemcsak fiatalkori műveiben jelentkezik — mint ahogy azt egyes mai Marx-kutatók állítják —, hanem az érettkoriakban, a minden szempontból kiforrott munkákban is, valamint — minden rendelkezésünkre álló tanúbizonyság szerint — Marxnak mint embernek egész köz- és magánéletében, tevékenységében.

Marx ismételten megfogalmazta az intellektuális tisztesség belső követelményét, amely nélkül nem létezhet valóban tudományos álláspont a valóság felmérésére — *minden* következtetés levonására, a felfedett tényekből és törvényekből fakadó *minden* következmény feltárására, a tudományos gondolatsor végigvitelére. Ez a követelmény elvet minden tudományon kívüli meggondolást, a kutatás mozgatójaként csakis az igazságomját és az igazság iránti feltétlen tiszteletet ismeri el. A tudományos morál ez első és alkati követelménye, amelyet Marx nemcsak tételesen kifejtett (Karl Marx: *Értéktöbblet-elméletek* II. rész. Budapest, 1961. 100—103), hanem minden körülmények között szentül be is tartott, egybeolvad nála a humanista következetesség követelményeivel, amelyek a forradalmi munkásosztály álláspontjának a magáévá tételéhez jutatták el.

A humanista, a tudós és a forradalmár — három megnyilatkozási formája egy és ugyanazon, figyelemreméltóan sokoldalú és egységes személyiségnek.

Marx szoros együttműködése kongeniális barátjával, Friedrich Engelszel a tudományos és politikai tevékenység minden területén: közismert történelmi tény. Életművük egységes egészet alkot. Személyiségük olyan nyilvánvalóan közös jegyekkel rendelkezik, amelyek egybevágóan művük lényegi, közös vonásaival. De sok tekintetben különböznek is: különböző természetük, jellemük, különböző felfogásúak a mindennapi élet több kérdésében, különböznek egyes véleményeik a magánéletre és a személyes kapcsolatokra vonatkozóan.

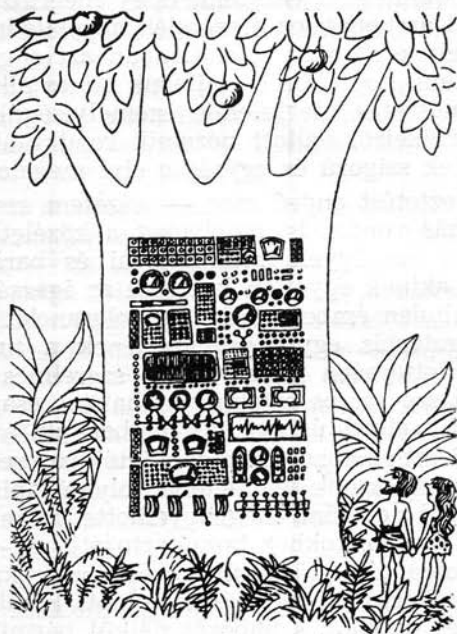
A jelzett emlékirásokat tartalmazó kötet *Mellékletei* két érdekes és értékes dokumentumot tartalmaznak a Mór és a Tábornok egyéniségére vonatkozóan: intim „gyónások“ ezek, amelyek a két „kutatási alany“ válaszait tartalmazzák a Marx leányai által összeállított kérdőívre. Nem lehet észre nem venni a két személyiség közötti különbségek megnyilvánulását már a válaszok hangnemében is. Marx válaszai teljes komolyságról, súlyos felelősségtudatról tanúskodnak, példás életelveket, a harcos humanizmus általános érvényű maximáit tartalmazzák („nézete a boldogságról — harcolni“; „nézete a boldogtalanságról — meghódolás“; „fő tulajdonsága — a törekvés összpontosítása“), valamint a valósággal szembeni tudományos és kritikai álláspont jelszavát hangoztatják („de omnibus dubitandum“). Engels válaszainak tartalma nem ellentétes a barátjával, hanem egyszerűen más jellegű („kedvenc erénye nőknél — ne csináljon rendetlenséget“; „nézete a boldogtalanságról — fogorvoshoz járni“; „fő tulajdonsága — mindent félig tudok“), ezek a válaszok egészükben egy olyan ember vidám természetére utalnak, aki az élet örömeit élvezni kívánja és akinek szelleme az öngúnyra is képes. Mindezeket nem azzal a szándékkal említem, hogy megrajzoljam a két férfiú párhuzamos szellemi arcképét; ez a szándék meghaladná annak a tollnak a hivatottságát, amely e sorokat rója. Csupán azt a gondolatot kívánom ezáltal is alátámasztani, hogy közös tanításuk élő és alkotó, nem dogmatikus jellegének természetes megfelelője személyiségük többrétűsége, az életről és az élet értékeiről vallott nézeteik rendkívüli rugalmassága és nyíltsága — e nézetek szigorú és egységes elvi megalapozásán belül.

Hasonló következtetést enged meg — nézetem szerint — Marx személyiségének sok más vonása is, amelyeket a közéleti tevékenységét és magánéletét közelről megfigyelő munkatársai és barátai jegyeztek fel. Olyan ember volt, „akinek egyetlen kultusza az igazság“, és ugyanakkor „a legtoleránsabb minden ember között“, a toleranciát tartotta az elvileg antidogmatikus magatartás egyik jellemzőjének a tudományban és az életben egyaránt. Élettársába élete végéig szerelmes férj; számára az élettárs elvesztése a szó szoros értelmében halálos csapást jelentett, szeretteivel rendkívül figyelmes és gyengéd ember, aki azonban tudott „kibirhatatlan“ is lenni otthonában, ha a sakkjátékban vereséget szenvedett. Ember, aki „gyermekek és nők jelenlétében olyan tapintatosan fejezte ki magát, hogy egy angol nevelőnő megirigyelhette volna érte“, de aki számára „a társadalmi kapcsolatokhoz hozzátartozott egy-egy pohár bor is“, és képes volt alkalomadtán „sörkörúton“ és ennek kapcsán meglehetősen vaskos diák-szórakozáson részt venni felnőtt korában is. Ember, aki imádtá gyermekeit és unokáit, s habozás nélkül bármikor félbeszakította a kedvéért tudományos munkáját, amelyért viszont saját megjegyzése szerint egészségét és az élet minden örömét feláldozta. Szerény termé-

szetű, de tekintélyt parancsoló ember. Gyűlölte a hamis nagyságot az alkotás kínjaiban állandó nyugtalanság gyötörte, azért, mert leggondosabban kimunkált műveiben sem adta képességeinek legjavát. Mint minden, a betűk világában élő serdülő, a lírai műfajban debütált (versekkel, amelyeket a maga és családja szemérme mindvégig megóvott a nyilvánoságtól), aki véget nem érő meséket szőtt gyermekei kedvéért, és aki nagy kiterjedésű irodalmi tanulmányok tervét dédelgette, hogy azután a tudományos és filozófiai absztrakció száraz talaján találjon önmagára. Ember, akinek saját bevallása szerint kedvenc időtöltése a könyveket bújni dolgozószobájának csendjében, és lelkiismerete parancsára a politikai élet sűrűjébe vetette magát, a kommunista mozgalom vezérévé vált.

Íme, néhány eleme Marx személyisége csillogó mozaikjának, amely nagyságában és sokrétűségében lenyűgöző, nemességében, egyszerűségében, emberségében mégis oly közel áll hozzánk. Egész lénye a legteljesebben megfelelt annak a jelmondatnak, amit önmagának választott: *humani nihil a me alienum puto* — semmi sem idegen tőlem, ami emberi.

Néhány olyan vonást vázoltunk itt, amely sokféleségében is lényegileg összhangban van a lángész életművében. Maga ez az életmű humanitásban a legimpozánsabb és minden emberi felé „nyitott”, amilyen Marx személyisége is volt.

Káján Tibor: A tudás fája

Dombvidékiek

*Alpok, Kárpátok, hadd őrzöngjetelek.
Van emberi beszéd.
Értelmesebb.*

*Itt a természet, mint szép örvű eb,
küszöbünkre sunyja fejét.*

*Bögött vadul, igen, bozontosan
itt is a sok erdő-sörényű hegy
s lám okosan,
szőlősorokkal fésült-bodrosan
jönnek egyenként közelebb.*

*Alpok, Kárpátok, — Piréneusok!
örjöngve a napért
ugráljatok.*

*Allunk s a búzafölddel, mely beért,
a borral, mely pincénkben bugyog,*

emelkedünk.

Fekete-fehér

*Utálom, persze, hogy amire
tegnap azt mondtam, fekete,
ma azt mondom, fehér.*

Becstelen köpönyegcsere.

*Hajam, a tegnap még fekete,
idenézz, fehér.*

*Ki velem így beszél:
Vele beszélj —*

hogy: szótartás, meg becsület!

*Vagy számold, ha tudod, hány okmánylevelet
szaggat szét — micsoda név
hitével — s dob a szél seprűinek,
odanézz, csak egyetlen egy
fáról csak egyetlen év!*

Veress Endre és Bitay Árpád emlékezete

Veress Endre

1938 májusában, alig fél évvel azután, hogy Nicolae Iorga legkiválóbb magyar munkatársának, Bitay Árpádnak a kezéből tragikus hirtelenséggel kihullott a toll, Balogh Edgár a német nagyhatalom felnyílt „Keleti Kapujá”-ról, Ausztriáról szóló Iorga-cikk kapcsán, amely a közép-európai népeket fenyegető nagy veszélyre figyelmeztette a romániai közvéleményt, a *Brassói Lapok* hasábjain megemlékezett egy agyonhallgatott tudósrunk, Veress Endre munkásságáról is. Miután az eszmefuttatás Kossuth Lajos intelmét idézve kihangsúlyozta, hogy „hivatásunk előremenni azon munkában, melynek feladata a Duna mentében kifejtetni s megszilárdítani a szabadságnak és a népek együttélésének erőteljes alakzatát”, a következő szavakkal zárul: „Éppen most jelent meg a román fővárosban egy magyar tudós életműve: Veress Endre okmánygyűjteménye Erdély és a román feje-

delemségek közös múltjáról. A nagy román történész és az úttörő magyar kutató döntő pillanatban egészítik ki egymást. ... Okos felismerésen múlik, hogy mi, magyarok, románok és szlávok rögzítjük-e le először a még íratlan dunai történelmet, vagy átengedjük ezt a tudományos tárgykört a Németországban felállított Osteuropäisches Institut professzorainak?”

A „tudomány hercege” — ahogyan jelenleg Pécsen élő fia, ifjabb Veress Endre hozzá intézett versében szólítja, 1868. február 15-én született Békésen, de már három hónapos korában szülei magukkal vitték Bukarestbe: sarkadi származású édesapja, aki mint debreceni diák állott volt be közlegénynek a szabadságharc idején, tíz évi bujdosás után ott lett második hazára. Az ugyancsak honvédközlegény, majd a Makk-féle összeesküvésben való részvétellel vádolt Koós Ferenc mellett Weress Sándor mérnök vezető egyénisége és monográfusa a Habsburg-ellenes koalíciókban fontos szerepet játszott keleti magyar emigrációnak, amelynek a legkritikusabb években Bukarest volt a központja (Kakassy Endre:

A szabadságharc két híres emigránsát ünnepelte Bukarest magyarsága. Keleti Újság, 1928. 288).

Az élénk felfogású ifjú bukaresti iskolás évei alatt nemcsak a rohamosan polgáriasodó román életnek került a főáramába, de környezete a korabeli események olyan történelmi távlatú megítéléséhez is hozzászoktatta, amely egy egész életre tudatosítja benne a két nép mindenkori sorsközösségének a tényét. Veress Endre elévülhetetlenül nagy érdeme, hogy több mint hat évtizedes munkásságának java részét, 1953. november 24-én bekövetkezett haláláig, e sorsközösség emlékeinek feltárására és minél szélesebb körben való hirdetésére fordította, holott olykor szinte áthághatatlan anyagi nehézségekkel kellett megküzdenie, és nemegyszer jutott osztályrészéül a közöny avagy a bizalmatlanság vesszőfútása.

Alig tizenhat éves korában árva marad, úgyhogy középiskolai tanulmányait Koós Ferenc támogatásával Kolozsváron fejezi be, ahova rövid bukaresti magántisztviselősködés után egész népes családjával átköltözik (még hat kiskorú gyermek neveltetésében kellett segítségére lennie özvegy édesanyjának; testvérei közül az egyik idősb Veress Ferenc, a nemrég elhunyt neves kolozsvári bőrgyógyász-professzor). Endrét kezdetben — a szülői ház hatása alatt — a természettudományos megfigyelések, a föld- és néprajzi kérdések érdeklik. Színes cikkek sorozatában ismerteti Romániát a magyar közvéleménnyel (Csatári Dániel: *Veress Endre emlékezete. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai* 16. Gyula, 1960. 7). Igazi élethivatására azonban két kiváló tanár, Szabó Károly és Szádeczky Kardoss Lajos irányításával, kolozsvári egyetemi hallgató korában ébred reá. A lúdtollal napestig szorgalmasan jegyeztető Szabó Károlytól a tudományos rendszerességű könyvészkedés és könyvgyűjtés műhelytitkait lesi el, Szádeczky professzor román vonatkozású levéltári kutatásai pedig felkeltik benne a vágyat, hogy a kútfők minél teljesebb feltárásával hozzájáruljon Erdély múltjának, valamint a román nép történelmi, földrajzi és néprajzi hagyományainak a megismeréséhez, s rávilágítson a románság és a környező népek kapcsolatára (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și a Țării Românești* I. București, 1929. XII. 1). Jóllehet Erdély történetéből főként a Báthoryak korára (1571—1613) szakosította magát, Magyarország, Románia, Ausztria, Németország, Csehország, Lengyelország és Oroszország levéltáraiban folytatott kutatásai során, ötszöri huzamosabb itáliai tanulmányútjai, valamint angol, holland, spanyol és más külföldi tudósokkal való személyes érintkezései révén 1944-ig 36 kötet oklevéltári anyagot sikerült sajtó alá rendeznie (Veress Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése* I. Kolozsvár, 1944. VII. 1), a Magyar Tudományos Akadémia pedig még olyan hézagpótlóan fontos dokumentum-gyűjteményeket őriz kiadásra kész állapotban, mint *A Budai Királyi Egyetemi Nyomda román kiadványai* (Kézirattár 446, 425—500 lap), amelynek művelődéstörténeti jelentőségére vissza kell még röviden térnünk.

A leszármazottjaitól nemrég a budapesti Országos Levéltárba került 12 367 levél a tanúbizonysága annak, mennyi utánajárára és makacs kitarásra volt Veress Endrének szüksége ahhoz, hogy elképzeléseit legáltalában részben valóra válthassa. A román művelődési élet hetven képviselője között — akikkel kapcsolatban állott — Ion Bianuhon, minden román vonatkozású vállalkozása önzetlen támogatójához és Nicolaie Ior-

gához a kölcsönös megbecsülésen túlmenő meleg barátság is fűzte. A nagy román polihisztor 1899. február 1. és 1914. január 18. között kereken 25 levelet intézett hozzá, az 1920-as években pedig latba vetette befolyását, hogy Veress monumentális okmánygyűjteménye, a már idézett *Documente... megjelenhessék* (Mircea Zăciu: *Arhivele budapestene II. Tribuna*, 1965. 4), amelynek kiadásra került tizenegy kötete már magában is a román—magyar együttműködés gyümölcsöző voltának a bizonyítéka, lévén hogy a közlésre javasolt anyag tudományos ellenőrzését Constantin C. Giurescu egyetemi tanár vállalta magára, a magyar okiratokat Veress hűséges munkatársa, Avram Todor fordította le románra (a hagyatékban 202 levele maradt fenn), a fejléceket, illetve a pecsét-hasonmásokat viszont az ízléses nyomdatechnikai kiállításra nagy súlyt helyező történész két kolozsvári művészemberrel, Köpeczi Sebestyén Józseffel és Tóth Istvánnal rajzoltatta meg.

A sorozat megszakadása óta eltelt három évtized tanulságai minden méltatásnál ekesebben bizonyítják az anyagban rejlő értékeket, amelyek az addigi elfoglalt szemléletet kitérítő voltára szórványosan már a kortársak is felfigyeltek, hiszen e dokumentumok betekintést engednek a történelmi országrészek lakosságát egybeforrasztó társadalmi és művelődési erők mechanizmusába, s — miként ezt a karánsebesi származású Mihai Halici-csal kapcsolatos újabb kutatások is igazolták — hozzásegítenek a románság körében folytatott XVII. századi protestáns miszsiós törekvések helyes megítéléséhez (Titus L. Roșu ismertetése. *Familia*, 1940. 96—101).

Míg a különböző történelmi forráskiadványok mindenekelőtt Veress Endre lankadatlan kutatói szenvedélyét dicsérik, életének másik főműve, az 1931—1935-ben közrebocsátott román—magyar könyvészet, a *Bibliografia româno—ungară*, szakavatott szervezői készségének köszönheti a létrejöttét. A román—magyar vonatkozású bibliografizálás gyönyörűségébe — mint az 1931-ben megjelent I. kötet bevezetőjében írja — már bukaresti kisdíák korában belekóstolt, mikor is édesapja gazdag magángyűjteményében, a Központi Könyvtár anyagában és az antikváriumok polcain porosodó ritka kiadványokban egyre több olyan érdekes adatra bukkant, amelyek új, eladdig feledésbe merült vonatkozásból mutattak reá a románok és magyarok sorsközösségének hagyományaira. Egy ilyen irányú repertórium összeállításának szükségessége azonban csak Ion Bianu és Nerva Hodoș korszakalkotó vállalkozásának, a *Régi román könyvészetnek* (*Bibliografia românească veche*) a megindítása nyomán kristályosodott ki előtte. Az első két kötetről közölt lelkes méltatásban (*Erdélyi és magyarországi régi román könyvek és nyomtatványok 1544—1808. Erdélyi Múzeum*, 1910) a mű 754 tételét, Elie Dăianu támogatásával, további nyolc könyv és 72 egyleveles nyomtatvány leírásával egészíti ki, s főleg a magyar tudományosságban kevésbé számon tartott erdélyi vonatkozásokra hívja fel a figyelmet. Bianuval folytatott levelezése, amely immár másfél évtizeden át a különböző szakkiadványok cseréje, levéltári kutatások és a modern könyvtárszervezés kérdései körül forgott* (Veress Endre meghívására Bianu feltehetőleg el is látogatott

* A levelezés anyagát Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának könyvtárában, a Levelezés-gyűjtemény részlegen őrzik.

Kolozsvárra, hogy az Egyetemi Könyvtár új épületét tanulmányozza), ettől fogva új témával gazdagodik. „A másik kérés — írja 1914. június 22-én — a Román—magyar könyvészetre vonatkozik, amelyet a Történelmi Bizottság (Comisiunea istorică) megbízásából kezdtem el. Olyan rendszeresen irányítottam a munkálatot, hogy átlagosan napjában 120—160 cédulát készítenek. A dolog kátyúba kerül azonban, ha nem kapom meg azt a támogatást, amelyet Bogdan úr (Ion Bogdan, a kiváló szlavista — E. K.) biztosra ígért, és én öt héttel ezelőtt hozzá küldött ajánlatomban arra kértem, hogy folyósítson egyelőre évnegyedenként 500—500 Lei támogatást a részemre segédezőim díjazására, akik most az egyetemi szünet alatt készségesen és, nem lévén más kötelezettségük, eredményesen dolgoznak!

Erre a javaslatomra mindmáig *nem kaptam* választ, ami váratlanul érint, mivel így a munkálatot nem folytathatom azzal a lendülettel, amellyel megkezdtem, és Ön jól tudja, hogy nincs mű, amelynek elkészülte sürgősebb lenne, mint egy könyvészeti munkáé! az én repertórium-vállalkozásom párját ritkító lesz, mert felőleli majd mindazt, amit eddig a románokról írtak magyarul, tárgy szerint és igen célszerűen csoportosítva. Mostanig már 2000 cédulám van, de remélhetőleg meghaladom a 10 000-t, mire teljesnek mondhatom; ezt a nagyszabású munkát azonban csak *a legbőkezűbb és állandóbb támogatással végezhetem el*“ (61 394. levél).

Élete alkonyáig tartó viaskodásának kezdetét jelzi ez a levél. Néhány hónappal később Veress Endre már csak Meyer álnéven meri fenntartani bukaresti ismerőseivel a kapcsolatot és kér találkoztót Bianutól a predeali állomáson, hogy átadhassa a *Fontes Rerum Transylvanicarum* IV. kötetének azokat a példányaikat, amelyeket a Bianu kieszközte szubvenció fejében köteles a Román Tudományos Akadémia rendelkezésére bocsátani (61 398. levél).

Veress Endrét 1915 őszén Budapestre rendelték szolgálattételre. Az első adandó alkalommal (1919. február 5-én) innen számol be tudományos munkásságáról barátjának. A kommün után a francia katonai miszsió összekötői, majd diplomáciai futárok révén tartja fenn a kapcsolatot, nehogy szemet szúrjon a Horthy-rezsim rendőrhatalmának és mint kémgyanús elemet kezdjék zaklatni. Levelezésük központjában a háború utáni első esztendőben a Román Tudományos Akadémia magyar könyvvállományának gyarapítása áll: Bianu megbízásából a budapesti antikváriumokban a könyvritkaságok egész sorát hajtja fel, többek között az ő fáradozásának eredményeként került az Akadémia könyvtárába a Kisfaludy-Társaság román népdalgyűjteményének egyik példánya (gondozta Iosif Vulcan), valamint a *Huszádik Század* teljes kollekciója.

A háború okozta megtorpanás és a család nyomasztó anyagi gondjai miatt vállalt terhes mellékfoglalkozások (különböző kereskedelmi típusnyomtatványokat fordít románra, egy Duna-tengerhajózási Társaság levelezését intézi, hiteles törvényszéki tolmács, román—magyar jogi-kereskedelmi szótár összeállításán dolgozik) ellenére Veress Endre tovább folytatja román—magyar könyvészeti kutatásait, sőt — mint 1924. május 1-én kelt leveléből kitűnik — Alexandru Lăpedatu a hozzá eljuttatott javaslat alapján hajlandónak mutatkozott, hogy a kolozsvári Egyetem Történettudományi Intézetének keretében vagy pedig a Kultuszminisz-

térium Történelmi Bizottságának a költségén kiadja a kéziratot (61 440. levél). A hírré munkakedve a magasba szökken: csak 1924 végéig tizen-négy levelet ír Bianunak a könyvészet ügyében; sürget, szervez, tájékoztat. A késedelmesen folyósított segély hiányában saját zsebéből fizeti munkatársait, a cédula-anyag egyik-másik érdekesebb adata köré valóságos kis monográfiákat kerekít (például: *Cinzece istorice vechi unguresti despre români*. București, 1925); közben hazai és külföldi levéltárakban is folytat ismét román vonatkozású kutatásokat, s mindezt bizonyos hála-érzettől indítatva is teszi, hisz — mint írja — a kultúra felé az első lépést román földön tette meg (1925. április 9. — 61 475. levél).

Négy újabb esztendő telik így el megfeszített munka, reménykedés és keserű önmarcangolás közepette. „Sic transit gloria mundi“ — idézi keserűen egy csüggedt pillanatában a latin szállóigét, azonban a vágy, hogy élete egyik főművét közkinccsé tehesse, végső támadásra ösztönzi: 1928. május 24-én, Bianun keresztül valóságos ultimátumot intéz a Román Tudományos Akadémia közgyűléséhez, melyben hat nyomós érvre hivatkozva kéri, szorgalmazza, ajánlja és követeli román—magyar könyvészetének kiadását (61 479. levél).

A román irodalomtudomány szelíd lelkű nesztorát minden bizonynyal bántotta a követelőző hang (a „pretind“ szót pirossal aláhúzta magának a szövegben), azonban az ügy érdekében mégis túltette magát Veress heveskedésén és közbelépése végre meghozta a várva várt eredményt: a könyvészet kiadását elhatározták.

Ilyen előzmények után öltött testet pompás nyomdatechnikai kivitelben a férfikora delelőjén immár túljutott tudós ifjúságának első tudományos elképzelése. Az 1473—1780-as, illetve az 1781—1838-as periódusokat felölelő első két kötet 1931-ben, az 1839—1878 közötti megnyilvánulásokat regisztráló harmadik pedig 1935-ben jelent meg. E kiadvány futólagos bemutatása is külön tanulmányt igényelne (a *Korunk* 1957. 2—3. számában részletesebben szólottam róla), éppen ezért csak annyit kívánunk itt most leszögezni, hogy a munka torzóban maradt, ugyanis az eredeti tervek szerint a már előkészületben levő negyedik kötet egészen napjainkig követte volna nyomon az önálló kiadványokat, míg a repertórium második részeként az időszaki sajtó anyagát szándékozott volt feldolgozni.

A hivatalos elismerés tekintetében Veress nem ringatta magát illúziókban: számít reá, hogy Nicolaie Iorga vitázó kedvében az ő hátán is megtáncoltatja erudíciójának félelmes fustélyát; Alexandru Lăpedatu valószínűleg a szubvenció-ügyből kifolyóan neheztelt meg reá (61 486. és 61 487. levelek), de a magyar hangadó körök részéről amelyek már régóta sanda szemmel méregették Veress tájékozódását, a vártól is élesebb támadás érte, sőt a *Századok* még arra sem volt hajlandó, hogy a hasábjain megjelent elfogultságtól átítatott bírálatra írott válaszát közölje; a cáfolat a szerző költségén külön füzetben látott napvilágot. Veress Endre viszont továbbra is Ion Bianu baráti tanácsát tekintette irányelvének: „Haladj hát egyelőre minél sebesebben a végső cél felé, nem várva más kiérdemelt dicséretet, mint a megelégedést, hogy országaink és népeink javára ilyen világosságot árasztó művet hozhattál létre“ (Veress Endre: *Román—magyar könyvészetem*, Melléklet a *Századok* 1935-ös évfolyamához).

Hősünk látszólag a közélet arénájától távol, kizárólag a kultúra esz-közeivel igyekezett hivatásának eleget tenni, ám korántsem a valóságtól elszakadt, apolitikus szobatudós pályája az övé. Kezdeményezései a mindennapi élet szükségleteiből fakadnak, s azokat igyekeznek magasabb szinten kielégíteni. Miután a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal megindult mozgalmakat, amelyektől Veress 1919-ben az egész világ demokratikus átalakulását várta, a nemzetközi reakció Közép-Európában visszaszorította, s már kezdtek gyülekezni a láthatáron az újabb világháború vészfellegei, egy román—magyar könyvtár megindításával akarja a két nép közé ékelődött falat ledönteni. „A román irodalomból — írja az első kötet bevezetőjében — alig van eddigelé a magyarba valami átültetve, habár annak annyi becses, szép, jellemző, költői és érdekes terméke van — kivált napjainkból —, hogy azt bárki gyönyörűséggel és okulással olvashatja.“

Sorozatkezdőnek Vasile Alecsandri prózai írásaiból vett szemelvényeket jelentet meg, de Eminescu, Creangă, Caragiale, Coșbuc, Brătescu-Voinești és Vlahuță írásművészetének a bemutatását is tervbe vette. Bianu, akinek a szövegek válogatásában a tanácsát és a Román Tudományos Akadémia részéről nagyobb megrendelés formájában biztosítandó anyagi támogatás megszerzésében pedig a segítségét ez alkalommal is kéri (6415—6416. levelek), borúlátóbban ítéli meg az esélyeket: „A két könyvtár, magyar—román és román—magyar, ötlete nagyon jó és nagyon hasznos lehet — szögezi le 1922. november 13-i levelében. — Nem hiszem azonban *most* megvalósíthatónak, vagyis azt hiszem, hogy a közhangulat még igen rideg efféle irodalom számára“ (55 143. levél). Sajnos, a fejlemények Bianut igazolták, mert a sorozat az első füzettel elakadt.

Egy évtizeddel később, Emanoil Bucuța költő, a *Boabe de grîu* szerkesztője, a közös művelődési hagyományok felelevenítésére magyar írókat és tudósokat kezdett bevonnni munkatársai közé. Veress Endre gazdagon illusztrált cikkében a budai Királyi Egyetemi Nyomda román kiadványait mutatja be a revü olvasóinak, majd ugyanennek a témának tudományos szinten való megvilágítására két vaskos kötetben összegyűjti a nyolc évtized (1780—1861) román nyomtatványaival kapcsolatos iratokat. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a már teljesen sajtó alá rendezett okmánytár, amelynek kincseit kutatóink (Iosif Pervain professzor és Domokos Sámuel) néhány éve kezdik szakszerűen kiaknázni, az erdélyi román felvilágosodás virágkorának a „hajónaplója“; csak Samuil Micu-Clain cenzori és korrektori működéséről közel 80 adalékot tesz hozzáférhetővé, de sok, eddig számon nem tartott utalás révén betekintést nyerhetünk Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Dimitrie Țichindeal, a *Budai Lexikon* szerkesztőinek és a modern román műveltség sok más úttörőjének áldozatos munkásságába is.

Hagyatékának a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött kötegeit forgatva (a gyűjtemény egy részét, I. Tóth Zoltán javaslatára a Történettudományi Intézet vásárolta meg — I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok. Budapest, 1966.* 44), az embert lenyűgözi a félig kész vagy csak az adatgyűjtés fázisáig jutott román—magyar kismonográfiák változatos tematikája, amely a kapcsolatok főerővonalaihoz idomulva évszázadokon ivel át. Íme egy-két címötlet: *Zamfira, havasalföldi fejedele-*

lemlány Erdélyben, Grigorás-vajda gyűrűje — novellának is feldolgozható (Veress Endre megjegyzése), *Az Alduna magyar szemmel, Koós Ferenc munkássága, Dobrudzsa a magyar irodalomban.*

Ennyire sokrétű dokumentációt még Veress Endre szokatlanul nagy munkabíráásával sem lehetett volna egyetlen emberélet alatt összehordani. Román—magyar könyvészetének bevezetőiben tényleg számos munkatársának: Vicențiu Bugnariu, Valeriu Bologa, Csúry Bálint, Kelemen Lajos, Iulian Marțian, Norbert Salem, Rudolf Speck és mások mondanak köszönetet, azonban meglepő, hogy a felsorolásból hiányzik Bitay Árpád neve, holott együttműködésüknek írásos nyomai is maradtak. Álljon itt bizonyoságul egy levéltöredék, amely átvészelte a Bitay-relikviák zömét elpusztító kolozsvári bombatámadást. „Kedves Barátom — kezdi Veress Endre 1925. május 14-ről keltezett levelét —, rendkívül érdeklődéssel figyelem megbecsülhetetlen nagy értékű irodalmi működését, melyet 1918 óta — a változott viszonyok közt — magyar—román tárgyú cikkei és tanulmányai által mind szélesebb körben ... kifejt. Teljes életemben a magyar—román megértésért küzdve, jóleső örömmel látom, hogy ez irányban nálam fiatalabb erő is kilép a küzdőterre s kívánom, hogy e téren továbbra is fokozódó lelkesedéssel működjön“.

Bitay Árpád

költségvetési keretek ellenére lehetőséget talált arra, hogy tisztas áron megvásárolja az özvegytől intézete számára Bitay Árpád könyvtárát, amelynek a sok-sok lapszéli glossza kölcsönöz különös értéket.

Bitay Árpádot tehát nem kell újonnan felfedezni manapság, legfeljebb a közelmúlt megemlékezéseihez (Engel Károly: *Megértés és test-*

A „fiatalabb“ küzdőtárs tényleg párját ritkító felkészültséggel felvértezve állott sorompóba, hiszen rövid tudományos tevékenységével országhatárokon innen és túl már ekkor tekintélyt szerzett nevének. Szerteágazó lázas munkálkodása, amely alig tizenhét esztendő leforgása alatt fáklalánként emésztette el életét, talán a legtalálhatóbb jelképpel a gyermeklancfű bóbítájának a szélben való szertesztét szállásához hasonlítható. Szerencsére két legközelebbi tudóstársa jóelőre gondoskodott róla, hogy a nagyrészt időszakos sajtóban szétszórta tudományos eredményeire ne telepedhessék reá egyik napról a másikra a feledés pora: közvetlenül halála után György Lajos megírta legalább nagy vonalakban az életrajzát és összeállította a könyvészetét (*Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága. Erdélyi Tudományos Füzetek 100. Kolozsvár, 1938*), míg Nicolaie Iorga a szükre szabott

vériesülés — N. Iorga-levelek Bitay Árpád hagyatékában. *Utunk*, 1965. december 3., Dávid Gyula: *Egy hídverő*. *Utunk*, 1967. december 1.) viszonyítva további adalékok közlésével tegyük előbbé a mai olvasó számára is az alakját.

Előljáróban mind Veress Endrét, mind pedig őt életművük sommás jellemzése gyanánt „hídverők“-nek neveztük. Nos, e megtisztelő elnevezés igazolására íme még néhány Bitay Árpáddal kapcsolatos tanulmánytétel, amelyeknek közvetett volta csak növeli a hitelüket. Ion Sân-Giorgiu írja a Vălenii de Munte-i szabadegyetemről szóló könyvében, hogy a hallgatóságnak felejthetetlen élményt jelentettek Bitay Árpád magyar irodalomtörténeti tárggyú előadásai. Iorga 1922-ben vette először tervbe az együttélő nemzetiségek sorából kikerülő tudósok bevonását a programba. Bitay Árpád 1923 nyarán kapcsolódott be a munkába, s eszmeszilárdságára jellemző, hogy akkor sem hagyta cserben ezt az egész Délkelet-Európa szempontjából fontos intézményt, midőn mások már régen lemorzsolódtak mellőle (Ion Sân-Giorgiu: *O cetate culturală Vălenii de Munte [1908—1928]* Vălenii de Munte, 1928. 18, 27—44). Sőt, e fórum hivatásának megfelelően évről évre gazdagította kurzusát, egy-egy központi gondolat köré csoportosított ciklussá szélesítve ki a változatos tényanyagot. A *Neamul românesc* beszámolóiból kitűnik például, hogy 1936-ban tizenegy előadásban foglalkozik a románság művelődési és politikai történetének magyar vonatkozású mozzanataival; témái közé tartoztak például: románokról szóló hírek a XVI. századi jezsuiták erdélyi levelezéséből; román kiválóságok az erdélyi fejedelmek gyulafehérvári udvarában (XVI—XVII. század); Mihai Viteazul gyulafehérvári templomának és klostromának története; Ion Băncila, az Erzsébetvároson működött első erdélyi román süketnéma-oktató és támogatói, Ion Bob balázsfalvi, valamint Kovács Miklós gyulafehérvári püspök; bukaresti tárggyú magyar novelláskötet 1897-ből.

Kétségtelen, hogy nem mindegyik téma felfedezése Bitay Árpád kizárólagos érdeme, és az is, hogy azóta jó néhányat elmélyültebb tudományos szinten értékesítettünk. Harminc év távlatában azonban ma már tisztán áll előttünk, hogy Bitay igazi nagysága önzetlenségében rejlik (szívem szerint alázatosságot írnék): az elsők között volt, aki már az első világháborút követő hónapokban felismerte, hogy a romániai magyarság létkérdése a minél hamarabbi bekapcsolódás az ország szellemi vérkeringésébe. Azt is jól tudta, hogy ez egy régebbi, a nacionalista elfogultság iszapjától csak átmenetileg megzavart kétoldalú áramlás formájában valósulhat meg; ám mindehhez tudományosan megalapozott, frapárs, mozgékony közvetítésre van szükség, mert a tájékoztatatlanság óhatatlanul bizalmatlanságot szül. Hasonlóképpen vélekednek román elvbarrátái is. Petru V. Haneş, a kor egyik kiváló irodalomtudósa írja Krisztof Györgynek a Bitay fordításában megjelent magyar irodalomtörténetével kapcsolatosan: „Műveltségünk kárát látja annak, hogy oly kevéssé ismeri a magyart, és mindaz, ami oly nagymértékben járul hozzá, miként az Ön műve, hogy ezt a megismerést siettesse, a javunkra válik (Párizs, 1934. október 9-én kelt levél a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjának a gyűjteményében).

Érdemes volt-e egy Bitay Árpádhoz mérhető tudósnak több száz apró közléményben szétforgácsolnia tudását, holott energiájából számot-

tevően nagy opusok alkotására is futotta volna? Nem délibábos ábrándot kergetett-e Veress Endre, midőn a tőle telhető teljességgel, közönyös kortársai elé akarta tárni a közös múlt írásos és nyomtatott emlékeit, „mindent, ami románokról és magyarokról szól, hasznára mindazoknak, akik e nélkül szükölköve írnak és dolgoznak“? (Veress Endrének 1929. július 2-án Bitay Árpádhoz intézett levele).

Korántsem! A két hídverőt látszólag különböző munkamódszere ellenére összekapcsolja a közös szándék, annak a nemes humanista állásfoglalásnak a hirdetése, amelyet Iorga az 1924-es Vălenii de Munte-i záróbeszédében lényegében így fogalmazott meg: „Azért vagyunk itt, hogy megszeressük, legkevésbé azért, hogy gyűlöljük egymást.“ Emléküknek akkor adózunk méltóképpen ma, amikor a mi nemzedékünk valóban végig is megy azon a hídon, amelyet az ő áldozatos erőfeszítésük is segített a magasba emelni.

Páll Lajos rajza

POMPILIU GRIGORESCU

Mi érdekli az iparszociológust?

A bukaresti egyetem szociológiai tanszéke — a tagozat diákjainak bevonásával — 1967-ben az urbanizálódás folyamatának kutatását kezdte meg Slatina zónában.* A kutatók már az első évben a hangsúlyt annak vizsgálatára helyezték, hogy a szocialista iparosítás milyen hatással van az urbanizálódásra. Slatina városát bizonyos tájékoztató jellegű sajátosságok és előzetes vizsgálódások alapján jelölték ki a kutatás tárgyául.

Slatina az idők folyamán kereskedelmi és adminisztratív-kulturális funkciói révén vált ismertté. E funkcióknak köszönhetően ért el némi felvirágzást fejlődésének különböző szakaszaiban. De az a tény, hogy a helyi magánipar a tőkésrendszerben jelentéktelen és kézműves jellegű maradt, fékezte a város fejlődését, s pangásra ítélte. Ez a helyzet kisebb változásokkal egészen a második világháború utáni évekig tartott. A szó szoros értelmében vett ipari tevékenység hiánya, a gazdasági élet lassú üteme a város gazdasági jelentéktelenségében, valamint demográfiai és urbanisztikai szempontból alig figyelemre méltó fejlődésében tükröződött.

Az ismételt helyszíni kiszállások során bebizonyosodott: Slatina és zónája az iparosítás — mint a társadalmi fejlődés fő dinamikus tényezője — szerepével kapcsolatosan rendkívül bonyolult problémákat vet fel, olyanokat, amelyek közösek a szocialista építés éveiben megújított számos más városi településeinkéivel. E tekintetben a Slatinára kiterjedő kutatások munkatervé „modell” értékű.

A szocialista ipar egyes modern egységeinek Slatina körzetébe történt telepítése új lendületbe hozta a lakosság tevékenységét, s hozzájárult az összes többi gazdasági és társadalmi — az ipartól függő vagy független — szektor dinamizálódásához és fejlődéséhez. Ezzel magyarázható, hogy 1956—1966 között a lakosság száma 2,6-szor magasabbra emelkedett, mint a megelőző 26 év (1930—1956) alatt. Ez egymagában is bebizonyítja az új tendencia jelentőségét.

A kutatás témáján belül különleges figyelmet fordítottunk az ipari munka társadalmi hatásainak tanulmányozására. Az iparosítás egyre több dolgozót von be az ipari munkába, s ez sajátságos szakmai rétegződéshez, valamint a munka termelőerejének fokozásához vezet. Mind nagyobb számú ember életkörülménye, jövedelemforrása, társadalmi státusza, továbbá szerepe a vállalatoknál, üzemekben és a társadalmi tevékenység

* Lásd Miron Constantinescu: Új utakon a szociológiai kutatás. Korunk, 1967. 9

hálózatába tartozó más intézményeknél: tulajdonképpen a végzett munka függvénye.

Az ember—ipar viszonylat gazdag problematikájának jobb megismerése végett az iparszociológiai kutatások elvégzését szoros összefüggésben terveztük meg a munkaprogramunkban szereplő többi domínium tanulmányozásával. A vizsgálódás folyamatában három szakaszt állapítottunk meg.

Ebben a munkában értékesítettük a Szeben megyei Kiskapus—Medgyes és Gorj megyei Țicleni-Rovinari ipari zónában 1957-ben megkezdett előzetes kutatások során szerzett tapasztalatokat. Egyébként iparszociológiai kutatásaink a múltban főleg részleges vizsgálódásokra korlátozódtak. Ezért az iparszociológiában élesen vetődik fel a szakemberek képzése, olyanoké, akik diagnózist és prognózist állítanak fel, s nem csupán bemutató jellegű vizsgálódásokat végeznek.

Mindenekelőtt figyelembe véve, hogy a vállalat a nemzetgazdaság alapegysége, a városban és közvetlen környékén levő iparvállalatok munkaközösségeinek tanulmányozásával kezdtük el kutatásainkat. Így lehetővé vált, hogy gazdag tényanyagot gyűjtsünk össze, s megismerjük a vizsgált jelenségek egyes vonatkozásait. Ez alapul szolgál a kutatás folytatására a következő szakaszokban.

A szociológiai kutatások első szakaszában az ipari munkába történő beilleszkedés problémáinak tanulmányozására került sor. E beilleszkedés első fázisa a szakmásváltás. A műszaki haladás követelményeinek hatására a munkaerő szakmai összetételében bekövetkező változások különleges jelentőségük az ipari munkához történő alkalmazkodás útjainak és sajátosságos motivációinak megértésében. Ne feledjük, iparunk dolgozóinak egy részét a falusi népesség soraiból biztosítja. Ezek szakmásváltása egy se reg problémát vet fel. A dolgozók hozzáidomulása az ipari munkához, e folyamat kibontakozásának útjai, a munka öröme, a szakmai presztízs — mindmegannyi kérdés, amelyet a szociológusnak a vállalatnál kell tanulmányoznia. Ezekon kívül a munkaközösségekbe történő beilleszkedés körülményei, a hierarchikus viszonylatok és ezek befolyása a munkára, a feszültségi vagy együttműködési helyzetek tanulmányozása sem hiányozhat az ilyen kutatások tervéből.

E tekintetben Slatinán a diákok körülbelül 3000 munkástól gyűjtöttek be adatokat közvetlen beszélgetések és interjúk révén. Az adatokat az e célra összeállított nyomtatványokba jegyezték be. Az adatgyűjtés fő eszköze az *alkalmazott törzslapja* volt. Ennek segítségével az összes anketálandyoktól jelentős számú korrelatív mutatót szereztek, amelyek megkönnyítik a nemzedékek társadalmi-szakmai mobilitásának, valamint a szakképesítés formáinak és útjainak tanulmányozását. Hasonlóképpen két különleges kérdőívet (GRAP, 1 és GRAP, 2 típusút) is felhasználtak egy kis számú munkás esetében. E kérdőíveken a szakmai alkalmazkodás fokáról, az interperszonális és hierarchikus kapcsolatokról, a vállalati problémákra vonatkozó véleményekről és magatartásokról kértek adatokat.

Az emberközi viszonylatokra, a magatartásformákra és a konfliktushelyzetekre vonatkozó megismerés elmélyítésével egyidejűleg a vizsgálódások a második s a harmadik szakaszban folytatódnak. Munkatervünk szerint ezek lényege: két szelektív mintavétel a munkások soraiból. Az

egyik minta Slatinán lakó munkásokat ölel fel, a másik pedig falusi lakhelyű ingázókat. Így két irányban nyomon követhető a környezetnek és sajátos feltételeinek hatása a szakmai formálódásra és alkalmazkodásra, s megismerhető a magatartás és a teljesítmény tükröződése a munkában. S megfordítva: felmérhető az ipar hatása a munkások életére a társadalmi környezetben. E célból meg fogjuk vizsgálni a mintában szereplő családok költségvetését, szabadidő-gazdálkodását, s közvéleménykutatást is végzünk.

Kutatásaink kiterjednek az ipar számára szükséges munkaerő toborzásának módszereire, beleértve természetesen az összes idetartozó vonatkozásokat, mint amilyen például a migratorikus, ingázás jellegű térbeli mobilitás. Az e jelenségekből következő társadalmi aspektusok tartalmuknál fogva élénk érdeklődésre tarthatnak számot, annál is inkább, mert tükrözik az új, meghatározó feltételeket és a szocialista ipar vonzóerejét.

Az ilyen iparszociológiai kutatások hozzásegítik a leendő szociológusokat ahhoz, hogy alaposan megismerjék az e munkaterületen felmerülő bonyolult problémákat, egyben megkönnyítik számukra az előállott különböző helyzetek tudományos megoldását.

Az ipari munka szociológiája fokozatosan elfoglalja a lehetőségei kijelölte helyet a ma gyorsan utat törő új tudomány, az *ergonómia* mellett. Azonkívül, hogy a munkaszociológia előirányozza azokat a feltételeket, amelyek között az ember munkájában elkerülheti a testi-lelki traumákat, rendeltetése még a termelést, a személyiség fejlődését befolyásoló számos problémában megoldást találni. Feladata továbbá a műszaki fejlődés társadalmi hatásainak vizsgálata.

Noha kutatásaink még kezdeti szakaszban vannak, annyit már megállapíthatunk: gazdag termés ígérkezik mind a hivatástudattól fűtött fiatal szociológusok nevelésében, mind pedig az ipari munka eleven tanulmányozása alapján levont jelentős és hasznos konklúziókban.

HENRI H. STAHL

Társadalmi mobilitás falun

Több évszázada, amióta egykori rendeltetése eljelentéktelenedett, Slatina városa lefelé csúszott a lejtőn. Egykor vámközpont az Olténiát Havasalfölddel összekötő ősi úton („a postakocsi útja!“), az Olt egyik gázlójánál. Aztán megszűnnek a belső vámok, aminek Slatina minden következményét megszenvedti. Már csak a környező szerény vidék üzleti központja; s fontossága még ezen túl is csökken: megindul a nemzetközi forgalom a Dunán, fejlődésnek indulnak a part menti városok, s az egykori kis vámközpont nem bírja velük a versenyt.

Teljességgel új távlatok a város előtt csak néhány esztendeje bonthatóztak ki, amikor egy korszerű alumínium-üzem került ide. Egy ilyen üzemtelepítés sok következménnyel jár. Csak úgy árad az üzemi és la-

kásépítkezésekhez szükséges népesség, s végül jönnek az állandó jelleggel letelepedő ipari munkások. Slatina, a kisváros erős ipari központtá fejlődik, a nagy kiterjedésű Olt megye székhelye, amely most már jelentős falusi hinterlandba illeszkedő peremvárosi térség kialakítására is alkalmas.

Kettős viszonylatban megnyilvánuló erőteljes „városiasodási” folyamat nekilendülésének vagyunk szemtanúi. Egyrészt városiasodik a falusi népesség: elhagyja a falvakat, beköltözik a városba. Másrészt azok a falusi tömegek is városiasodnak, amelyek továbbra is falun laknak ugyan, de városon dolgoznak, időszakos ingajáratban jönnek-mennek lakhelyüktől munkahelyükig és vissza.

A város környéki helységek ily módon lassanként „hálóhelységgé” alakulnak, ami ugyanolyan bonyolult kérdéseket vet fel, mint magának Slatinának az átváltozása kis kereskedelmi központból nagyipari központtá.

Az ingázók családjai, amelyek továbbra is a mezőgazdaságban dolgoznak, maguk is a város hatása alá kerülnek. Először is azért, mert mindinkább szakosítják termelésüket, hogy — csak rövid ideig tárolható élelmiszertermékeikkel — megfelelően biztosíthassák a városi piac ellátását. Másodsor pedig a hatás közvetett: az ifjak városi iskolába járnak, ott sajátítják el azt a tudást, amely elengedhetetlen jövőbeli ipari tevékenységük vagy a társadalmi szolgáltatások szektorában kifejtendő munkájuk szempontjából.

Íme, a bukaresti egyetem szociológiai katedrája ezért tartja szükségesnek az áttérést a város falusi övezetének tanulmányozására is, miután — egy évig tartó tereptanulmányok során — már elkezdődött az iparosodó Slatinán zajló társadalmi folyamatok megértése szempontjából fontos adatok begyűjtése.

A térség 26 községének prospektálására már a tavaly sor került. Alaposabb munkát azokban végeztünk, amelyekről — a munkahelyükön meghallgatott ingázóktól kapott értesülésekből — kiderült, hogy leginkább a város befolyása alá kerültek. Ily módon nemcsak a térség társadalmi problematikáját sikerült nagy vonalakban felvázolni, hanem azt is meg lehetett állapítani, hogy — a „hálóhelységek” és a város ellátási övezete szempontjából — meddig terjed a város közvetlen és közvetett hatása (szűrőpróbás anketákat is végeztünk e vonatkozásban a város élelmiszerpiacán).

Időközben az ország közigazgatási-területi megszervezésének javítására és a falusi helységek szisztematizálására vonatkozó, immár törvénybe iktatott javaslat nyomán lehetővé vált a munkaterv további konkretizálása. Már a javaslat leszögezte, hogy külön figyelmet fognak fordítani azokra a város környéki falusi helységekre, ahol a szomszédos munkásközpontokban folyó gazdasági tevékenységhez szükséges sok alkalmazott lakik. Ezeknek a helységeknél rendelkezniük kell majd megfelelő közlekedési utakkal és gyors szállítóeszközökkel, továbbá kereskedelmi, szociális-kulturális és közművesztési ellátmányokkal, hogy azok az alkalmazottak, akik mintegy 30—40 kilométeres övezetből jönnek a városokba, megfelelő létfeltételeket élvezhessenek a lakóhelyükül szolgáló községekben.

Ez a — helyesen csakis szociológiai kutatások alapján megoldható — probléma igazán nem tartozik a legkönnyebbek sorába; aspektusai bonyolultak, sokszor ellentmondók is, esetenként kell elemeznünk őket, a város és minden egyes „hálóhelység” konkrét körülményeinek megfelelően.

Már a tavalyi kutatás során is sikerült nagy vonalakban tisztázni a kérdés Slatina térségében jelentkező formáinak főbb jellemzőit. Elvben két megoldási lehetőség jön számításba:

a) a falusi néptömegek városba költözése; ez esetben a beköltözőknek új, korszerű városi szolgáltatási hálózattal ellátott lakónegyedeket kellene építeni;

b) hálóhelységek szervezése.

Számos tényezőtől függ a döntés a két megoldási lehetőség között; alapos számítások szükségesek annak megállapítására, hogy a két lehetőség közül melyik gazdaságosabb s társadalmi szempontból melyik hatékonyabb. Mind a városi lakásépítés, mind az úthálózat kiépítése s a megfelelő szállítóeszközök beszerzése nagy összegeket igényel. Alaposan mérlegelni kell tehát a lehetőségeket.

Persze, nem csupán könnyelési számíthatások döntenek el, milyen megoldást választunk, hiszen vannak más, mellőzhetetlen szempontok is. Soroljunk fel közülük néhányat:

a) A munkahely megközelítéséhez szükséges napi több tíz kilométeres út csökkenti a munka hatékonyságát: az ingázó már fáradtan lép be az üzembe.

b) Az ingázó vonakodik egész családjával a városba költözni. Felelőségének ugyanis nincs szakképesítése, és így az asszony városon nem tud elhelyezkedni. Ha viszont falun marad, a termelőszövetkezet hasznát veszi.

c) Ha mégis kívánatosabb nagyobb munkástömegek beköltözése a városba, elengedhetetlen női munkaerőt igénylő üzemek létesítése is, hogy ne következzen be a demográfiai egyensúly felbomlása, a férfiak és nők — normális családi életet lehetővé tevő — helyes számarányának a megbillenése.

Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy az ingázó férfiak sokaságának ipari munkák felé irányulása a falut a legértékesebb munkaerőtől fosztja meg, hiszen távozásuk után a termelőszövetkezetekben csupán a nők, a gyermekek és az öregek maradnak.

Az ingázó munkásokkal kapcsolatban még számos probléma merül fel, így például a „társadalmi mobilitás” jelenségével összefüggő kérdések (társadalmi mobilitáson az emberek átmenetét értjük egyik társadalmi osztályból a másikba vagy — ugyanazon osztályon belül — egyik pozícióból, illetve egyik „réteg”-ből a másikba). Bizonyos számú munkás „szakmai marsrutájának” elemzéséből kitűnik a társadalmi mobilitás üteme, kiderül, hány falusi vált városivá, hány földműves lépett az ipari munkások sorába.

Igen ám, de az ingázó szociológiai arcélét nem is olyan könnyű pontosan meghatározni, ehhez már nem elegendő a „szakmai marsruta” elemzése. Mert igaz ugyan, hogy az ingázó ipari vállalatnál dolgozik, de miután hazatért, szabad óráiban, a szabadnapokon, vasárnapokon (hát

még a pihenőszabadság idején!) mezőgazdasági munkát végez, néha a helyi termelőszövetkezetben, legtöbbször azonban a háztájiban.

Így hát az ingázók egyidejűleg tartoznak a munkásosztályhoz meg a parasztsághoz is. „Paraszt-munkások“, vagy „munkás-parasztok“ (aszerint, hogy milyen egyik vagy másik munkába való integrálódásuk mértéke). Noha falun lakik és ott is dolgozik, a család ingadozik, bizonytalanodik a városi és falusi jellegű életmód között. A városi életmód befolyása annál erősebb, minél több férfi dolgozik az iparban vagy tanul városon.

Még árnyaltabbnak bizonyul a munkásnak és családjának objektív helyzete a társadalmi mobilitás szempontjából, az egyik társadalmi osztályból a másikba való átmenet során, ha figyelembe vesszük azt is, amit a szakirodalom társadalmi „réteg“-nek nevez, vagyis azt a csoportot, amelyet egyes emberek ama szubjektív érzete jellemez, hogy azonos módon fogják fel társadalmi hovatartozásukat, érdekrendszerük és céljaik közősek, egyformán értelmezik és ítélik meg a társadalmi élet értékeit.

Az ingázók többféleképpen „rétegződnek“. Van olyan, aki arra vágyik, hogy végképp városlakóvá váljék, s arra törekszik, hogy a családját is behozza; s van, aki — éppen ellenkezőleg — mindig csak arról ábrándozik, hogy egyszer majd visszatér a falujába, s ott telepszik le, legkésőbb nyugdíjazáskor, ha már korábban nem lehetséges.

A földrajzi mobilitással járó e társadalmi mobilitás kérdése azzal is bonyolódik, hogy az osztályhelyzetben és a rétegződésben bekövetkező változások kiterjednek ugyan a család minden tagjára, de nem egyforma mértékben, és nem azonos ütemben. Férj és feleség, de főként szülők és gyermekek között jelentős eltolódások mutatkozhatnak, amelyek sajátos belső dinamikához vezethetnek a családi életben; lappangó vagy megnyilvánuló családi feszültségek is keletkezhetnek. Jelzői ezek a patriarchális életmódról az újra, az éppen kikristályosodóra való átérés különböző szakaszainak.

Mindenképpen rendkívül fontos az ingázók családi életének tanulmányozása. A társadalmi mobilitás különböző szakaszai befutásának egyenlőtlen üteme különbségeket okoz a családtagok között. Az ilyen családban az asszonyok új szerephez jutnak: a falusi család-csoport tényleges fejévé válnak; ami nemcsak az ingázó férj hosszantartó távollétének a következménye; annak is tulajdonítható, hogy az asszony aktív keresővé válik, a mezőgazdasági termelőszövetkezetben végzett munkája nyomán jelentősen hozzájárul a közös családi költségvetés tételeinek a fedezéséhez. Igaz ugyan, hogy a pénzt a férj hozza, de az asszony biztosítja a család élelmiszer-alapját azokból a javakból, amelyekkel munkaegységeiért fizetnek.

A földből és az állatállományból összetevődő hagyományos hozomány funkcionális értelmének megszűnése ugyancsak megváltoztatta a család belső viszonyait és a csoport szellemiségét. A fiatalok hozománya mindinkább iskolákban szerzett szakmai felkészültségük, a lányok esetében pedig ráadás az új lakóház s a modern bútortartás, háztartási felszerelés (rádió, tévé, aragáz).

Van falun végbemenő „városiasodás“ is, amely kiváltképpen az ingázók családjait érinti, szakadatlanul gyorsuló ritmusban állítja át őket

egyik életformáról a másikra. A falu szociológusa manapság olyan problémákkal találkozik, amelyek létezéséről néhány évtizeddel ezelőtt még fogalma sem volt.

A kérdések gyakran meghaladják az ingázók mégiscsak szűk problémakörét: a falu egészét érintik.

Manapság a régi Slatina környéki falusi zóna, amely egykor a polikultúras egyéni gazdaságok gazdálkodása alapján a helyi fogyasztás követelményei szerint termelt, s csak fölöslegeit vitte a városba, a peremváros-térséggé alakulás folyamatának teljében él. A helyi mezőgazdasági termelészövetkezetek rátértek a szakosított művelésre, amelynek központi feladatait mindinkább a teljes demográfiai növekedésben levő városi központ ellátásának biztosítása szabja meg. A helyi városközpont szükségleteit fedező, s még többletet is adó termelés biztosítása kitűnő műszaki felszerelés igényel, hogy a mezőgazdaságban szükséges munkaerő mennyisége csökkenthető legyen, s megmaradjon az ipari munkához kellő diszponibilis állomány. (A bőséges termelés termelési feltételei adóttak: az Olt völgye kedvez a zöldségtermesztésnek; kitűnőek a gyümölcsösök, nagy lehetőségei vannak a szőlészetnek; bőségesnek ígérkezik az ésszerű gabonatermesztés.) A munkapiac különböző szektorai ésszerű egyensúlyának megállapítása szaktanulmányozást igényel, mégpedig nemcsak a jelenlegi, hanem — főként — a jövőbeli helyzetre vonatkozóan.

Slatina e térségében külön szociológiai kutatás foglalkozik majd a mezőgazdasági munka — minden falusi gazdálkodásra jellemző — nem homogén ütemével, amely az évszakok általunk befolyásolhatatlan egymásra következéséből adódóan a csúcstevékenység és a stagnálás kényeszerű váltakozásaiban nyilvánul meg. A télvíz idején keletkező „holt idők” felszámolása, a téli munkanapok jobb felhasználásából adódó nagyobb kereseti lehetőségek megkívánják, hogy újra számításba vegyük bizonyos — a mezőgazdaság termékeit feldolgozó — falusi iparvállalatok létrehozásának gazdasági és szociális hatékonyságát. Slatina térségében ilyen vállalatok létesítése lehetséges, hiszen az Olt völgye a helyi fogyasztást messze meghaladó virtuális termelőkapacitású, s megvannak a feltételek az áruk gyors elhelyezésére szélesebb földrajzi környezetben. A zöldségtermesztés számottevő lehetőségeinek kiaknázása megköveteli a konzerváló és feldolgozó ipari vállalatok hálózatának kialakítását.

Csupán néhányat vázoltunk azokból a nagy problémákból, amelyekkel a nyáron folytatódó szociológiai kutatásoknak meg kell birkóznuk. Egy ilyen méretű vállalkozáshoz az operativitás önmagában nem elegendő: több évre terjedő, kitartást igénylő munkáról van szó.

A tavalyi kutatások lehetővé tették az átalakulás szakaszába jutott térség bizonyos fő problémáinak a feltárását, s ennek alapján kidolgozhattuk munkatervünket, tökéletesíthettük munkaeszközeinket. De kevés kutató dolgozik a bukaresti egyetem szociológiai tanszékén, s a terv nem sok időt engedélyez ilyen jellegű munkálatokra. Éppen ezért 1968 során valószínűleg csak két hálólétséget vehetünk alaposabban szemügyre: rövidre fogott „szociológiai monográfiájukat” mindenképpen össze kell állítanunk, hogy a minta-falvak kutatásának technikájában hasznosíthassuk.

HEGEDÜS ANDRÁS A magyarországi szociológiáról

A szociológia — mint önálló tudomány — a kelet-európai országokban, később és más társadalmi-politikai helyzetben lépett fel, mint a gyorsabban iparosodó és a kapitalista viszonyok kifejlődése tekintetében is előbbretartó Nyugat-Európában, vagy az Amerikai Egyesült Államokban.

Magyarországon e tudomány közvetlenül a századfordulót követően a polgári radikális mozgalom kezdeményezésére fejlődött ki, s lényegében haladó célokat szolgált. Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Braun Róbert s társaik azért akarták Magyarországon a szociológiát kifejleszteni, hogy ezzel az akkor kibontakozó, alapjában haladó jellegű politikai harchoz nyújtsanak segítséget. Tudományos eszközökkel kívánták annak a társadalomképnek a tarthatatlanságát bebizonyítani, amit a félféudális Magyarország hivatalosan elismert akadémiai és professzori körei formáltak ki, tudva vagy tudatlanul, de reakciós politikai célok szolgálatában.

A magyarországi 1919-es első proletárforradalom alatt elrendelték a szociológia nemcsak főiskolai, hanem középiskolai oktatását is, de bukása után — művelőinek jelentős baloldali politikai szerepe miatt — ez a tudomány a Horthy-rendszer hivatalos körei előtt kompromittálódott. A szociológiát elítélő álláspont mint az uralkodó ideológia szerves része rányomta a maga bélyegét úgyszólván az egész magyar értelmiségi közvéleményre. Nem utolsósorban éppen ez a magyarázata annak, hogy a 30-as évek elején kibontakozó haladó társadalmi mozgalmak nem a szociológia hagyományos iskoláinak eszközeihez nyúltak, hanem a korokban kifejlődő empirikus társadalomstatisztikai irányzat, a szociográfia módszereit igyekeztek felhasználni, és főleg irodalmi-szociográfiai művekkel léptek a színre.

A szociográfia eszközához a harmincas években elsősorban nem a társadalomtudományok szaktudósai nyúltak, hanem olyan írók, akik nem tudták elfogadni azt, hogy a „művészet intuitív felismerés“ (Benedetto Croce), hanem sokoldalúan, az irodalom és a tudomány eszközeit egyaránt használva igyekeztek megérteni és műveikben megeleveníteni a magyar társadalmi valóságot. Ez az igény különösen kifejező módon jelentkezett a népi írók műveiben, akik sajátos irodalom-szociográfiai műfajt formáltak ki, s ennek nagyon jelentős, máig is tartó társadalmi megbecsülést szereztek. Céljukul a falu társadalmának újralfelfedezését tűzték ki, mégpedig nem magáért a puszta megismerésért, hanem az általuk különböző módon elképzelt változtatás határozott szándékával.

A harmincas évek falukutató irodalmi tradíciói nagy szerepet játszanak napjainkban is. Az utóbbi tíz évben a társadalmi valóság teljesebb megismerésére irányuló szándék újra nagyon termékeny és sokoldalú irodalmi szociográfiai irányzatot bontakoztatott ki, ami egész kulturális életünkben érezteti a hatását. Ez az irodalmi tevékenység társadalmi gyökereit illetően egy töről fakad a „tudományos“ szociológiával.

A szociológia és a szocialista társadalom önbírálata

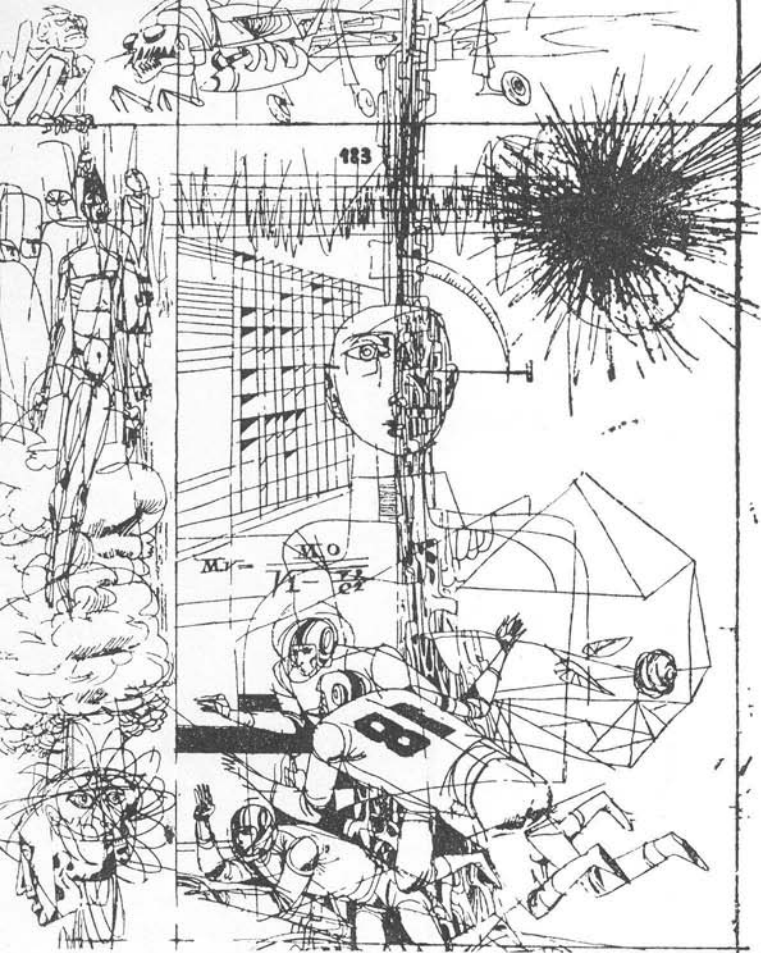
A szocialista társadalmak kialakulásának kezdeti szakaszában azonban sem a szociográfia, sem a szociológia nem fejlődhetett tovább. Mi sem lenne azonban nagyobb hiba, mint az, ha ezt az állapotot valamilyen egyes személyektől eredő,

1. Lakner László: Ablakok

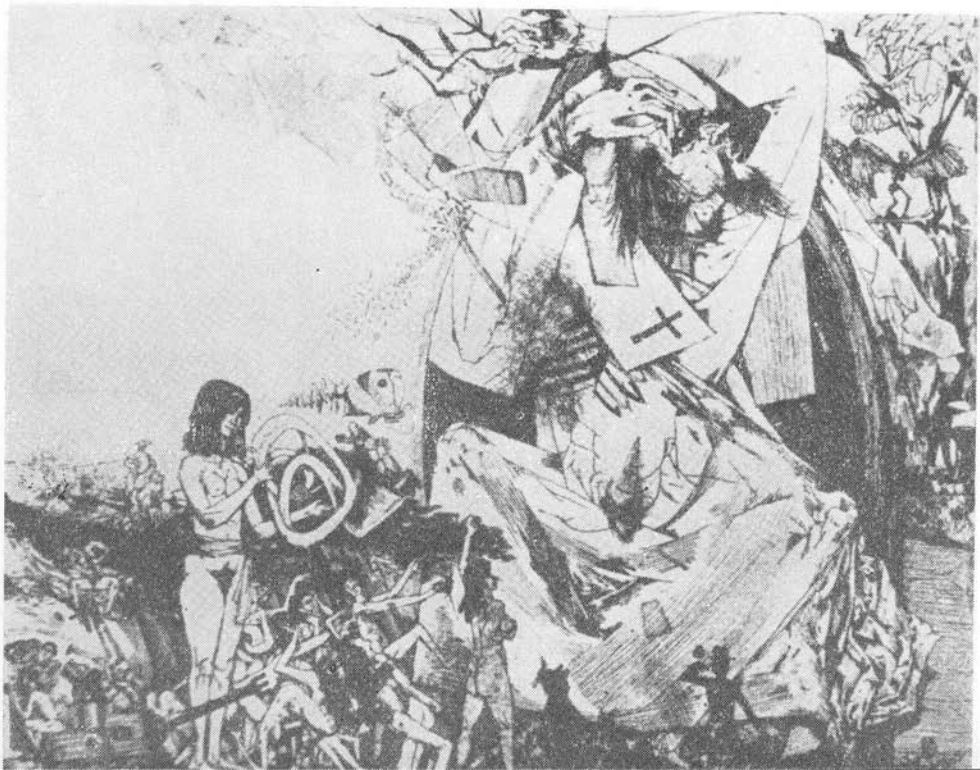
2. Gyémánt László: Emlékek ébredése

1. Kass János:
Madách-
illusztráció

2. Kondor Béla:
Szent Antal
megkísértése

szubjektív hibának fognánk fel, de az sem vallana valamilyen magasabb fokú társadalomtudományi gondolkodásra, ha ezt a szocialista társadalmi rendszer sajátoságaiból vezetnők le. Hiszen mind az egyik, mind a másik megközelítés eltekint a társadalmi fejlődés történelmi analízisétől.

A szocialista országokban a tudományos megismeréssel és a társadalmi valósággal egyaránt konfrontációban levő marxista szociológia kifejlődésének — amelynek az elmúlt évtizedben tanúi lehettünk — éppúgy objektív társadalmi alapjai vannak, mint az ideológia említett elzárkózásának a tudomány eredményeitől és a mindennapi valóság tényeitől. A változás lényege, hogy az európai szocialista társadalmakban megérett a lehetősége és egyben a szükségszerűsége a társadalom belső analízisének.

Az európai szocialista országokban e szocialista viszonyok önanalízisének az egyik legsajátosabb és leginkább szembevetendő jelensége éppen a kialakult társadalmi viszonyokkal, a „mával“ foglalkozó „társadalomtudományoknak“ a megjelenése, illetve ezek reális társadalmi funkciójának a „hivatalos“ elismerése. Ezzel tulajdonképpen befejeződött az a szakasz, amikor egyedül az irodalom jelent meg úgy, mint amely a kialakult illúziókkal szemben képes a tényleges problémáknak a társadalom „színpadára“ vitelére.

Éppen ebben az összefüggésben játszik figyelmet felkeltő szerepet az elmúlt évtizedben a szocialista országokban kifejlődő szociológia, amely a múltban oly sok vitára adott és minden bizonnyal a jövőben is ad majd alkalmat. A szociológia — a ma kérdéseivel foglalkozó társadalomtudományokkal egyetemben — az európai szocialista országok fejlődésének abban a szakaszában kezdett a tudományos életben szerepet kapni, vagy más szóval „polgárjogot“ nyerni, amikor ezekben az új társadalmi-gazdasági rendszerekben társadalmi realitássá vált saját viszonyaik elemzése.

A mával foglalkozó társadalomtudományok és ezen belül nem utolsósorban a szociológia felvetette vitákat is csak ezekben az összefüggésekben lehet helyesen értelmezni. A szociológia, amint ezt a tudomány egész eddigi fejlődése igazolja, részben úgy jelenik meg, mint a szocializmus önbírálatának sajátos terméke, részben pedig mint a társadalomtudományok közül a legjellegzetesebb olyan tudományág, amely a társadalom önismeretének és a társadalmi viszonyok reális analízisének a legközvetlenebb tudományos eszköze. A szociológia tehát a szocialista társadalom fejlődése ez új szakaszának egyszerre terméke és egyben egyik előbbrevívő eszköze.

A szociológia társadalmi dilemmájáról

A szocialista társadalom fejlődéséhez nemcsak a termelőerők s az egy főre jutó nemzeti jövedelem szintjének emelésére, hanem a társadalmi viszonyok állandó fejlesztésére is szükség van. Korántsem elég a tudat hozzáigazítása a léthez, hanem mindenekelőtt a létet kell fejleszteni és formálni. Sem a dogmatikus voluntarizmus, sem a pedagógiai illuzionizmus nem konfrontálható az európai szocialista országok gyakorlatával. Ma még a mindennapi élet — legalábbis hosszabb időszakban — hatásosabb „nevelő“ a legjobb tanárnál.

Az intézményesült társadalmi viszonyoknak s a mindennapi élet „kereteinek“ a tudatos formálásához viszont újra csak szükségesek azok a tudományok, amelyeknek sokszor csak azt a feladatát hangsúlyozzák ki, hogy az adott állapot fenn-

tartásához adjanak segítséget, a tömegek magatartásának és tevékenységének manipulációjához, a meglévő viszonyokhoz való alkalmazkodásához, vagyis az adott intézmények és formák stabilizációjához szolgáltatassanak eszközöket. Azt is követelnünk kell tőlük, hogy a mindenkor adotthoz a tudományos analízis eszközeit felhasználva kritikusán viszonyuljanak, s minden meglévő, intézményesült társadalmi formát és jelenséget kérdésessé tegyenek, felvetve, hogy megfelelnek-e ezek a követelményeknek; valóban a haladást szolgálják-e vagy ellenkezőleg, már túlhaladottakká, konzervatívakká váltak, s így a haladás érdeke azt követeli, hogy újjal váltsák fel őket.

A társadalomtudománynak nálunk talán éppen ez a legfontosabb dilemmája: egyszerre kell meghaladnia azt az állapotot, amikor még primitív módon a propaganda módszereivel védelmezte az adott viszonyok fennmaradását, s azt, amikor megelégedett azok hibáinak ellenzékieskedő kritikájával, amikor tehát nem a meglévő állapotnak a szó igazi értelmében vett meghaladására törekedett, hanem egyszerűen a tagadásra.

Az ipari társadalom két típusa és a mai szociológia

Az elmúlt évtizedekben az ipari társadalom egymástól lényegében eltérő két típusa — a szocialista és a kapitalista típus — kialakulásának lehettünk tanúi. Nem véletlen, hogy ebből a tényből a marxizmus számára adódó problémák a legélesebben éppen az európai szocialista országokban jelentkeznek és fogalmazódnak meg, s ott is elsősorban azokban az országokban, amelyek a termelési erők szintje tekintetében közel állnak a nyugat-európai kapitalista ipari társadalmakhoz.

A szociológia számára a probléma részben abban áll, hogy feltárja azokat az azonos következményeket, amelyeket a tudományos-műszaki forradalom a kapitalista rendszerben egyaránt okoz, részben pedig annak a specifikumnak a tudományos módszerességű megmutatása, amely e két rendszer eltérő lényegéből fakad, és a társadalmi viszonyokban még azonos technikai bázison is lényegi, minőségi különbségeket hoz létre. Ez a megközelítés egyik leglényegesebb alkotóeleme a szociológia azon irányzatának, amelyet ma marxista szociológiának nevezünk, s amely egyaránt különbözik mind a dogmatikus álmarxista, mind a polgári felfogástól. Ez az elhatárolódás természetesen nem jelenti azt, mintha e keretek között minden tekintetben homogén irányzat volna kialakulóban.

Az eddigi vitákból és szociológiai munkákból egyértelműen tűnt ki az, hogy a marxista szociológián belül már ma is különböző irányzatok figyelhetők meg, és egyre inkább kérdésessé válik: vajon lehet-e minden tekintetben egységes marxista szociológiáról beszélni, és nem sokkal inkább arról van-e szó, hogy a szocialista országokban, így nálunk, Magyarországon is egymástól több vonatkozásban eltérő marxista szociológiai irányzatok alakultak ki, amelyek a megközelítés lényegi azonossága mellett egyre inkább felveszik sajátos iskolák jellegét. (A tárgy kiválasztás, az alkalmazott módszer és a tudományosan kibontott társadalomkép — ha lényegét illetően nem is — nagyon szembeötlő különbségeit is megfigyelhetjük.)

Mégis, ha a marxista szociológia nemzetközi fejlődését vizsgáljuk, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül ennek univerzális jellegét, amely mindenekelőtt erős antidogmatikus irányzatában jut kifejezésre és emellett nem utolsósorban éppen abban az összefüggésben, ami e tudományág fejlődése és a szocialista társadalom önbírálata között fennáll.

Az európai szocialista országokban kifejlődő marxista szociológiának három egymástól elkülönülő funkciója ismerhető fel: a társadalomelmélet, a társadalmi gyakorlat és a társadalmi önismeret szolgálata.

A marxizmus társadalomelmélete, a történelmi materializmus (amely egyidőben általános szociológiaként lépett fel), éppen úgy, mint a közgazdaságtudomány általános tudománya, a politikai gazdaságtan, még a szocialista társadalom létrejötte előtt fejlődött ki. Marx, Engels, de még Lenin sem tudták a megvalósult és kifejlett szocialista társadalom fejlődési törvényeit, létezésének lehetséges alternatíváit konkrét módon tanulmányozni, hiszen ez a társadalmi-gazdasági alakulat kifejlett formában még Lenin idejében sem létezett. A marxizmus klasszikusai az új társadalmi-gazdasági alakulat lényeges vonásaira csak azokból a fejlődési tendenciákból következtethettek, amelyek az emberiség „előtörténetének” tanulmányozása alapján voltak több-kevesebb pontossággal megállapíthatók. Ma viszont már a társadalmi fejlődésnek olyan korszakába érkeztünk el, amikor a szocialista társadalmi viszonyok *különbéle alternatívákban* több európai és ázsiai országban uralkodóvá váltak, köztük részben néhány olyanban, amely a szocialista társadalom létrehozásának időszakában viszonylag fejlett iparral rendelkezett, míg más részükben a szocializmus a legelmaradottabb agrár viszonyok közt jutott érvényre.

A társadalom szocialista (a termelőeszközök magántulajdonát tagadó) alternatíváinak napjainkban kibontakozó mérete és sokszínűsége ma már minden lehetőséget megad ahhoz, hogy a társadalomtudósok a konkrét társadalomvizsgálatokból megalapozott elméleti következtetéseket vonjanak le. Másképpen kifejezve: a szocialista termelési viszonyok kiépülése az országok egész sorában lehetőséget ad arra, hogy konfrontálható legyen a marxizmusnak a szocializmusról előzőleg kialakított prognosztikus elméleti álláspontja, és a szocializmusról alkotott képről lebontható legyen a *különbéle társadalmi* okokból kialakult és dogmákba merevített illúziók hatására kialakult sokféle hamis felfogás.

A gyakorlat próbáján keresztül jutó elméleti következtetésekhöz azonban újra meg újra végig kell járni a tudományos gondolkodás útját az elmélettől a gyakorlatig (verifikáció) és a gyakorlattól az elméletig (általánosítás). A múltban ebben a szükségszerű mozgásban itt is, ott is szakadék jelentkezett, elsősorban azért, mert hiányoztak az elméleti általánosításhoz legközvetlenebbül szükséges társadalomkutatások, s itt nemcsak a szociológiai kutatások hiányára kell gondolnunk, hanem a közgazdaságtudományi és a legújabbkori történelmi vizsgálódások elhanyagolására is.

E tekintetben a magyarországi szociológiai tevékenység szerves összefüggésben más szocialista országokban folyó tudományos munkával, több fontos társadalomelméleti kérdésben eljutott a problémák első olyan szociológiai megfogalmazásáig, amely lehetővé tette részint különböző elméleti tételek szembesítését a valóság tényeivel, másrészt viszont módot adott a felvételek során szerzett empirikus ismeretek nagyobb mérvű általánosítására. E kérdések közé tartozik a szocialista társadalom struktúrájáról kialakult vita, amelynek a valósággal való konfrontálását nagymértékben elősegítették a Központi Statisztikai Hivatal struktúravizsgálatai is.*

Elméleti tevékenységgel összekapcsolt konkrét vizsgálatok folytak és fejeződtek

* Lásd *Társadalmi rétegződés Magyarországon. Statisztikai időszaki közlemények. 1966. 11.* — Hegedűs András: *A szocialista társadalom struktúrájáról.* Budapest, 1966. — Hegedűs András—Márkus Mária: *Ember, munka, közösség.* Budapest, 1966. — Szántó Miklós: *Életmód, művelődés, szabadidő.* Budapest, 1967.

be az elmúlt években az ember—munka viszony tárgykörében, továbbá a kultúr-szociológia több fontos vonatkozásában. Kibontakozóban van a szakigazgatás és a társadalom viszonyával összefüggő elméleti problémák megfogalmazása és a különböző alternatívák következményeinek gyakorlati kutatások segítségével való elemzése. Mindehhez szorosan hozzátartozik az az általános szociológiai tevékenység, amely a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Csoportjában a mindennapi élet struktúrájának kidolgozása végett folyik, és a társadalomelméleti kutatások számára fontos elméleti kiindulópontul szolgálhat.**

Szociológia és társadalmi gyakorlat

A szociológia a szocializmus elméletgazdagító szerepét csak akkor töltheti be, ha felül tud emelkedni a konkrét társadalomkutatások empirizmusán. A szocialista országokban s így Magyarországon is fellelhetők olyan szűk empirikus tendenciák, mint amelyhez hasonlóak — különösen az ötvenes években — eluralkodtak a nyugati szociológiában. Ezek látszólag a társadalmi gyakorlatot szolgálják, azonban legfeljebb csak a meglévő viszonyok fenntartásához s nem a társadalmi haladás-hoz adhatnak segítséget.

A polgári szociológia története is e tudomány rendkívül szoros kapcsolatát bizonyítja a társadalom és ezen belül különösen a gazdaság irányításának gyakorlatával. Ez ad alapot ahhoz a sok tekintetben leegyszerűsített felfogáshoz, amely a nyugati szakszociológiák jelentős részét „menedzser“-szociológiaként tartja számon.

Ennek a funkciónak a kifejeződésére szükség van a szocializmusban is, hiszen ebben a rendszerben különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a társadalomnak azok az intézményei, ahol a döntések megszületnek, minden olyan szükséges információval rendelkezzenek, amelyek lehetővé teszik a hatás előrelátását és ily módon a számba jöhető esetek közül a legkedvezőbb variáns kiválasztását. Ez ma már aligha vitatott, és egyre inkább kezd korszerűtlen jelenség lenni a „megérzései“ alapján határozó vezető.

De még ez az új típusú korszerű tevékenység is, ami a vezetési színvonal nagyon jelentős növekedését ígéri, könnyen bürokratikussá válhat, ha nincs mögötte színvonalas elméleti munka. Ilyen alapon bírálta joggal Mills a „survey“-gyakorlatot folytató amerikai szakszociológiákat, és ez az aggodalom vetődött fel Baumann lengyel szociológus egyik legutóbbi írásában, amikor országának szociológiáját elmélettől elszakadó menedzser-szociológiának nevezte.

Annak, aki követeli a szociológia nyújtotta gyakorlati segítséget, igényelnie kell nemcsak a konkrét szociológiai kutatásokat, hanem az ezt megalapozó elméleti tevékenységet is.

Az elmúlt években Magyarországon viszonylag gyorsan bontakozott ki a szociológia társadalmi gyakorlatot segítő szerepe, s ezt mindenekelőtt két, a szociológián kívülálló társadalmi tényező hozta létre: a) az új gazdálkodási rendszer kidolgozása és bevezetésének megkezdése, ami egészen új módon vetette fel a szociológia szerepét; b) a gazdasági vezetés színvonalának jelentős emelkedése, ami miatt ma már egyre szélesebb igény mutatkozik a szociológia nyújtotta ismeretekre.

Egyre gyakoribbakká válnak a társadalmi vezetést közvetlenül segítő, illetve a számára közvetlen szociológiai ismereteket vagy információkat szerző vizsgálá-

** Lásd például Heller Ágnes: *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest, 1966. — *A mindennapi élet szerkezete*. *Filozófiai Szemle*, 1966. 4.

latok (amit leegyszerűsítve „szociotechnikai“ tevékenységnek nevezhetünk).* Ez a tevékenység részben úgy megy végbe, hogy a vállalatok különböző kutató intézményeket — köztük elsősorban a Szociológiai Kutató Csoportot — kéri fel a vizsgálat elvégzésére, részben pedig úgy, hogy különböző szociológusok szakmai irányítása mellett maguk az érintett intézmények végzik el a szükségessé váló vizsgálatokat.

A szociológia a társadalom önismeretének szolgálatában

Az európai szocialista társadalmak — ahogy már eddig is igyekeztem hangsúlyozni — elérkeztek fejlődésüknek abba a szakaszába, amikor előrehaladásuk egyik alapkérdésévé a reális s a tudományosan megalapozott önismeret vált. A szocialista társadalmi rendszer alapvető feladatai korántsem korlátozódnak az anyagi javakban jelentkező szükségletek maximális kielégítésére, hanem emellett eleven igényként él a társadalmi viszonyok sokoldalú humanizálása is, aminek a partikuláris szemléletet meghaladó látásmód kialakulása az egyik legfontosabb előfeltétele.

A valóságnak megfelelő, a partikularitás rabságából kiszabaduló társadalomkép természetesen nemcsak az általános társadalmi fejlődés jelentős előfeltétele, hanem közvetlenül minden egyes ember számára is nagy fontosságú. A szocializmusban az egyén és a társadalom viszonya enélkül aligha alakulhat harmonikusan, és nem mehet végbe a társadalmi viszonyok humanizációjának sokoldalú folyamata sem.

A szocialista viszonyok objektíve ugyan lehetőséget adnak az egyén és a társadalom viszonyának harmonikus formálására és az osztálytársadalmakat jellemző elidegenedett társadalmi viszonyok felszámolására, ez azonban ma még korántsem jelent megvalósult állapotot. A szocializmusban sok olyan, részben objektív, részben szubjektív körülmény marad még fenn, ami fenntartja az elidegenedett állapotot és hátráltatja a humanizációs folyamatot, és ami sok szempontból zavart visz az egyén és a társadalom viszonyába. Ezek ilyen vagy olyan módon ugyan, de végső soron mindig konfliktusforrásként jelennek meg. Mindezt a problémát csak bonyolítja az, hogy a szocialista társadalomról a partikuláris érdekek és a sok más tényező (például előítéletek) kialakította hamis elképzelések egész rendszere él, amelyeknek az egyének rabjaivá válnak.

Az egyén és a társadalom viszonyának harmonikus alakulása többek közt azt is megköveteli, hogy a társadalom tagjai tudatában legyenek azoknak az erőknek, amelyek megszabják a történelmi események menetét és ezzel nagyon sokszor az egyéni sorsokat is. Ez az előfeltétele annak, hogy a társadalmi eseményekben ne vak erők játékanak eredményét lássák, hogy ne fetisizálják az egyes személyek szerepét („hamis perszonifikáció“).

A szocialista társadalmi viszonyok önmagukban — sok ok következtében is — nem adnak védeltséget az olyan felfogás ellen, ami az egyéni sorsot „külső erőkkel“ vagy „véletlennel“ magyarázza, sőt ezt nem is minden esetben tekinthetjük egyszerűen hamis tudatnak. Hosszú ideig éltek olyan illúziók, hogy a munkásosztály hatalma mint a megvalósult szocialista társadalom állami szervezete nem különülhet el az egyes dolgozóktól, és nem adhat alapot hamis perszonifikációra. Most már általánosan elismert, hogy ezek az illúziók a társadalmi fejlődést gátló erőként léphetnek fel. A szocialista társadalom igazgatása bonyolult gépezet

* Lásd Nemes Ferenc és Szelényi Iván: *Lakóviszonyok és lakásigények a Jó-zsefvárosban*. Alföld, 1967. 1—2. — Szesztay András: *Egyetem után*. Valóság, 1967. 1.

működését követeli meg, s ez még akkor is, ha állandó és eredményes harcot vívunk a bürokrácia ellen, amely e gépezetét a szükségesnél is bonyolultabbá és a dolgozóktól elidegenedettebbé teszi, ha mindent elkövetünk is a széles társadalmi ellenőrzés, a közéleti demokratizmus megvalósításáért, a „mechanizmus“ akkor is nehezen áttekinthető marad, és ez már egymagában is forrása mind a hamis társadalomkép különböző formái kialakulásának, mind az elidegenedésnek.*

A magyarországi szociológiai kutatás fontos feladatául tekintettük és tekintjük: a fellépést a különböző hibás elképzelésekkel szemben (dogmatikus illúziók, partikuláris szemlélet). A szociológiai publikációk már eddig sok fontos társadalmi kérdésben is segítették a tisztánlátást. (Ilyenek voltak többek között a következők: különféle előítéletek fennmaradása; az új városi lakótelepek társadalmi problémái; a „munkás“ és a „paraszti jelleg“ megkülönböztetése a termelőszövetkezeti dolgozóknál; művészeti ízlés és a művészetek funkciói a szocialista társadalomban; az egyetemet végzett fiatalok beilleszkedése a társadalomba; a jogi — amit már a statisztikai adatokból eddig is láttunk — és a tényleges válások eltérése.

A szociológia intézményi kereteiről

A szociológia fejlődését nagymértékben meggyorsítja, ha e tudományág sajátosságainak megfelelő intézményi-szervezeti keretek idejekorán lehetővé teszik eredményes funkcionáló alkotó műhelyek kialakulását.

Ebből a szempontból nagy jelentőségű az, hogy 1963 elején a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének a határozata alapján önálló Szociológiai Kutató Csoport alakult azzal a feladattal, hogy elméleti-metodológiai központja legyen az országban folyó szociológiai kutatásoknak. Az elgondolás az volt, s ez a jelenlegi tapasztalat alapján nem is szorul módosításra, hogy különböző tudományos kutató-és tervezőintézetek a szociológia szükségszerű szakosodásának megfelelően saját intézményi kereteikben fejlesszék ki a maguk szakszociológiai tevékenységét (például a Művelődésügyi Minisztérium Népművelési Intézete a kultúrszociológiát, a Budapesti Várostervező Intézet a városzociológiát, a Jogtudományi Intézet a jogszociológiát), s mindennek metodológiai és koordinációs központjává az Akadémia Szociológiai Kutató Csoportja váljék. Ez az elgondolás ma már a megvalósulás stádiumában van s többé-kevésbé kialakultak a különböző szakszociológiai alkotó műhelyei.

Ilyen körülmények között megérett a lehetősége és a szükségszerűsége is annak, hogy az 1968-as évben megalakuljon a Magyar Szociológiai Társaság, és önálló szociológiai folyóirat induljon.

Az intézmények és szervezetek azonban bármennyire fontosak legyenek is, csak a tudományos fejlődés keretétől szolgálnak. A szociológia fejlődése országunkban mindenekelőtt azoknak a „kiművelt emberfők“-nek számától és tudásuk szintjétől függ, akik ennek a tudománynak művelését életcéljuknak tekintik, s emellett attól, hogy tovább fejlődjék és egyértelműen meghonosodjék az az alkotó jellegű és egészséges vitaszellem, amelynek kibontakozásáról az utolsó években sok tény tanúskodik, s ami a legfontosabb előfeltétele a valóban eredményes társadalomtudomány — s ezen belül a szociológiai — tevékenységnek.

Részletek egy nagyobb tanulmányból.

* Lásd Hegedűs András: *Bürokratikus viszony és szocializmus. Kortárs*, 1966. 8. — *Gazdasági irányítás és társadalmi függőség. Közgazdasági Szemle*, 1966. 7—8. — *A tudományos kutatás szakigazgatásáról. Magyar Tudomány*, 1967. 8.

„Szabad székelyek” Erdély hűbéri társadalmában

A históriát megismerni vágyó ember önismeretre törekszik. Az eltűnt idő nyomában járva, az őt körülölelő közösség ifjúkorát nyomozza s deríti fel. Élete így tágul, válik teljesebbé, hiszen régmúlt századokba nyúlik vissza; s ha ép a lélek benne, önmagát is eljövendő évtizedekbe, századokba, önmaga és népe jövőjébe építi bele. Ennek a történeti önismeretnek illúziómentesnek kell lennie, igazság fedezetben gazdag öntudatot, önérzetet kell sugalmaznia. A valóságra kell támaszkodnia, másként nem kerülheti el a buktatókat: az önáltatást vagy a csüggesztő önostorozást.

A múltban gyakran szóltak úgy a székelységről, mint a magyarságnak olyan népcsoportjáról, amelyet sajátos „előkelőség” jellemez. Jancsó Benedekkel szólva: „...mindnyájan kiváltságos nemesek voltak.” A mítoszt maga a császár, Ferenc József is szentesítette: „A székely nemzet minden tagja született nemes.” Sokan szembeszálltak a hamis történeti tudat hirdetőivel, már Kövári László kételkedett benne, s rombolásán korunkban főleg Böződi György munkált.

A köztudatban itt-ott még mindig fellelhető az egyenlően szabad, egészében nemes székely társadalom történelmi fikciója. Ugyanakkor azonban terjed az a szemlélet, amely a székely hűbéri társadalomban is csupán nemeseket és jobbágyokat tételez fel. Holott még a XVIII. században is Erdély parasztságának több mint egyharmada, a székek lakosságának pedig közel fele *szabadparaszt*. A következőkben a sajátosabb, összetettebb szerkezetű székely társadalomról szeretnénk szólni; tudva azt, hogy a valós történetiszemléletnek azzal sem tennénk jó szolgálatot, ha a székelységnek Erdély s a világ minden más népcsoportjától eltérő történeti sorsot s egyedi szociális struktúrát tulajdonítanánk.

A történeti fejlődést nyomon követni e néhány oldalon nem lehet. Éppen ezért arra kell szorítkoznunk, hogy néhány megbízható statisztikai adatot, néhány képet villantsunk fel, nem a teljesség és megoldás, hanem csupán a gondolatébresztés igényével.

A számadatok vallatása

Apadt-e a XV. századtól kezdve a székely szabadok száma? Igen. Jobbágyságba süllyedt-e jó részük? Igen. Arra a kérdésre azonban, hogy teljes győzelmet aratott-e az eljobbágysítás folyamatában a földesúr, már határozott nemmel kell felelnünk.

A szabad és függő paraszti rétegek viszonya így fest Erdélyben az 1767-es esztendőben:

	Vármegyék	Partium	Székely székek	Szász székek
Jobbágy és zsellér	80,93	74,05	38,78	20,81
Szabad paraszt	2,13	3,08	44,68	61,98

Nehéz tipikusan feudális szerkezetet feltételezni egy olyan székely társadalomban, amelyben a szabadparasztok ilyen nagy arányban szerepelnek. A további érvelésről mégsem mondunk le, elsősorban azért, mert a liberális korszak történetírói gyakorlatában rendszerint egységes, országos keretben gondolkodtak a társadalmi erőviszonyokról, és a parlamentáris demokrácia aktuális nézőpontját vetítették vissza a valamikori sokkal tagoltabb organizmusra. Ezért elégedtek meg általában a legtágabb, az országos kerettel. Holott a feudalizmus századaiban — különösen a parasztság osztályharcában — jóval kisebb tájegységekhez, igazgatási körletekhez, egy-egy feudális úri család birtokegységéhez s főként a falusi közösségekhez kötött a küzdelem.

Milyenek az erőviszonyok az ilyenszerű kisebb, szervezettebb keretekben? Az 1703-ban készült adóügyi összeírás szerint, amely falvankénti részletezéssel szolgál, Sepsí és Miklósvár alszékben a családok száma így oszlott meg:

285	armalista
1377	primipilus és pixidarius
951	jobbágy
96	birtokos zsellér
365	birtoktalan zsellér

(Az armalistákat így jellemzi az összeírás: „...nemesek, nemesi levéllel ellátottak, félnemesek, mint Németországban, különösen Sziléziában a szabados gazdák, akik senkinek sem alattvalói, de nekik rendszerint egy vagy néhány jobbágyuk van; adójukat megfizetik.“ — Ezt a réteget egyházhelyi nemeseknek is nevezik az összeírásokban. Ugyanitt a primipilusok és pixidariusok, a lófők és közzékelyek csoportját így határozzák meg: „...lovas- vagy gyalogos-fegyverzettel felszerelt harcra kész férfiak, kik az erdélyi fejedelem hívására mindenkor kötelesek katonai táborba vonulni és a harcban részt venni. Béke idején gazdálkodást folytatnak és adójukat az erdélyi fejedelemnek megfizetik.“ Libertinusként, szabadosként is emlegetik együtt őket.)

Az említett két szomszédos alszéken belül már nem teljesen azonos a két paraszti csoport aránya. A szabadok százaléka Miklósvárszékben 56,45, Sepsiszékben pedig 40,65. (1721-ben Csikszékben átlagosan 66,25%, külön Gyergyó alszékben viszont már 70,48%.)

A falu szintjén folytatva a vizsgálódást az eltérések még szembeötlőbbek. Miklósvárszék átlagos faluképének modellje például a következő volna: minden faluban kellene lennie 6 armalista, 51 szabad, 22 jobbágy, 3 birtokos és 7 birtoktalan zsellér családnak. Miklósváron viszont csupán 4 szabad család él 49 jobbágy familia mellett, míg Bodoson 4 függőségben élő jobbágy családot találunk, és 30 familia örizte meg szabad státusát. A robotoló parasztok százalékaránya így oszlik meg:

Bodos	11,43	Átlag	32,43	Miklósvár	92,45
Százazajta	13,43			Nagyajta	57,80
Köpec	15,71			Barót	39,23
Nagybacon	21,57			Közéapajta	34,23
Böln	26,83				

Sepsiszékben Oltszem az a falu, ahol csak 10,71% a szabadok részaránya, Gidófalva, Szacsva, Bikfalva, Eresztevény, Fotos lakóinak döntő többsége (71,25—85%-a) viszont lófóként vagy közzabadként él.

Azokban a falvakban, ahol a Mikó család kísérelte meg az uralom megszerzését — tehát egy uradalom környékén —, a következő a szabadparasztok százalékaránya: Oltszem 10,71, Málnás 19,14, Zalán 36,14, Bodok 44,23; gazdasági, társa-

dalmi háttérként pedig ott van a szomszédságban Bükszád és Mikóújfalu, ahol csupán a grófi család emberei laktak taxásként.

Az eljobbágyosítás elleni harc, a szabadok és a földesurak közötti küzdelem feltételei természetesen a szabadok számától függően is változóak. A különböző társadalmi csoportok súlyát azonban vagyoni erejük is meghatározza a Székelyföldön is, ahol a közös erdő, legelő, kaszáló, de itt-ott még a közös szántó szintén hozzájárul a nagyobb eltérések kiküszöböléséhez. 1703-ban Miklósvárszékekben az armalista család átlagosan 13, a szabad 7, a jobbágy 4 hold szántóföld birtokosa. Sepsiszékekben pedig 16:10:6 hold az arány.

1778—79-ben Marosszék 20 falujában így oszlik meg a föld:

	szántó	kaszáló holdakban	szőlő
armalista	5,48	1,60	0,69
lófő	3,23	0,89	0,08
libertinus	3,08	0,98	0,47
jobbágy	3,06	0,87	0,47
zsellér	1,86	0,51	0,05

Az armalisták gazdasági ereje természetesen nagyobb, a szabadok is módosabbak, mint a jobbágyok, de igen nagy — az átlagos szegénységben belül — a zsellérek vagyontalansága. Tájégségként, falvanként számottevő eltéréseket figyelhetünk meg, nem is szólva a föld termékenységének különbözőségéről.

Nem vállalkozhatunk ez alkalommal a felvetett kérdések mélyebbre hatoló s tágabb körű elemzésére. Csupán egy differenciáltabb társadalomkép megrajzolásának szükségességét kívántuk bizonyítani. A nyelvészeknek már a gyakorlatba átültetett munkamódszerét követve a történeti társadalom vizsgálatában is külön csoportosíthatjuk az általános jelenségek keretén belül a tájjelenségeket, mint ahogyan a nyelvészek a székely nyelvjáráson belül különválasztják a háromszékit, s ezen belül ismét körülhatárolnak hét tájszólást.

A történész számára a sokszínű — egységben belül megosztott — valóság vizsgálatára legalkalmasabb eljárásmódként a történeti statisztika használata kínálkozik. A népiségtörténetben tömegekről van szó. A tömeges jelenségek legkarakterisztikusabb jegyei leszámozhatók, valaminő mértékegységhez viszonyítva súlyuk is kifejezhető, sőt a minőségi ismérvek — rangosítva — mennyiségileg szintén kifejezhetővé válnak. Igaz, a statisztika, a mechanografikus eljárások csak segédeszközei lehetnek a történeti valóság feltárásának, s félős, hogy a múlt bizonytalan számszerűségére épített matematikai modell torzít vagy leegyszerűsít. Mégis, a múltbeli politika- s még inkább jogtörténeti vita körébe be kell vonnunk a valóság más oldalait, tipikus formáit, rejtett összefüggéseit térben és időben kifejező kutatói eljárásokat is. Különbben továbbra is a meddő viták hagyományos útján topognánk.

Társtalan-e a szabad székely?

Vizsgáljuk meg a középkori falu földközösségének történetét, a kelet-közép-európai jobbágyság kialakulásának folyamatát vagy a nyugati világ feudális viszonyainak felbomlását, — óhatatlanul el kell jutnunk a szabadparasztság kérdésköréhez. Elemezzük az egyetemes hadtörténetet, és ott is rábukkanunk a székelyhez hasonló paraszt-katonára. Éppen csak, hogy a Franciaországot a százéves háború idején rettegsben tartó ijász *freeholder* — a kedvezőbb feltételek folytán — magvat alkothatta az angol *yeoman*-rétegnek, amely a tőkés fejlődés egyik központi gózává vált, míg az Elbán-innen feudális viszonyok megrekedtsége általában elzárta

a parasztgazdaságokból sarjadó tőkés agrárfejlődés útját. Így itt továbbra is a szabadságjogok fenntartásáért kellett vívni a harcot. Ezért támadt fel újra és újra a székely s más országbeli társa a feudális urak ellen, vagy vált áldozatává a központi hatalom cselszövéseinek, amely gyakran fordult hozzá — mindent ígérve —, amikor önmagában képtelen volt megbirkózni a külső hódítókkal vagy az uralomra törő feudális kiskirályokkal.

Csábító feladat volna párhuzamot vonni a székely és az orosz, a német, a skandináv, a francia, az angol, valamint más paraszti szabad közösségek életsorsa között. Rokonvonásokat azonban közelebb, a Kárpátok túlsó oldalán is bőven találunk. Ott helyezkednek el a *răzeși*-falvak, s lakóiról Dimitrie Cantemir is megírta, hogy ők a nemesség alsó rétege, de inkább nevezhetők szabadparasztoknak. P. Poni 1921-ben készült statisztikája nyomán a számbeliségben is hasonló vonásokat fedhetünk fel. A *moșneni*-réteg szintén Havasalföld hegyes, erdős tájain őrizhette meg leginkább szabadságát és — P. P. Panaiteșcu utal rá — küzdött sikerrel a régi jogokért.

A hasonló jelenségeket rendszerint azonos okok szülik. A feudalizmus kezdeti szakaszában az állam helyi egységekre alapozza uralmát. Lenin írja az orosz fejlődéssel kapcsolatban: az állam különböző „földrak” forgácsolódott, részben éppen kenézségekre, amelyek a régebbi autonómiának élő maradványait őrizték meg, partikuláris vonásokat a közigazgatásban és így tovább. Nos, erdélyi viszonylatban gondoljunk csak Fogaras földjére, a Szászföldre, a Székelyföldre s a középkori Erdélyt körülölelő kiváltságos kerületek Máramarostól a Székelyföldig nyúló körívére. Beletartozott ebbe a régi Temes és Krassó megye nyolc kerülete is. A Krassó megyei Monostor román lakói pedig 1520-ban azzal fenyegették meg a gyűléseiktől — autonómiájuk kifejezőjétől — távolmaradókat, hogy „more Siculorum” — székely módra — házaikat lerombolják. Verancsics Antal emlékiratában — s annyi más forrásban — olvashatjuk, hogy a privilégiumokat, az autonómiát, a partikuláris vonásokat védelmező székely közösség cselekedett így, s mint látjuk, nem is annyira egyedülálló, sajátos módon.

A kiváltságos területi egységek népének jó része általában elvesztette szabadságát, jobbággá vált, vezetőik többsége viszont a nemesség soraiba küzdötte fel magát. Egyes „földeken” azonban ez a fejlődés vonal, elsősorban a nép egyetemes vagy szélesebb körű határvédő szerepe miatt, más utat vett, a székely nézeké néphez hasonlót. A fogarasi tartományt, ezt a kis „regnum”-ot, „országot”, „földet” David Prodan elemezte. A fogarasi földi bojárok funkciója a székelyekéhez hasonló: „lovok hátán szolgálnak az várhoz valamikor az szükséghez kevése.” Ezzel a szereppel kapcsolatban jegyzi meg David Prodan, hogy a fejedelemség a fiskális domíniumokon a bojárok, a libertinusok, a darabontok, a puskások, a kisnemesek, az armalisták révén dúsította a fejedelmi haderőt, szélesítette ki hatalmának alapját, csökkentette függését a nagybirtokok uraitól. A fogarasi bojárság a székelyekhez hasonlóan rétegződött: az egységes, teljes nemesi státusz veszendőbe ment, sokuk vált „fertályos bojárrá”, egészében szabadossá, libertinussá, aki pedig szegénysége miatt várszolgálatot teljesíteni nem tudott, jobbággá lett.

A fejedelemségkori Erdély társadalmi dinamizmusát, az egyes rétegek, csoportok lesüllyedését, mások emelkedését és a mozgás törvényszerűségeit Jakó Zsigmond vizsgálta. Ő is a központi hatalom növekvő katonai terheiben leli magyarázatát annak, hogy a parasztság egy része előtt megnyitak a társadalmi emelkedés zsilipjei, s folyt a hű és áldozatkész paraszti katonák tömeges nemesítése. Kővár, Szamosújvár, Déva körül puskás vagy bástyás szabadosok, darabontok új rétege társult a régi, szabadságát még őrző csoportok mellé. A fejedelmi hatalom hanyat-

lásával egyidejűleg azonban ismét a jobbágyságra kényszerítés folyamata lendült fel.

Jó példája ennek, az említettek mellett, a Szalonta környéki bihari hajdútelepek sorsa. Küzdelmüket Szendrey István dolgozta fel. Az 1692-ben 21 helységben élő hajdúk még őrizték a fejedelmi kiváltságleveleket, amelyekben nemesi állapotukat ismerik el, a bécsi udvar azonban már nem volt tekintettel kiváltságaikra. További sorsuk nekik is a földesúri függés állapota felé vezetett, pedig harcoltak, pereltek 1848-ig a hajdúszabadságért, mondhatnók, „székely módra“.

Végezetül hadd iktassuk ide, az eddig felvillantott képek mellé, az olcsó haderőre mindinkább ráéhező Habsburg-kormányzat új paraszt-katonaság szervező kezdeményezését. Tudott dolog, hogy az erdélyi határörkatonaság megszervezését a székelyek között fegyverrel, a madéfalvi vérengzés barbárságával kellett szentesíteni. Most ennek az akciónak csak egy vonatkozását hangsúlyozzuk: szélesebb körre terjedt ki, mint a székely székek egy része. A szász Benigni 1834-beli műve nyomán készítettük az alábbi táblázatot. Erdélyben a következő közigazgatási egységekben szerveződött a katonaság:

	<i>Egészében határőr falu</i>	<i>Vegyes lakosságú falu</i>	<i>Település összesen</i>
Háromszék	1	92	93
Csik	1	51	52
Údvarhely	—	9	9
Aranyos	—	6	6
Hunyad	3	36	39
Fogaras	8	32	40
Beszterce	28	—	28
Doboka	11	—	11
Brassó	2	—	2
Szeben	4	—	4
Kolozs	3	—	3
Torda	2	2	4
Alsó-Fehér	—	3	3
Szászváros	1	—	1
Összesen	64	231	295

Nincs tehát különleges, kizárólagosan székely sors, rokonítható sok más tájegység népének adott időszakbeli hasonló okok nyomán alakuló hasonló fejlődésével. S bár az ország határán belül bizonyítható mindez a legkönnyebben, az egyetemes történeti fejlődés nem egy mozzanatával is egybevethető.

Hadd zárjuk e sorokat ismét egy történeti módszertani igénnyel. Az oly sok évtizeden át szegénységében, elzártabb világában sajátos életét élő székelység napjainkban emelkedik magasabb, egyetemesebb szintre. Jogosult az a követelmény, hogy története is túljusszon önkörén.

Szabadparaszti életforma „székely módra“

A határőri intézmény 1764 utáni meggyökeresedése újabb sajátos vonásokkal gazdagította az amúgy is sokszínű társadalmi rétegződést és életformát. Csik-Gyergyó és Kászonszék, Háromszék, valamint Bardóc fiúszék primipilusai és pixidariusai állandó katonai szolgálatra kényszerültek. A régi kiváltságok ismét pusztultak, hiszen bár jórészt saját költségükön és felszerelésükkel kellett — hosszas és igen terhes — szolgálatot teljesíteniök, 1802-ig még adófizetésre is kötelezték őket. Hír nélkül 48 órán túl nem hagyhatták el az ezred területét. Tisztjeik engedelmé nélkül birtokot eladni, cserélni nem volt joguk. Közvagyonuk felett katonai előjáróik rendel-

keztek. Házasságot is csupán parancsnoki engedéllyel köthettek, s a tanulmánygyó fiatal ritkán, igen nehezen juthatott hozzá a szolgálat alóli felmentéshez. A bánásmód pedig kemény, sokszor embertelen volt.

(Eröss József írja le, hogy a „nyakas és megátalkodott“ katona-székelyek fölé a birodalom leggorombább „német“ tiszteit helyezték. A kiszolgáltatottságra jellemző a csikszeredai 6. kompánia kapitányának esete. Őt „hajadonok és fiatal nőkön elkövetett erőszakoskodásaiért, s mert minden kis hibáért vérig pálcáztatta a legénységet“, az őrmester és 12 káplár feljelentették. A panaszkodni merészelőket azzal büntették, hogy nyolcszor kellett 300 ember között fel s le futniok, miközben vesszőzték őket. A fiatal káplárok közül többen belehaltak a kegyetlen „vesszőfutásba“. A kapitány tovább garázdálkodhatott. Anyja gróf Lázár lány volt, s a csikszeredai ezredesnek, báró Nováknak is Lázár lány volt a felesége.)

Hiába küzdöttek 1764 és 1848 között mondhatni szünet nélkül „jogtalan megterhelhetőségük“, a „törvénytelen szolgálat és véráldozat“ ellen, súlyos terheiktől nem menekedhettek meg.

(Sérelmesnek tartották — régi jogaikra apellálva —, hogy országon kívüli szolgálatra is kipurancsolták őket. 1779-ben a háromszéki határőrezredet azzal indították útnak, hogy Marosvásárhelyre mennek, holott az osztrák—porosz háború kívánt új, fiatal életeket. Marosvásárhelyen az a hír is járta, hogy a lengyelek fékentartására viszik külhonba őket. A hópénz, a zsold visszatartása, a rossz bánásmód, a lerongyolódottság amúgy is elkeseredést váltott ki soraikban. Örökké sajtott, gyogyíthatatlanul, az 1764-ben kapott seb is, az, hogy a nemesség nem osztozott sorsukban. Megtagadták tehát az engedelmességet, és visszafordultak. Az ítélet véres megtorlást írt elő, amit 1779. november 16-án Kézdivásárhelyen hajtottak végre: „Kettő felakasztassék“, kettőnek „fejek vétessék“ s a mellett „a jobb kezek... elvágattassanak és azután a fejek az elvágott kezekkel együtt kerékre télessenek“. Ismét ketten „meglővöldöztessenek“. S végül 17 nek tizszer kellett a vesszőfutást végigszenvednie. Az említettek vagyont is elkobozták. A kisebb „pártütők“ közül 15-nek hatszor kellett a 300 katona pálcázását elviselnie; 214-nek a büntetése: „50 páltza kemény ütéseikkel veretessenek meg.“)

Az életforma-változás a rendi válaszfalak módosulásával is együtt járt. A huszárok közé az került, akinek lótarásra, lovas felszerelésre telt. Az elszegényedett primipilus „gyalogrendi“ székelyé vált tehát, s a régi címek hierarchiája keveredett a vagyoni erő alapján kialakuló új rétegződéssel. A határőrkatonák sorai ugyanakkor más rendi eredetű elemekkel is feltöltődtek. 1764-ben kismesemek is arra kényszerültek, hogy felvegyék a fegyvert, s csak egy részüknek sikerült később — nemességüket igazolva — megszabadulni a katonáskodástól. Ugyanakkor nem egy feudális függőségben élő, de valamikor primipilus vagy pixidarius család úgy kívánt megmenekedni a jobbágyi igától, hogy igazolta „szabad“ voltát és a határőrök közé soroztatta magát. 1795-ben jegyezték fel, hogy: telepesekből, „keringőkből és más alábbvaló sorsú emberekből“, ígéretekkel s néha erőszakkal is, többeket felvettek „a székely katonaság“ közé.

A katonarendi különben ekkor már csak önmagát hajlandó „székelynek“ tekinteni, s a válaszfal közte és jobbágy társa között mind magasabbra emelkedik. Az elkülönülést szolgálta a közigazgatás szétválasztása is, hiszen a határőrök a General Commando, a jobbágyok a „nemes szék“ igazgatása alatt állottak.

Az sem tagadható, hogy a határőrök körében erőteljesebben munkálhattak a haladásra ösztönző erők. Teleki Domokos említi, hogy: „a rend és fegyelem több hátrányai mellett a határőrség kebelében a polgárosodás és fejlődés nem egy örvendetes jele volt szemlélhető.“ Kövári László szintén hasonlóan vélekedik: „ha a katona és nem katona polgárosodását összevetjük“, senki sem tagadhatja a katoná-

sors jó hatását. Hasonlókról tudósítanak a beszerce-naszódi román határőrezredek krónikásai is.

*(A történeti sors, a múltbeli életforma különbözősége nem tűnt el hirtelen és nyomtalanul. Majd egy fél évszázaddal a határőrség megszüntetése után írja Háromszékről Csifó Salamon, hogy a „volt huszár családok még ma is elsőb-
beknek érzik magukat a volt gyalog családoknál s mindkettő többre tartja
magát, még ha elszegényedett is... mint a volt jobbágyok.“ Összeházasodásról
— főleg az öregebbje — hallani sem akar, tánca külön járnak, templomaik-
ban külön ülnek és így tovább. Ugyanakkor jegyezte fel S. Kovács József, hogy
a csíkszentmiklósi templom előtt azt a jobbágyszürmazású legényt, aki nem
rendjéhez szabott színű zsinórt viselt, megszegényítették: „piros zsinórjához az
ujját beakasztotta a törvényt tevő asszony és a cimiterem ajtajánál, az egész
falu szeme láttára, leszakította azt.“ Benedek Elek is észleli és csodálatos ké-
pekben rögzíti a jobbágy és a „székely“ tudatában lassan folyó átalakulást.
„Huszonöt esztendő röpiült el 48 után — írja —, de a lelkek még nem szaba-
dultak fel.“)*

Mi történt azokkal a szabadokkal, akik főleg Udvarhely- és Marosszékből el-
kerültek a fegyver felvételét? Helyzetükről a történeti irodalomból keveset tudha-
tunk meg. Annyi azonban bizonyos, hogy a valamikori székely privilégiumok tudata
tovább élt közöttük, és harcuk a terheket nem viselő, a széket vezető, őket szegé-
nyítő, elnyomni törekvő „nemesek“ ellen nem szűnt meg.

*(A marosszéki jegyzőkönyvek tanúsága szerint az 1631—1687 közötti gyűlése-
ken még a nemesekkel együtt vettek részt a primililusok és pixidariusok is.
1716 után már az a gyakorlat, hogy a szék ülésére csak a széki tiszteket, a
„Mágnásokat“ és az „immunis“ nemeseket hívják meg. Majd a XVIII. század
végétől falvanként van joguk a „székelyeknek“ 2 vagy 3 követet, képviselőt
küldeni. Ez viszont nem csupán jogvesztést jelent, hanem azt is, hogy a széki
tisztek „eluralkodása“ ellen keveset tehetnek. Ők ugyanis jobbágyos nemesek
lévén a terheket, a taxákat, az adókat rájuk hárítják, olyannyira, hogy hovato-
vább „rosszabb léssen sorsok a Nemtelenek sorsoknál“. 1809-ben ki is éleződik
a helyzet. A franciák ellen a nemességet insurrectióra ösztönző bécsi udvar
őket is hadba küldené, felfedezve egyszeribe: teljesjogú nemesi mivoltukat.
Gróf Toldalagi Mihály vezetésével gyűlésbe is hívják őket Jeddre. A sza-
badok viszont feltétel nélkül szabták a hadbamenetelnek régi kiváltságaik bizto-
sítását és végül olyan „fenyegető állásba helyezkedtek“, hogy a királybíró
és a biztosok csak „készentartott“ szekereiken és lovaikon „hanyatt-homlok
vágatva“ menekülhettek el. Benkő Károly kéziratban maradt munkájában
írja, hogy a marosvásárhelyi tanács felkészült arra: a felbőszült „székelyek“
megtámadják a várost.)*

Legutóbb Szabó Gyula vallott az alig félszáz kilométerre fekvő farkaslaki és
homoródalmási természeti és társadalmi környezetnek az írók ihlető különböző-
ségéről. Az ilyenyszerű különbözőséget valóban fel kell tárnia írónak, történésznek,
szociológusnak egyaránt, s valóban úgy, ahogyan Szabó Gyula akarja: a föld-
művelő parasztságot nyomozva változásaiban, az általánost keresve, olyan vilá-
got, „amely rokon Reymont lengyel parasztjainak, Solohov doni kozákjainak vi-
lágával“.

*

1847-ben a *Revue des Deux Mondes*-ban H. Desprez ír a határőrségről (De la
colonisation militaire en Autriche et en Russie). A székelyeket egészében sajátos
határőrző funkciójú néprésznek minősíti. Kiváltságaikról is tud, s éppen ezt tekinti
rájuk jellemzőnek. Több mint egy évszázad múltán, 1966-ban a *Völkerrkunde für
jedermann* szerzői, pár sorban szólva róluk, viszont már azt tartják tipikusnak,
hogy: földművesek és hegyesebb tájjaikon állattenyésztők. Hozzáfüzik: hagyomá-

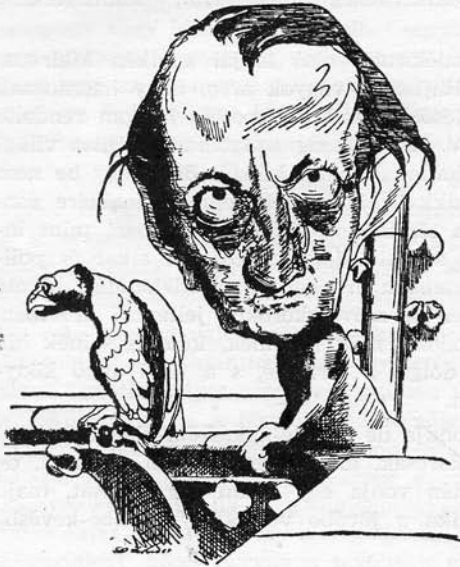
nyos népművészetüket megőrizték. A változó értékelés hangjait, fokozott érzékenységgel bár, de e megállapításokból is kihallhatjuk. Azt nevezetesen, hogy a kezdetben volt privilegizált katona képét felváltotta azé a földművesé, aki hagyományörző elmaradottságában válik jellegzetessé.

Érzékenységünket növeli a tökécs világváltás évtizedeiben a polgárság körében gyökeret eresztő vélekedés, amely anekdotáiban tréfás kedvű, élelmes — ha nem éppen agyafúrt —, okos együgyűségében érdekes székeltyt tipizált. Értékeli ugyan gondolatainak sajátos színességét, kötekedő kedvét, szavainak játékos jóízét, egyben azonban a jóindulatú kezeletés, a mosolyba öltözködő fölény is kijár a kuriózum, a provincializmus megtestesítőjének. Németh László írja: „Elmaradt az, aki nem hasonlít eléggé ránk.“ Nos, a székelység — egészében — valóban nem hasonlít a polgári középosztályhoz, hiszen, ha már 1848 előtt részben meg is indult a polgárosodás útján, a tökécs viszonyok mostohasága, a két Tisza gróf világa, s az azt követő időszak nem emelte ki sem szegénységéből, sem döntően agrárius életformájából. Ipartalan, csak kisvárosokkal dicsekvő tájait főleg parasztsága ülte meg, és hatvannégy év alatt — 1880—1944 között — a földjét elhagyó mintegy 140 000 ember — az ország és a világ más tájain dúsította a munkásságot, a középosztályt és nem utolsósorban az értelmiségi réteget. Napjainkban, hazánk, a szocialista Románia építése rendjén vált országos közüggé az elmaradott tájegységek gazdasági-ipari felemelése. Most duzzad fel falvainak értelmisége, most kínálkozik lehetőség városainak növekedésre, nem közömbös tehát, hogyan látjuk, értjük e népcsoport történeti sorsát, valóban-e vagy mítizálva, valóban-e vagy lebecsülően.

A változó társadalmi, termelési viszonyok közepette változó egy népcsoport önmagához és az őt körülvevő világhoz mért jellege is. Idéznem kell Kővári Lászlónak 1841-ben Homoródalmáson születő gondolatait: „Szeretném jellemezni e népet. ... Gyakran halljuk, hogy a frank tüzes, a német komoly, az angol melancholikus, az orosz tompa érzéketlen; de a nemzet egészére ruházni nem tudom. Meglehet úgy van, de mostani eszemnek mégis úgy tetszik, mintha mondanák, a madarak repülnek, pedig járnak is; mintha mondanák, a csillagok ragyognak, pedig nekik is van éjszakájuk sat. Meg lehet korom más hiedelmet vált, de ma még hiszem, hogy műveltség és életmód, az égaly e két szülötte határoz a népjellemek felett, s hogy faj, ág, nemzet — különbség, csak alárendelve hatósok. Mondom innen, hogy Európának nem csak műveltebb osztálya hasonlít egymáshoz; de alsóbb népe is, mint kereskedő kereskedőhez, miképp földész földészhez, műveltséghez és életmódjához viszonyítva.“

Mireánk is az hárul feladatként, hogy életmódját, műveltségét emeljük; leg-sajátosabb — és egyéni voltán belül is oly sokszínű —, de sohasem rokotalan múltját, értékeit kifejezzük.

David Levine karikatúrája

Egy angol közmondás szerint, aki fiatal korában nem volt whig, vagyis radikális, öreg korára meg nem lett tory, azaz konzervatív — azzal valami baj van. Ha hiszünk a közmondásnak, André Malraux-val nincs baj. Persze, csak ha tekintetbe vesszük, hogy minden konkrét esetre alkalmazott közmondás némi korrekcióra szorul. A fiatal Malraux több volt, mint „radikális“, s a mai, 67 esztendő Malraux-ról sem állítható, hogy a haladás ellensége volna. Korunkban nem ő az egyetlen jelentős személyiség, akinek felfogásában a haladás revolútív eszméje — és gyakorlata — átadta helyét az evolutívnek. De hát ne vágjon elébe a kommentár a tényeknek. André Malraux önmaguk helyett beszélő életrajzi adatainak.

Malraux mindössze egy évvel fiatalabb századunknál, melynek viharos fordulataiból mindig is cselekvő részt kért. Párizsban született, polgári családból, hoz-

závetőleges régészeti, orientalisztikai tanulmányait a Távols-Keleten egészítette ki. bár sosem végezte be — és itt már egyik jellemvonására kell felfigyelnünk: soha semmit nem tekintett befejezettnek, a kezdet mindig jobban érdekelte a betetőzésnél, a végnél. Húszéves, amikor kiadja első könyvét, a *Papírholdakat*. Huszonhárom, amikor megismeri Kínát és az akkori Indokínát. Huszonöt éves korában megírja — a Kelettől megkísértetten — a *Nyugat kísértését*. Ázsia forradalmának tapasztalataiból egymás után három olyan regénye születik, melyek hatása a harmincas évek baloldali értelmiségére felmérhetetlen: a *Hódítók*, a *Királyi út*, *Emborsorsok*. Az utóbbi, mellékesen szinte, mert Malraux akkoriban alig adott a polgári világ elismerésére, megkapja a sok mindenről emlékeztető 1933-as év Goncourt-díját. 34-ben André Malraux a Dimitrov kiszabadítására alakult Nemzetközi Bizottság elnöke, majd a Thälmann-Bizottságé. Ekkor keresi fel Gide-dal együtt a náci fővárost, hogy személyesen Hitlernek tolmácsolja a haladó világ felháborodását. A Führer nem fogadja őket. 36-ban ismét akcióba lép. Ezúttal mint a Spanyol Köztársaság nemzetközi légi alakulatának szervezője és parancsnoka.

A köztársasági Spanyolország szolgálatában szerzi első sebesülését és utolsó előtti regénye, a *Reménység* élményanyagát. Harc és sebesülés lesz még. Regény már csak egy van hátra, és Malraux, akinek példája mindazok számára, akik ezekben az években — Bálint György szavaival — megérték a „tinta csődjét“, megmutatta, hogy lehetséges és szükséges felcserélni a tollat a fegyverrel. A második világháború küszöbén még nincs negyvenéves. Negyvenben, a francia összeomlás-

kor, Malraux azok között van, akik nem omlottak össze, akikre tovább is számíthat Franciaország, Európa, a harcoló világ. Megsebesül ismét, úgy ejtik foglyul, megszökik, s négy évig éli a fegyveres ellenállás mindenre elszánt katonáinak életét. A felszabaduláskor, melyért vért áldozott, nemcsak gondolatokat, az Elzász-Lotaringia Brigád őrnagya.

Egy év múlva az egykori lázadót, aki Kantontól Barcelónáig és a vercors-i fennsíkgig cipelte lankadatlanul a törvényenkivüliség méltóságát, miniszterként látjuk viszont, de Gaulle kabinetjében.

„Minek emlékezni!“ — sóhajt fel emlékiratai első lapjai egyikén Malraux. Melyik Malraux? A miniszter? Az író? „Hajlamos vagyok arra, hogy hasznosnak higgyem magam“ — vallja be valamivel később, amikor elmeséli, hogyan rendelte magához de Gaulle, hogy a IV., majd az V. Köztársaság szolgálatába állítsa világszerte ismert képességeit. Ezt a bevallott hajlamát hadi kössük össze egy be nem vallott, de lépten-nyomon felismerhető másikkal. Malraux történelmi érzékére gondolunk. Arra, hogy hisz — nem annyira a történelem alakíthatóságában, mint inkább a saját történelmi hivatásában. Más szóval: Malraux közéleti alkat és politikus író. A politika mindig is szenvedélyesebben érdekelte az irodalomnál. Alkotó ember létére csúsznak abban a nem éppen a művészkörökre jellemző nézetben, hogy a szellemi ember voltaképp — álmodozó, naiv gyermek, képzelgéseinek hiú foglya. Márpedig a cselekvés a felnőttek dolga, a férfiaké, s a férfi az ő könyveiben — és életében — a katona, a politikus.

Politika? „A politika számomra — mondja de Gaulle-nak, közvetlen a háború után, első beszélgetésük alkalmával — (akárcsak, azt hiszem, az Ön számára, de még a kommunisták számára is) maga után vonja egy állam létrehozását, majd működtetését. Állam nélkül minden politika a jövőbe vetődik, s többé-kevésbé etikává lesz.“

Az etikumnak és a hatalomnak — ez az *Antimemoár* olvasójának első reflexiója — nem kell szükségszerűen ütköznie. De költőről van szó, politikus költőről, és eszünkbe kell idéznünk Goethét, aki jóval azután, hogy megírta a *Faustot*, már a weimari herceg minisztereként, aláírta egy csecsemő-gyilkos lányanya halálos ítéletét. Nem tudhatjuk, miben volt azonos a szerencsétlen teremtés Faust Margitjával, s miben különbözött tőle, akit a középkori erkölcsöknek megfelelően, ugyancsak elért a szegény és a halál, akit olvasók és nézők ezrei értettek és sirattak meg, köztük talán a „pálcatörés“ és a kivégzés részvevői is.

Malraux diplomáciai-politikai karrierje következtében a francia állam egy pallérozott elméjű, a kultúra ügyéért fáradozó hivatalnokkal gazdagodott. Ez nagy nyereség. A lázadó szellemű író viszont a veszteség-listára került. Hivataltalba iktatása óta Malraux megírta egy tucat művészettörténeti munkát, köztük *A művészet lélektana* és a *Képzeltetbeli múzeum* három-három pompás kötetét, kultúrpalotákat építtetett Franciaország-szerte, Chagallal készíttetett mennyezet-freskót a párizsi opera számára, elküldte Tokióba a Louvre milói Venusát — de nem írt egyetlen regényt sem. Csak hízeleghet a *Condition Humaine* szerzőjének, hogy nemcsak korosztálya, de az azóta felnőtt nemzedékek is hiányolják a Malraux-regényeket.

Tudjuk: a regény anyaga az idő, vagyis az, ami az időben történik, velünk, bennünk, körülöttünk. Más szóval: a változás. De az idő is változik, s változik a regényíró az időben. A cselekményből — cselekvés lesz, a történetből — történelem.

Malraux egykori regényeinek hősei lázadók voltak, forradalmi vagy csak éppen anarchista módon cselekvő-gondolkodó, elégedetlen emberek. Az *Antimemoár*

hősei korunk történelmi figurái, államfők, diplomaták. És persze mindig és újra maga Malraux. Az írónak többnyire nincs ideje műalkotássá formálni mindazt, amit a miniszter lát, hall, tapasztal. Ez szomorú. De annál megnyugtatóbb, milyen bámulatosan feltalálja magát André Malraux bárki színe előtt. Mindig rálel a kellő szavakra, gördülékenyen-bölcsen szól beszélgető társához (vagy az utókorhoz), éles elmével lát előre húsz-harminc év múlva bekövetkezendő eseményeket, pontosabban nagy történelem-filozófiai távlatba helyezi azt, ami húsz-harminc éve megesezt vagy kialakulóban volt. Cseppet sem jön zavarba, sosem érjük tetten bár egy elhibázott gesztuson, félrecsúszott mondaton, minden gondolata oly nyomdakész már az elhangzás pillanatában, mintha nem is a kihallgatását vezető SS-tiszt vagy az őt kormánya küldötteként fogadó államférfi előtt, hanem egyenesen a diktofonba mondaná emlékiratai készülő fejezetét.

Vannak írók, akik mintha egész életükben memoárjaik megírására készültek volna. Most, hogy a várva-várt *Antimemoires* megjelent, s huszonötödik hete tartja a legolvasottabb francia könyvek sorában az előkelő kilencedik helyet — kísértésbe eshetünk, hogy ilyennek lássuk Malraux egész pályafutását, így értelmezzük rég elhangzott, leírott szavait, tettei még eleven emlékét.

Az igazság valószínűleg sokkal bonyolultabb. Az *Antimemoár* polifonikus mű. Ez sokkal jobb, mintha csak egyszerűen kétértelmű volna. Minden szubjektivitásával együtt, melyet szerzője hasztalan igyekszik a bölcsék ataraxiás pártatlanságával kibékíteni — a történelem levegője csap meg hatszáz oldala minden sorából. Amikor Malraux történelmet mond — s minduntalan ezt teszi —, egyenlőségi jelet látszik helyezni létűnt civilizációk évezredes némasága és napjaink dübörgő eseményei közé. Mintha csak minden igyekezete arra irányulna, hogy ne legyen kortársa saját korának, hogy a végtelenbe vetítse sorsát. Vagy sorsába akarná keverni a végtelent, közel hozván a távolit, s eltávolodva a közelitől? Gyáva nagyképűség lenne ez mai író részéről, ha ez az író, húszéves kora óta, nem volna ott mindig és mindenütt, ahol és amikor valami igen jelentős történik.

Elragadtatással keveredik ingerültségünk, mialatt az *Antimemoárt* olvassuk. Malraux mindkettőre alaposan rászolgál, a legkülönbözőbb érzéseket képes kiváltani, kivéve a közönyt, az érzés és gondolat passzivitását. Hol ellentmondásra, hol helyeslésre készítet, percre sem hagy nyugton, s azt sem engedi, hogy egyértelműen megfogalmazható konklúzióval tegyük le ezt a különös olvasmányt. Kényelmetlen olvasókat szerzett magának ez a könyv, még inkább, mint Malraux régi könyvei, mert ő maga kényelmetlen ember: minduntalan felkavarja leülepedett véleményeinket, értékeink kialakult rendjét. Gondolkoztat. Úgy, ahogy kibernetikus agy sosem fog gondolkodni.

Például: nem azért lázadnak-e a lázadók, nem azért álmodoznak-e a költők, hogy részt kapván a dolgok irányításából, megvalósítsák eszményeiket? De igen, hogyne. Csakhogy — a lázadó, a költő meg akarja változtatni a világot. A miniszter uralkodni akar felette. Vagy ha nagyon okos — és ez a legkevesebb, amit Malraux-ról biztosan állíthatunk —, beéri azzal, hogy adminisztrálja. Az alkotó értelmiséginek — gondoljunk csak Bertrand Russellre, Sartre-ra — az ellenzékiesség áll jól. A helyeslés öregíti. A magnéziumfényben csak a ráncok látszanak éleesebben, a gondolatok, sajnós, nem. Malraux ezt is tudja: könyvében nem helyesel és nem tiltakozik. Emlékezik csupán, s van mire emlékeznie. De ezt sem vallja be. Helyette kérdez: „Miért emlékeznék hát?” A nagy francia irodalom szkepszise éled újra ebben a könyvben, s ez a legrokonzenvesebb benne, ettől van, hogy még pózaiban is nagyon emberi.

E könyv írója valóban hasonlatos a gerincesek legbölcsebbikéhez, az elefánt-hoz. Ha már megadatott neki — ha már úgy döntött —, hogy több élete legyen, hát felidézi őket. Ebből meríti nyugalmát, melyet helyeselni vagy helyteleníteni lehet, de nem irigyelni — lehetetlen.

ANDRÉ MALRAUX

Antimemoár

(Részlet)

Az elefánt minden állatok legbölcsebbike, az egyetlen, amely emlékszik előző életeire; ezért tud soká nyugton maradni, róluk elmélkedve.

BUDDHISTA SZÖVEG

1965

A krétai vizeken

1940-ben együtt szöktem meg Vercors későbbi táborig papjával. Kevés-sel szökésünk után viszontláttuk egymást Drôme városában, ahol ő pap volt, és egyre-másra állította ki a keresztleveleket az izraelitáknak, azzal a kikötéssel, hogy meg is keresztelhesse őket: „Valami abból mindig meg-marad...” Sosem fordult meg Párizsban, tanulmányait a lyoni szeminá-riumban végezte. Az éjszakai illatoktól belengett városban folytattuk az ismét találkozó vég nélküli párbeszédét.

— Mióta gyóntat?

— Több, mint tíz esztendeje...

— Mit tanult meg az emberekről a gyónások során?

— Tudja meg hát, hogy a gyónásból nem lehet tanulni, aki gyóntat, az másvalaki, jelen van a Kegyelem. És mégis... Mindenekelőtt, az emberek még sokkal szerencsétlenebbek, mintsem gondolnók... aztán meg...

A csillagos égre emelte favágó-kezzeit:

— Aztán, a dolgok veleje az, hogy nincsenek felnőttek...

Glières-ben esett el.

Elmélkedni az életről — a halállal szembesített életről — bizonyára nem egyéb, mint elmélyíteni önmagunk vallatását. Nem arról van szó, hogy megölhetik az embert, ami annak, aki abban a banális szerencsé-ben részesült, hogy bátor, nem okoz gondot, hanem a halálról, mely min-denben kiegyenlítődik, ami erősebb az embernél, az öregedésben, sőt, még a föld változásaiban is (mert a föld a halálra utal évezredes lustaságával, akárcsak átalakulásával, még ha ez az átalakulás az ember műve is), s főként a helyrehozhatatlanban, abban, hogy sosem tudhatod meg, mit is jelentett mindez. Szemközt e kérdéssel, érdekelt-e az, ami csak rám tartozik? Szinte minden író, akit ismerek, szereti a gyermekkorát. Én gyűlölöm az enyémet. Kevésbé és rosszul tanultam önmagamot megte-

remteni, ha magunkat megalkotni annyit tesz, mint alkalmazkodni ehhez a fogadóhoz, melyhez nem vezetnek utak, s melyet életnek hívnak. Olykor tudtam cselekedni, de a cselekvésben, kivéve, ha felmagasodik a történelemhez, az az érdekes, amit teszünk, és nem az, amit mondunk. Önmagam nem érdekel. A barátság, bármilyen nagy szerepet játszott az életemben, nem illeszkedett a kíváncsisághoz. Egyetérttek a gliéres-i pappal — ám ha nincsenek felnőttek, ez azt jelenti, hogy a gyermekek megmenekültek bennünk. Miért emlékeznék hát?

Mivel a szellemnek és a fikciónak abban a bizonytalan világában életem, amely a művészeké, aztán a harcban és a történelemben, s miután húsz évig azt az Ázsiát ismertem, melynek haláltusája megvilágítja, mit is jelentett a Nyugat, számtalanszor találkoztam olyan pillanatok egyszer alázatos, másszor tündöklő képével, melyen az élet alapvető titokzatos-sága mindegyikünk előtt úgy mutatkozik meg, ahogy szinte minden asszonynak megmutatkozik egy gyermek arcán, s majd minden férfinek egy-egy halottán. Minden alakjában annak, ami minket magával ragad, mindenben, amit harcra kelni láttam a megaláztatás ellen, még benned is, szelídség, kiről nem tudni, ugyan mi dolgod lehet a földön, a letűnt vallások isteneiéhez hasonlatos élet gyakran olyannak tűnt, mint egy ismeretlen muzsika szövegkönyve.

Jóllehet az ifjú koromban megismert Kelet egy számárháton ülő, öreg arabra emlékeztetett, aki az Iszlám legyőzhetetlen álmát alussza, Kairó lakosainak száma kétszázzezerről négymillióra növekedett, Bagdad motoros bárkákkal helyettesíti a sás és agyag csónakokat, melyeken a babiloni parasztok halásztak, s a teheráni mozaikkapuk éppúgy elvesznek a városban, mint a Saint-Denis Kapu. Amerika régóta ismeri a gombatenyésztet-városokat — de gomba-települései mégsem törlik el a másik civilizációt, nem jelképezik az ember átalakulását . . .

Mindenki tudja, hogy a föld még sosem változott meg ilyen mértékben (ha a pusztulást leszámítjuk) egyetlen század alatt. Én még láttam a lovas omnibuszra váró szerzeteseket a Palais Royal előtt — és láttam a félénk és megnyerő Glenn őrnagyot, visszatértekor a világűrből; láttam Moszkva tatáros városát, és láttam egyeteme felhőkarcolójának csúcseit; mindazt, ami a tulipánnal beültetett, nagyon ápolt pennsylvaniai álmomason a régi Amerikára emlékeztetett; és azt is, amiben a Panamerican felhőkarcolója a maira emlékeztet. Hány százada már, hogy egyetlen nagy vallás sem rendítette meg a világot? Íme, az első civilizáció, mely képes az egész földet átalakítani, s nem képes megalkotni saját templomait és síremlékeit.

Valamikor egy ázsiai utazás lassú behatolás volt az egyé vált térbe és időbe. Az Iszlám után India, India után Kína, Kelet után a Távol-Kelet; Szindbád elhagyott hajói az Indiai-óceán egyik kikötője előtt a közelgő estében, és Szingapur után, a Kínai-tenger bejáratánál, az első dzsunkák, mint az őrszemek.

Orvosi tanácsra kezdem újra ezt a lassú behatolást, és visszatekintek arra a megrázkódtatásra, mely betöltötte véres és hiábavaló életemet, ahogyan felkavarta Ázsiát, hogy aztán túl az óceánon, Tokió következék, ahová elküldtem a milói Venust, a felismerhetetlen Kiotó, a leégett templom üszkei ellenére is szinte érintetlen Nara — melyeket egy napi repülőt végén újra megpillantottam —, aztán Kína, melyet ezúttal nem lát-

tam viszont. „A látóhatár pereméig, a lakkozottan sima óceánon nem látzott egyetlen fodrozódás sem . . .“ A tenger előmbé hozta első regényem első mondatát, és a hajó sürgönytáblájára idézte az egykori hírt, mely negyven éve, Ázsia visszatérését jelentette a történelemben: „Kantonban kihirdették az általános sztrájkot.“

Mi felel életemből ezeknek az álomba hulló isteneknek, ezeknek az ébredező városoknak, a cselekvés e morájának, mely úgy csapódik a tathoz, mintha csak a tenger örök zúgása volna, mi válaszol annyi hiábavaló reménynek, annyi megölt barátnak? Ilyenkor fognak bele kortársaim a maguk kis történeteibe.

1934-ben, a Vieux Colombier után Paul Valéry véletlenül szóba hozta előttem Gide-et. „Ha ennyire közömbös műve iránt, kérdeztem, miért tartja oly nagyra éppen a *Beszélgetéseket egy némettel?* — Mi is az? — Eszébe juttattam. — Ó, igen! Biztosan azért, mert helyesen alkalmazta benne a subjonctif imperfectumát! . . .“ Aztán azzal a viszonylagos ünneptelenséggel, mellyel patricius argóját keverte, hozzáfűzte: „Szeretem Gide-et, de hogyan tekintheti egy ember a fiatalokat gondolatai bírójának? . . . S végül is, engem a tudatosság érdekel, nem pedig az őszinteség! Egyébként, egye meg a fene.“ Valéry gyakran rekesztette be így azokat az eszméket, melyeket Wilde nyomán, alkalmasnak ítelt a csevegésre.

De amit Gide az ifjúságnak nevezett, az éppoly kevésbé korlátozódott mindig a fiatalokra, mint ahogyan a nagy kereszténység sem kizárólag a hívőkből áll. A Gonosz kedveli a közösségeket, még inkább a gyülekezeteket. A nagyság úgyszintén. Harmincéves koromig olyan emberek között éltem, akik megszállottai voltak az őszinteségnek. Azért, mert a hazugság ellentétének tekintették, és azért is (ezek voltak az írók), mert az őszinteség, Rousseau óta, az irodalom kiváltságos anyaga. Ehhez még tegyük hozzá azt az agresszív öngazolást, hogy: „Álszent olvasó, felebarátom, testvérem . . .“ Mert nem az ember akármilyen megismeréséről van szó; hanem mindig egy titok leleplezéséről, valaminek a bevallásáról. A keresztény gyónás a bűnbocsánat váltságdíja volt, a vezeklés útja. A tehetőség nem feloldozás ugyan, de éppoly mélyen hat. Ha feltételezzük, hogy Sztavrogin gyónása voltaképp a Dosztojevszkijé, ezzel a szörnyű eseményt tragédiává alakítjuk, Dosztojevszkijt pedig Sztavroginná, kitalált hőssé — s az ilyen metamorfózis pompásan illik a szóhoz: *hős*. Nem szükséges megváltoztatni a tényeket: a bűnös megmenekül, nem azért, mert rákényszerítették a hazugságot, hanem mert a művészet világa nem azonos az életével, Rousseau gógós szégyene nem semmisíti meg Jean-Jacques szálnalmas szégyenét, de megajándékozza a halhatatlanság ígéretével. Ez az átváltozás, a legmélyebbek egyike, melyek az embert alakítják, uralt sorssá emeli az elszenvedett sorsot.

Csodálom e gyónásokat, melyeket memoároknak nevezünk, de csak félig-meddig kötnek le. Az egyén önelemzése, túl a hatáson, melyet akkor tesz ránk, ha egy nagy művésztől ered, olyan szellemi befolyást is gyakorol, mely a Valéryval folytatott beszélgetésem idején erősen foglalkoztatott: a minimálisra csökkenteni azt, ami mindebben színészkedés . . .

Az egyén akkor foglalta el az emlékiratokban a maga helyét, amikor önvallomások lettek belőlük. A Szent Ágostonéi egyáltalán nem önvallomások, és metafizikai értekezésben végződnek. Senki se minősítheti

gyónásoknak Saint-Simon *Memoárjait*: amikor önmagáról beszél, azért teszi, hogy csodálják. Keresték már az Embert a nagy emberek nagy tetteiben, kutatták titkos cselekedeteikben is. (Annál is inkább, mert a nagy tettek rendszerint erőszakosak voltak, s a napi hírek már banálissá tették az erőszakot.) A XX. századi emlékiratok kétfélék lehetnek. Egyfelől, tanúságtételek nagy eseményekről: ilyenek olykor de Gaulle tábornok *Háborús emlékezései*... Másfelől ott az önvizsgálat mint az ember tanulmányozása, melynek utolsó jeles képviselője Gide volt. De már az *Ulysses* vagy *Az eltűnt idő nyomában* a regény alakját öltötte magára. A vallomások önvizsgálat természetet változtatott, mert még a legkihívóbb emlékiratszerző vallomásai is gyermekeg ama szörnyetegek mellett, melyeket a mélylélektani vizsgálódás hoz felszínre, még azoknak a szemében is, akik cáfolják az utóbbi konklúzióit. A titokvadászatban a neurózis a nagyobb és súlyosabb zsákmány. Sztavrogin gyónása kevésbé hökkent meg Freud *Patkányos emberénél*, és csupán a lángész érdemén értékesebb.

Noha már senki sem hiszi, hogy a portré vagy az önarckép célja pusztán a modellt utánozni, az egyiptomi emlékművektől egészen a kubista vázsnakig az irodalmi arcképtől továbbra is elvárják a hasonlóságot. Annál jobb, minél hasonlóbb, s minél hasonlóbb, annál kevésbé konvencionális. Ez a meghatározás sugallja a realizmusokat, melyeket szinte mindig az eszményítések ellen dolgoztak ki. De jóllehet a görögöknél vagy a reneszánsz idején az eszményítés Európa nagy művészete volt, feltételezett mása, az irodalmi idealizálás korántsem rokona Leonardónak vagy Michelangelónak, legfennebb a tragédiák szereplőiben. És mégis, Joinville *Szent Lajos*a, Bossuet portréi érnek annyit, mint a Goncourt-fivérek *Naplója*, bár szerzőjük példásnak szánta őket. Az igazság mindenekfelett? Gyanítom, hogy Michelet *Napoleonja*, ez a meglehetősen gyatra pamflet igazabb a csodálatos Jeanne D'Arc panegirikumánál. Tudjuk, milyen fogékony volt Stendhal a „hiteles kis adatok” iránt; vajon a nagyok kevésbé fontosak? Austerlitz Napóleonját kifejezni kevesebbet ér-e, mint megmutatni, miként kente szét a császár a habostortát a római király képén? A marenói győzelemnek más természetű okai is lehettek talán, mint Josephine házasságtörése. Megmutatni a nagy dolgokat, aztán elvetni őket, megvetésből a konvenciók iránt, odavezet, hogy végül már csak az apróságokat vesszük tudomásul... Elfogadjuk, hogy az igazság az emberről mindenekelőtt az, amit rejtgetni igyekszik. Nekem tulajdonították egyik hősem szavait: „Az ember az, amit cselekszik!” Valójában nemcsak az; és ez a regényalak egy másikkal replikázik, nevezetesen azzal, hogy: „Mi az ember? Titkok nyomorúságos halmaza...” A locsogás olcsón kínálja azokat a körvonalakat, amelyeket az irracionálistól várunk; és a tudattalan lélektanának a segítségével könnyedén összetévesztették azt, amit titkol az ember, s ami gyakran szánalmas, azzal, amit nem is tud magáról. Joinville nem állította, hogy mindent tud Szent Lajosról vagy akár a saját személyéről. Bossuet sokat tudott a nagy Condérol, akit úgy lehet, gyóntatott is; ám amikor a halál színe előtt beszélt róla, csekély jelentőséget tulajdonított mindannak, amit akkoriban gyengeségnek neveztek. Akárcsak Gorkij, Tolsztojról szólva.

Ifjú korában Gorkij, egyfajta belső kényszer hatására, titkon meg-
leste az embereket, hogy regényalakokat faraghasson belőlük. (Ezt tette

Balzac is.) Így követte Tolsztojt a Jasznaja Poljana-i erdőben. „Az öreg megállt a tisztáson egy sima kő előtt, melyről egy gyík nézett vissza rá. »Ver a szíved — mondta Tolsztoj. — Melegen süt a napocska. Boldog vagy ...« Aztán hallgatott, majd komolyan így szólt: »Én nem vagyok az ...«“

Éppen felaprítottuk a kis fát; ez a különös szokás követte az ebédet Gorkijnál. Tatársapkás alakja kivált a Fekete-tenger széles hátteréből. Tovább emlékezett az öregről, „az orosz föld géniuszaról“, akit úgy hallgattak erdeje néma állatai, mint egy nyolcvanéves Orfeusz.

Az „összinteség“ nem volt mindig önmaga tárgya. Minden nagy vallásban az Ember mutatkozott meg; az emlékiratok akkor szaporodnak el, amikor eltűnik a gyónás. Chateaubriand a halállal folytatott párbeszédet; vagy talán az Istennel; Krisztussal bizonyára nem. Hogy az Ember a kutatás, nem pedig a megvilágosodás tárgya legyen — mert minden próféta, aki felfedezi Istent, egycsapásra embert is talál — nagy kísértés a tárgy kimerítésére: az ember annál jobban megismerszik, minél terjedelmesebb a memoár vagy a napló. De az ember nem hatolhat az ember legmélyéig; szerzett tudása felszínén nem talál saját képmására, önnön ábrázatát csak a maga felvetette kérdésekben ismeri fel. Az ember, akit itt most megelnek, azokkal a kérdésekkel egyezik, melyekkel a halál tudakolja a világ értelmét.

Páll Lajos: A Rétyi Nyír

Kémiai kutatások és az élet keletkezése

Egy régebbi cikkben* az élettelen világ fejlődésének kérdésével foglalkoztunk, és arra a megállapításra jutottunk, hogy a különböző kémiai elemek hatalmas kozmikus rendszerek, a galaktikák fejlődése során keletkeznek, vagyis a kémiai elemeknek is megvan a maguk fejlődéstörténetük. Ez a fejlődés lényegében a forró csillagok belsejében játszódik le, magreakciók révén, és méltán nevezhetjük a fejlődés magfizikai szakaszának. A keletkezett elemekből a forró csillagokénál sokkal alacsonyabb hőmérsékleten új anyagfajták, kémiai vegyületek jöhetnek létre. A hőmérséklet csökkenésekor tehát a különböző elemek atomjai egy újabb fejlődési folyamatba kapcsolódhatnak be, melynek eredményeként először gáznemű vegyületek molekulái keletkeznek, majd még alacsonyabb hőmérsékleten cseppfolyós és szilárd anyagfajták alakulnak ki. Ez már a fejlődésnek minőségileg új, *kémiai* szakaszát jelenti.

A kémiában valamelyest is járatos ember számára egyáltalán nem meglepő, hogy egyes elemekből vegyületek keletkeznek a hőmérséklet csökkenésekor, hisz vegyületek képződésével nap mint nap találkozunk a gyakorlatban: hidrogénből és oxigénből víz keletkezik, hidrogénből és klórból sósav, szénből és oxigénből széndioxid. A kérdés inkább úgy tevődik fel, vajon ez a földi viszonyok között számtalanszor megisméltendő folyamat tekinthető-e fejlődésnek? A válasz megadásakor figyelembe kell vennünk, hogy az atomok egyesülése révén keletkező molekula bonyolultabb rendszer, mint az atomok, továbbá az egyesüléskor nem egyszerű összegeződés történik, a keletkező anyagnak minőségileg új tulajdonságai vannak. Másrészt, ha az még vitatható, hogy helyes-e ezeket a kémiai folyamatokat, melyeket laboratóriumainkban megvalósítunk, fejlődési folyamatnak tekinteni, az viszont mindenki számára kézenfekvő, hogy egy égitest történetében feltétlenül fejlődésnek kell tekintenünk a kémiai reakciók megjelenését, új, bonyolultabb anyagfajták képződését egyszerűbbekből.

A fejlődés magfizikai szakasza létrehozza a kémiai elemeket, és ezáltal megteremt a lehetőséget ahhoz, hogy a fejlődés magasabb foka valósuljon meg, melynek során kémiai vegyületek keletkeznek. Ugyanígy, a fejlődés kémiai szakasza, az egyre bonyolultabb vegyületek keletkezése alapul szolgál egy minőségileg új szakaszra való áttéréshez, melynek során megjelenik az élet.

A darwini fejlődéseméletet továbbfejlesztve, az őslénytani, embriológiai és összehasonlító anatómiai kutatásokra támaszkodva, a biológia főbb vonásaiban feltárta azt az utat, amelyet az élőlények fejlődése megtett az egysejtűektől a magasabbrendű emlősökig. Meglehetősen világos képet alkottunk magunknak arról is, hogy miként alakult ki az ember, hogyan jött létre az emberi társadalom. A fejlődés különböző szakaszai tehát, a magfizikaitól kezdve egészen a fejlődés társadalmi szakaszáig, egységes láncot képeznek. Ennek a hosszú láncnak egyik legkevésbé tisztázott és leginkább vitatott láncszeme az élet megjelenése, az életjelenségek kiala-

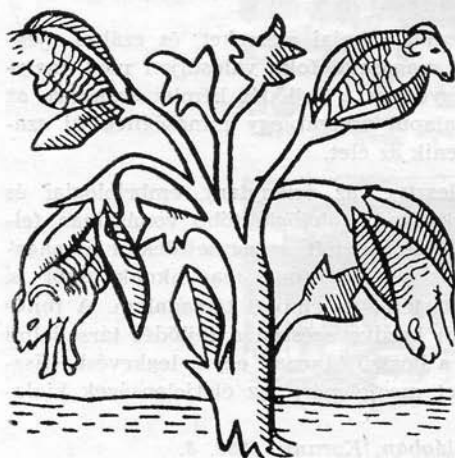
* Zsakó János: *Fejlődés az élettelen világban*. Korunk, 1963. 8.

kulása. Ebben a cikkben éppen ezzel a kérdéssel szeretnék foglalkozni, annál is inkább, mivel e területen az utóbbi egy-két évtizedben sok érdekes tudományos értékű eredmény született, melyek a nem szakemberek számára kevésbé ismertek.

Létezik-e autogenezis?

Az élet és az élőlények létrejöttének kérdése évezredek óta foglalkoztatja az emberiséget. Csaknem a legutóbbi időkig általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy az élőlények nemcsak hozzájuk hasonló más élőlényektől származhatnak, hanem létrejöhetnek élettelen anyagból is, spontán genézis vagy autogenezis által. A legkülönbözőbb népeknél, a legkülönbözőbb korszakokban találkoztunk ilyen elképzelésekkel. Az ősi indiai szent könyvekben is az áll, hogy izzadságból, szennyből különböző paraziták, bogarak és legyek keletkeznek. A babiloni írásos emlékek szerint az öntözőcsatornák iszapjából férgek és más állatok születnek. Az ókori Egyiptomban úgy képzelték, hogy a Nílus áradása után visszamaradó iszapban a napfény hatására kígyók, békák és egerek teremnek. Az élőlények ilyen spontán genézisének a meséjét megtaláljuk az ókori görögöknél és rómaiaknál, a miletoszi Thalészától, Empedokléstől és Arisztoteléstől egészen Lucretiusig és Pliniusig. Arisztotelész részletesen foglalkozott az alacsonyabbrendű élőlények, elsősorban a rovarok, férgek, egyes hüllők és halak autogenezisének a kérdésével, és határozottan állította, hogy ezek élettelen anyagból is keletkezhetnek: vízből, földből, rothadó szemétből, rothadó fából, trágyából.

Érdekes, hogy az autogenezis lehetősége nagyon sokáig nem is volt vita tárgya. Materialisták és idealisták egyaránt kétségtelen tényként fogadták el, csak a jelenség értelmezésében tért el a véleményük. A spontán genézist vitathatatlan ténynek tekintették a középkorban is. A keresztény egyházatyák, Szent Ágoston, Aquinói Tamás vagy a bizánci egyház IV. századbeli tekintélye, Nagy Bazil, Isten mindenhatóságát igyekeztek bizonyítani vele, a teremtés folytonosságát. A bibliai legendák magyarázatakor is gyakran hivatkoztak az autogenezisre, még nem is olyan régen. Így például a XVIII. század elején Dmitrij rosztovi püspök részletesen kifejtette, hogy a vízözönkor Noénak nem kellett minden élőlényből egy-egy párat magával vinnie, mivel a legyek, szúnyogok, mindenféle rovar, féreg, csúszómászó, a békák és egerek nyugodtan elpusztulhattak, mert a vízözön után úgyszólván újrakeletkeztek a nedvességből, iszaptól, szennyből, éppen úgy, mint azelőtt.

A középkorban széles körben elterjedt volt egy másik, az autogenezissel közeli rokonságban álló mese is, mely szerint léteznek növényi eredetű állatok. A legismertebb ilyen legendák a vízi madarak keletkezéséről szólnak különböző fák terméséből, továbbá báránytermő fákról. A kérdéssel nagyon komoly emberek is foglalkoztak. Alexander Nekham, a XII. század végének angol enciklopédistája leírja például, hogy ha fenyőgyanta a tengervíz sójával kerül érintkezésbe, vízi madarak keletkezhetnek belőle. Az ilyen és hasonló legendák széles körben elterjedtek, és ennek alapján a „növényi eredetű“ liba

„Bárány-fa“ (középkori rajz)

és ruca húsát kezdték bőjtös eledelnek tekinteni. Habár III. Innocent pápa külön bullát bocsátott ki, amelyben határozottan eltiltotta bőjt idején az ilyen „növényi táplálék“ fogyasztását, még több mint 200 évvel később is találunk feljegyzéseket ilyenyszerű bőjtös lakomákról.

Az élőlények spontán genezisében senki sem kételkedett még a XVI. század végén és a XVII. század első felében sem, pedig ekkor már jelentős természettudományos kísérletek folytak. Sőt, kezdték kísérleti adatokkal is alátámasztani a spontán genezis elméletét. A XVII. század első felének egyik kiváló kísérletezője, van Helmont, aki a kémia és a növények táplálkozása terén fontos eredményeket ért el, pontos receptet is adott egereknek búzából történő előállítására. A kísérleti természettudományok kialakulásával azért mégis döntő fordulat állott be. Az első figyelemre méltó eredményt Francesco Redi érte el 1668-ban. Gondosan végzett kísérletek alapján megállapította, hogy az állni hagyott húsban csak akkor jelennek meg fehér nyüvek, ha a legyek lerakhatják a petéiket a húsrá.

Az autogenezis elmélete a természet felületes megfigyelése alapján született meg. Az emberek látták, hogy a szemétdombok nyüzsgönek az apró élőlényektől, a nem tisztálkodó embert ellepik a tetvek, kézenfekvő volt tehát a következtetés: a rothadó szemétből, izzadságból élőlények szülehetnek. A természet alapos megfigyelése azután kiderítette, hogy mindezek az élőlények hozzájuk hasonló lények utódai, és nem autogenezis útján keletkeztek. Először a nagyobb állatokkal kapcsolatban veszítette hitelét az autogenezis elmélete. Hogy az oroszlanok a sivatag szikláiból keletkeznek, arra vonatkozólag csak ókori feljegyzéseink vannak. Az a hiedelem, hogy a krokodilusok a Nílus iszapjából születnek, valamivel tovább tartotta magát (Shakespeare *Antonius és Cleopatrájában* is beszél róla Lepidus).

Redi kísérletei után még szűkebbé vált a kör, melyben a spontán genezis elmélete még fennmaradhatott. Érdekes megjegyezni, hogy Redi sem vetette el teljesen az autogenezis elméletét, és lehetségesnek tartotta, hogy a bélférgek rothadó anyagból keletkezzenek, a szű korhadó fából, a tölgyfagubacsban levő kukacok pedig növényi nedvekből. A természettudományok fejlődése rövidesen ezekről a területekről is kiszorította az autogenezis elméletét, de az egyszerűbb emberek elképzelésében mind a mai napig fennmaradt, és manapság is találkozunk tudatlan emberekkel, akik meg vannak győződve arról, hogy a férgek szemétből és rothadt húsból keletkeznek, az ember élősködői pedig maguktól jönnek létre szennyből és mocskból.

A mikroorganizmusok felfedezése újabb lehetőségeket biztosított az autogenezis hívei számára. Habár Lazaro Spallanzani kísérletei alapján még a XVIII. században arra a következtetésre jutott, hogy a mikroorganizmusok körében sem lehetséges autogenezis, nagyon sok biológus maradt e téves elmélet híve. A múlt század közepe táján meglehetősen hevessé vált a vélemények harca a spontán genezis körül. Pouchet több cikket, majd 1859-ben egy 700 lapnyi tanulmányt közölt. Ezekben saját

„Liba-fa“ (középkori rajz)

kísérletei alapján igyekezett bizonyítani a spontán génezis lehetőségét, és számos esetet írt le, mikor nézete szerint élettelen anyagból mikroorganizmusok jöttek létre. Alig néhány évre rá jelentek meg Louis Pasteur ragyogó munkái, melyekkel sikerült végérvényesen bebizonyítania az autogenezis lehetetlenségét. Kimutatta, hogy elődei, közöttük Pouchet is, azért találtak mikroorganizmusokat az általuk vizsgált próbákban, mert nem dolgoztak teljesen steril körülmények közt.

Hogyan kerültek az élet csírái a Földre?

Pasteur kísérletei fordulópontot jelentettek a biológiában. Évezredek előítéleteit semmisítették meg és ugyanakkor új problémákat vetettek fel, melyek elsődrendű fontosságúak a fejlődéstudományok szempontjából. Az idealisták igyekeztek az új felfedezéseket a fejlődéstudományok ellen felhasználni: az autogenezis lehetetlenségét úgy állították be, mintha az az élettelen és az élővilág között áthidalhatatlan szakadékot jelentene, és az élet keletkezésében a teremtő aktus szükségességét bizonyítaná. Ugyanakkor a materialisták előtt is világossá vált, hogy az élet keletkezése sokkal bonyolultabb probléma, mint ahogy azt a mechanikus materialisták elképzelték. Egyesek arra a következtetésre jutottak Pasteur kísérletei alapján, hogy az élet spontán keletkezése általában lehetetlen, és hogy az élet a Világegyetemben öröktől fogva létezik. Ilyen nézetekkel találkozunk Thomson (lord Kelvin) angol fizikusnál, Helmholtz német fiziológusnál, van Tieghem francia botanikusnál és a múlt század végének sok kiváló természettudosánál.

Ha elfogadjuk azt, hogy az élet ugyanolyan régi, mint maga a Világegyetem, és nem keletkezik sohasem, hanem csak folytatódik, akkor felmerül néhány fontos kérdés. A geológiai adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy voltak olyan földtörténeti korok, amikor a földön még nem volt élet. Ha élettelen anyagból élő nem lehet, az első élőlényeknek kívülről kellett a Földre kerülniök. Ehhez viszont két dolog szükséges: először is az, hogy az élet létezzék a Világegyetem más részein is, másodszor, hogy az élet csírái a kozmikus térségeken át a Földre eljussanak.

Hogy a Világegyetemben a Földön kívül is létezik élet, azt már a XVI. században is feltételezte Giordano Bruno, a tudósok azonban általában túl merész elképzelésnek tartották. Jeans ismert angol csillagász még 1929-ben is azt a nézetet vallotta: rendkívül kicsi a valószínűsége annak, hogy egy forró csillagnak bolygói legyenek, és így élet a Világegyetemben csak elvétve és nagyon apró zugokban lehetséges. A későbbi asztronómiai vizsgálatok sokat változtattak ezen a képen. Holmberg nagyon alapos vizsgálatnak vetette alá mintegy 240 csillag mozgását, és arra a következtetésre jutott, hogy azok egynegyedének vannak bolygói. Ezek szerint nem lehetetlen, hogy a Világegyetemben nagyon nagy azoknak az égitesteknek a száma, melyeken élet létezhetik. Így tehát teljesül az első feltétel, ami ahhoz szükséges, hogy a földi élet kozmikus eredetének elmélete valószínűnek tűnjék.

Mi a helyzet azonban a második feltétellel? Hogyan kerülhettek az élet csírái a Földre? Ehhez először az volt szükséges, hogy arról a bolygóról, melyen éltek, kikerüljenek a világűrbe. Thomson elképzelése szerint a világűrben számtalan meteorit kering, mely az élet csíráit hordozza. Szerinte ezek úgy kerülhettek a világűrbe, hogy valamely élőlényektől lakott bolygó összeütközött egy vele hasonló nagyságú égitesttel, és törmelékei így szétszóródtak az űrben. Ha ezt a kevéssé valószínű hipotézist el is fogadjuk, nyitva marad a kérdés, hogy az élet csírái kibírják-e a hosszú kozmikus utazást? Ez az utazás több száz vagy több ezer évig tarthat, rendkívül alacsony hőmérsékleten, az abszolút zéró közelében. Kétségtelen tény, hogy

a mikroorganizmusok csirái igen ellenállóak az alacsony hőmérséklettel szemben, és évekig megőrzik életképességüket a kozmikushoz hasonló hőmérsékleti viszonyok között. Ez alátámasztani látszott a hipotézis helyességét, nemkülönben az is, hogy számos meteoritban sikerült kimutatni szerves vegyületek jelenlétét. Az alaposabb vizsgálatok kiderítették azonban, hogy semmi se szól amellett, hogy ezek a szerves vegyületek élőlényekből származnának. A meteoritokban mikroorganizmusokat vagy baktériumok spóráit kimutatni nem sikerült.

Swante Arrhenius svéd kémikus elképzelése szerint a baktériumok spórái meteoritok közvetítése nélkül is vándorolhatnak a csillagrendszerek között. A légáramlatok által a légkör felsőbb rétegeibe szállított spórák a Nap kisugározta fény nyomásának hatására kijuthatnak a Föld vonzóköréből, sőt a Naprendszert is elhagyhatják. Konkrét számításokat is végzett, amelyekből az derült ki, hogy egy 0,0002 mm átmérőjű spóra a fénynyomás hatására kb. 9000 év alatt eljuthat a legközelebbi állócsillag közelébe. Ezek az elképzelések és számítások tehát meglehetősen kecsagetők voltak, de az utóbbi időben mégis tarthatatlanná váltak. Nem vettek figyelembe ugyanis egy nagyon lényeges momentumot, a kozmikus sugárzást. Az utóbbi évtizedek vizsgálatai kiderítették, hogy a kozmikus sugárzás hatására rövid idő alatt elpusztul minden ismert mikroorganizmus vagy baktérium-spóra, és így teljességgel lehetetlen, hogy a Földre az élet csirái a Kozmoszból kerültek volna. Az életnek itt kellett kialakulnia a Földön.

A fejlődéseméletek alkalmazása az élet keletkezése kérdésében

Lamarck már 1820-ban kifejtette azt az elképzelését, hogy az élőlények valamikor régen az élettelen anyagból fejlődtek ki. Először valamilyen kezdetleges, primér élőlények jöhettek létre, amelyekből később kialakultak az egysejtűek. Hasonló nézeteket vallott a múlt század számos jeles tudósa, így Oken, Haeckel, Huxley, Tyndall és maga Darwin is. Valamennyien egyetértettek abban, hogy az élet keletkezésének élettelen anyagból távoli földtörténeti korokban kellett lejátszódnia. Hogy akkor bekövetkezhetett olyasmi, ami ma lehetetlen, a spontán genesis, elég könnyen megmagyarázható, ha figyelembe vesszük, hogy a Föld felszínén akkor a viszonyok a maitól sokban különböztek. A legfőbb különbség az, hogy akkor nem voltak élőlények. Ha a jelenlegi körülmények között esetleg lehetséges volna is primitív élőlények létrejötte, azok nem fejlődhetnének ki, mert azonnal felfalná a már meglévő többi élőlény. Ezenkívül különbözhetek az akkori körülmények a maitól sok más tekintetben is, így a hőmérsékletet illetően vagy az atmoszféra összetételében.

Századunk első évtizedeiben számos olyan fejlődésemélet született, mely az élet eredetét igyekszik megmagyarázni. 1924-ben jelent meg Oparin szovjet biokémikus brosrúája, melyben felvázolta az élet keletkezésére vonatkozó elméletét. Elképzelése szerint a Földön először a legegyszerűbb szerves vegyületek, a szénhidrogének képződtek, majd a fejlődés során bonyolultabb szerves vegyületek jelentek meg, ami végül is fehérjeszerű anyagok létrejöttéhez vezetett. Ezek a fehérjeszerű anyagok azután kolloidrendszerek felépítésében vettek részt, melyek a természetes kiválasztás hatására egyre tökéletesebb belső szervezettségre tettek szert, és így alakult ki fokozatosan az élet.

J. B. S. Haldane 1929-ben megjelent cikkében ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy a szerves vegyületeknek az élet keletkezése előtt kellett a Földön megjelenniük. Pár évvel később a spektroszkópiai vizsgálatok kiderítették szénhidrogének jelenlétét a nagy bolygók légkörében. Ettől kezdve általánosan elfogad-

ták annak lehetőségét, hogy szerves vegyületek nagymértékben felhalmozódjanak abiogén úton, tehát egyszerű kémiai reakciók során anélkül, hogy élőlények jelenlétére volna szükség.

A 30-as és 40-es években kidolgozott elméletek valamennyien abból a feltevésből indulnak ki, hogy szerves vegyületek, közöttük aminosavak és polipeptidok is, melyek a fehérjék alkotórészei, abiogén úton jöttek létre. Az első élőlények megjelenését azonban ezen elméletek szerzői, Muller, Lipman, Alexander, Beutner, Dauvillier és mások, a pusztta véletlennek tulajdonították. Elképzelésük szerint a keletkezett bonyolult molekulákból véletlenül összeállt egy gén vagy egy baktérium, és elegendő volt, hogy ez egyetlen egyszer megtörténjen a Föld történetében, máris létrejöhett belőle az egész élővilág.

A véletlen szerepének ilyen nagy jelentőséget tulajdonítani meglehetősen túlzás. Az írógépem atomjai állandó mozgásban vannak, és elvileg lehetséges az, hogy egy adott pillanatban valamennyi atomja ugyanabban az irányban mozogjon, és az írógép kirepüljön a kezem alól. Ez viszont csak elvi lehetőség, és nem fogom a gépet lekötözni, hogy ne szálljon el. Körülbelül ugyanekkora a valószínűsége annak is, hogy egy kezdetleges élőlényt felépítő molekulák véletlenül összeálljanak és létrehozzák az illető lényt. Erre a véletlenre nem lehet tudományos elméletet felépíteni. Sokkal valószínűbb az, hogy a szerves molekulákból nem jött létre egyszerre egy gén vagy baktérium, vagy egyenesen egy egysejtű, hanem először különböző sokmolekulájú rendszerek jelenhettek meg, Haldane terminológiája szerint „szubvitalis“ rendszerek, melyek átmenetet alkottak az élettelen anyag és a jelenleg ismert legegyszerűbb élőlények között. Ennek az elképzelésnek a hívei A. I. Oparin, J. D. Bernal, J. B. S. Haldane, G. Wald, H. Holodnij és az élet eredetének kérdésével foglalkozó sok más kutató. A fejlődés *kémiai szakasza* létrehozta tehát az élet szempontjából szükséges vegyületeket, azok felhalmozódnak, majd belőlük szubvitalis rendszerek alakulnak ki, és végül ezekből létrejönnek az első mikroorganizmusok. Ez volna főbb vonásaiban az a láncszem, melynek vizsgálatát célul tűztük ki.

A vázolt hipotézis nagyon valószínű, ahhoz azonban, hogy az élet eredetére vonatkozó tudományos elmélet rangjára emelkedjen, még nagyon sok szükséges. Elsősorban meg kell vizsgálni azt, hogy az elmúlt földtörténeti korok viszonyai között valóban lehetséges volt-e az élet szempontjából fontos valamennyi szerves vegyületnek a képződése? Ha igen, akkor mesterségesen létre kell hozni azokat a viszonyokat, melyek között a különböző anyagok szintézise végbemehetett, és meg kell valósítani ezeket a szintéziseket. Meg kell vizsgálni azt, hogy a felállított hipotézis összhangban van-e a geológiai és csillagászati adatokkal. Ha mindezek után egy ellentmondásmentes képhez jutunk, a fejlődés kémiai szakaszát tisztázottnak tekinthetjük, és levonhatjuk a következtetést, hogy valóban, a régmúlt földtörténeti korokban megvoltak azok a feltételek, amelyek szükségesek voltak a szubvitalis rendszerek kialakulásához.

Az utóbbi években végzett kémiai kísérletek éppen ennek a következtetésnek a levonását tették lehetővé.

Hol találhatóak szerves vegyületek a Világegyetemben?

Szerves vegyületek nélkül az élet elképzelhetetlen. Minden élőlény szervezete szerves vegyületekből épül fel. (A „szerves vegyület“ elnevezés is lényegében ezt tükrözi. A fogalmat Berzelius svéd kémikus vezette be 1827-ben, és azt tartotta a vegyületekről, hogy csak élő szervezetekben képződhetnek valamilyen

különleges „életerő“, a *vis vitalis* közreműködésével. Az életerő elmélete helytelen volt, alig egy évre rá Wöhler karbamidot állított elő mindenfajta *vis vitalis* nélkül, majd Kolbe, Berthelot egyenesen elemeikből. Az életerő elmélete megdőlt, tehát, de a „szerves vegyület“ elnevezés megmaradt.) Valamennyi szerves vegyület tartalmaz szén, és ezért egyesek általában a szénvegyületeket szokták szerves vegyületeknek tekinteni, a szénsavat és sóit, a karbonátokat azonban, melyek az ásványvilágban hatalmas mennyiségben vannak jelen (mész, márvány, dolomit), többnyire nem szokták a szerves vegyületek közé sorolni. Shorlemmer szerint szerves vegyületek a szénhidrogének és származékaik.

A Földön a bioszférában hatalmas mennyiségű szerves vegyület található. Ezek teljes egészükben az élő szervezetek működése következtében jöttek létre. A szerves vegyületek legfőbb forrása a zöld növényekben végbemenő fotoszintézis, melynek során a növények a Nap energiájának a felhasználásával széndioxidból előállítják az élettevékenységükhöz szükséges szerves vegyületet. Ezeket használják fel azután az állatok és más makro- és mikroorganizmusok. A fotoszintézis mellett létezik még kemoszintézis is, mely a baktériumok egy csoportjánál figyelhető meg. Ezek ugyancsak széndioxidból sötétben állítanak elő szerves vegyületeket, felhasználva az egyes ásványi anyagok (kén-, vas- vagy nitrogénvegyületek) oxidációja során felszabaduló energiát. Ezek a folyamatok mint szervesvegyületforrások azonban csak alárendelt szerepet játszanak a fotoszintézishez képest.

Nagy mennyiségű szerves vegyület található még a litoszférában is (földgáz, kőolaj, ásványi szén). Ezek túlnyomórészt szintén biogén eredetűek. A kőszén különböző fajtái minden kétséget kizáróan azok, a kőolaj esetében a legfontosabb telepek szintén, de léteznek abiogén úton létrejötték is.

Abból a tényből, hogy a Földön található szerves vegyületek csaknem kizárólag biogén eredetűek, egyesek azt a következtetést vonták le, hogy az első élőlények kemoszintézist megvalósító, ún. autotróf mikroorganizmusok lehettek, melyek közvetlenül ásványi anyagokat használtak fel az élettevékenységükhöz szükséges szerves vegyületek szintézisére. Ilyen nézetekkel még a manapság használatos kézikönyvekben is találkozhatunk. A kemoszintézist megvalósító autotróf baktériumok anyagcserefolyamatai sokkal bonyolultabbak azonban, mint a szerves vegyületekkel táplálkozó heterotrófokéi. Sokkal valószínűbbnek látszik tehát az a feltevés, hogy a Földön először szerves anyagok keletkeztek abiogén úton, és azt használták fel a legegyszerűbb mikroorganizmusok, az autotróf mikroorganizmusok pedig csak a későbbi fejlődés során jöttek létre.

Hogy mi volt előbb, a szerves anyagok felhalmozódása, vagy pedig az élet megjelenése, annak eldöntésére fontos támpontot szolgáltatnak a csillagászati megfigyelések, és pedig a különböző kozmikus objektumok kibocsátotta fénynek a spektroszkópiai vizsgálata, melyből megállapítható, hogy a fényforrás összetételében milyen elemek és vegyületek vesznek részt. Ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy a szén és a szénhidrogének igen elterjedtek a Kozmoszban. A szén jelenléte kimutatható a forró csillagokban, köztük a Napban is, légkörükben pedig kimutatható szénhidrogényökök, például metin (CH) jelenléte. A nagyon alacsony hőmérsékletű kozmikus gáz- és porfelhők nagy mennyiségű hidrogén mellett tartalmaznak metánt és más egyszerű szénhidrogént.

A bolygók színképét vizsgálva a Jupiter és a Saturnus légkörében ammónia és metán jelenlétét észlelték, az Uranus és a Neptunus atmoszférájában pedig nagy mennyiségű metánt találtak. Szénhidrogényökök jelenlétét mutatták ki az üstökösökben is.

A meteoritok összetételét vizsgálva kiderült, hogy csaknem valamennyien tartalmaznak szenet, nagy részük pedig szénhidrogéneket is.

A felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy a Világegyetemben a szén és az egyszerű szénhidrogének rendkívül nagymértékben elterjedtek, és minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a Földön is valamikor nagy mennyiségben volt alacsonyabb rendű szénhidrogén. Ez nem származhatott élőlényektől, abiogén úton kellett keletkeznie, valószínűleg elsősorban fémkarbidok és víz reakciója révén.

A szerves vegyületek abiogén fejlődése

A Földön végbement kémiai fejlődésről úgy kaphatnánk világos képet, ha ismernők a Föld keletkezésének történetét. Sajnos, a Naprendszer keletkezésére vonatkozó kozmogóniai elméletek közül még egyik sem vált általánosan elfogadottá. Ennek ellenére az ősföldön uralkodó viszonyok tekintetében meglehetősen egységes kép alakult ki. A kozmogóniai elméletek nagy része csak a kérdés fizikai oldalát taglalja. Éppen ezért jelentősek a holland Kuiper, valamint a Nobel-díjas amerikai Urey munkái, melyek nagy figyelmet szentelnek a bolygók kialakulása és fejlődése során lejátszódó kémiai folyamatoknak is. A Urey felvázolta elképzelés szerint, mely teljes összhangban van a rendelkezésünkre álló ismeretanyaggal, a Föld kialakulása után az atmoszféra metán és ammónia mellett vízgőzöket, kevés nitrogént és hidrogént tartalmazott. Kezdetben tehát a földi atmoszféra redukáló tulajdonságú volt, miként jelenleg a nagy bolygóké a Naprendszerben, és csak később vált a légkör oxidáló tulajdonságúvá. Ezt a feltevést alátámasztják Thode izotópvizsgálatai. A kénizotópok elterjedését vizsgálta különböző típusú természetes kénvegyületekben (szulfidokban és szulfátokban), és arra a következtetésre jutott, hogy a földi atmoszféra eredetileg valóban redukáló tulajdonságú kellett hogy legyen, és csak kb. 700—800 millió évvel ezelőtt vált oxidálóvá. Ekkor minden valószínűség szerint már volt élet a Földön és léteztek fotoszintézist végző növények.

A földkéreg kialakulása 4—5 milliárd évvel ezelőttre tehető. Az azóta eltelt idő legnagyobb részét a fejlődés kémiai szakasza tölthette ki, és feltehető, hogy 3—4 milliárd évet vett igénybe a bonyolultabb szerves vegyületeknek a kialakulása metánból, ammóniából, vízből, kénhidrogénből. E periódus vége felé jelenhettek meg az első szubvitalis rendszerek, és talán néhány százmillió évbe telt, míg kialakultak az első mikroorganizmusok. Az élőlények kialakulása gyökeres fordulatot jelentett a Föld történetében. A szerves vegyületek szintézisének hosszadalmas, abiogén útja helyét elfoglalta az anyagcsere-folyamatok során történő szintézis, majd a fotoszintézis. Ennek az lett a következménye, hogy az élőlények felélték az abiogén eredetű szerves vegyületeket, és valószínűleg a fotoszintézis elterjedése következtében az atmoszféra fokozatosan oxidáló tulajdonságúvá vált.

A szénhidrogének jelenléte a bolygók légkörében kétségtelenné teszi a szerves vegyületek abiogén létrejöttének a lehetőségét. A fejlődés felvázolt útja is valószínűnek tűnik. Mégis joggal tevődik fel a kérdés, vajon az élő szervezetek felépítésében részt vevő vegyületek keletkezése szénhidrogénekből egyáltalán lehetséges-e. A kérdés termodinamikai adatok alapján elvileg eldönthető. A kémiai termodinamika tanúsága szerint az alkoholok, aldehidek, karbonsavak, aminosavak és sok más fontos szerves vegyület képződési szabadenergiája kisebb, mint a szénhidrogéneké, ami azt jelenti, hogy ezeknek a vegyületeknek a képződése szénhidrogénekből termodinamikailag lehetséges folyamat. Ahhoz, hogy ezek a folyamatok valóban meg is valósuljanak, csak megfelelő körülményekre, energiaforrásra és katalizátorok jelenlétére van szükség. Az ősföldön a legfőbb energiaforrás valószí-

núleg a Nap ibolyántúli sugárzása volt, mely az ósatoszférán könnyen áthatolhatott, hisz még nem volt meg az az ózonréteg, amely jelenleg az ibolyántúli sugarak java részét elnyeli, és így megvédi a földi élőlényeket azok pusztító hatásától. Jelentős szerepet tölthettek be ezenkívül a légkörben lejátszódó elektromos kisülések, a vulkáni tevékenységből származó hőenergia, valamint a radioaktív kőzetek sugárzása.

Az utóbbi 10—15 évben számos nagy jelentőségű kísérletet végeztek, hogy bizonyítsák: az ősföld viszonyai között abiogén úton létrejöhetnek az élő szervezetek kialakulásához szükséges bonyolult szerves vegyületek. Megvizsgálták az aminosavak, peptidek, mono- és poliszaharidok, lipoidok, porfirinek, purin és pirimidin bázisok, nukleozidek, nukleotidek és nukleinsavak abiogén keletkezésének a lehetőségét.

A legalaposabban az aminosavak, peptidek és polipeptidek képződését tanulmányozták, mivel ezekből épül fel az élő sejtek alapanyaga, a *fehérje*. Az első ilyen irányú eredményeket Miller tette közzé 1953-ban és az utána következő években. Miller metánból, ammóniából, hidrogénből és vízgőzökből álló gázkeverékben hozott létre elektromos kisüléseket, és számos aminosav, köztük a természetes fehérjék felépítésében részt vevő glikokoll és alanin keletkezését figyelte meg. Keletkezett ezenkívül cianhidrogén, létrejöttek különböző aldehidek és karbonsavak. Eredményei nagy feltűnést keltettek. A következő években több angol, amerikai, szovjet és német kutató is hasonló eredményekre jutott. Számos kutató kezdte vizsgálni az ibolyántúli sugarak hatására történő aminosav-szintézist. Szénforrásként szénhidrogéneket, aldehideket, karbonsavakat használtak, nitrogénforrásként ammóniát, ammóniumsókat, hidrazint, nitrátokat, és számos aminosav keletkezését figyelték meg. Így például Bahadur paraformaldehid, nitrátok és ferriklorid vizes oldatát sugározta be ibolyántúli sugarakkal. A keletkezett reakcióelegyben a természetes fehérjék felépítésében részt vevő 20 aminosav közül 14-nek a jelenlétét sikerült kimutatnia.

Többen vizsgálták a radioaktív beta- és gamma-sugarak hatását, és hasonlóképpen sikerült megfigyelniük aminosavak keletkezését metánból, ammóniából, vízből, kénhidrogénből, ammóniumacetátból. Egyes kutatók vizsgálatai szerint aminosavak képződése hő hatására is bekövetkezhetik. Így például Oro metán, ammónia és vízgőz keverékét 1000°-os csöveken vezette át, és szintén aminosavak keletkezését észlelte.

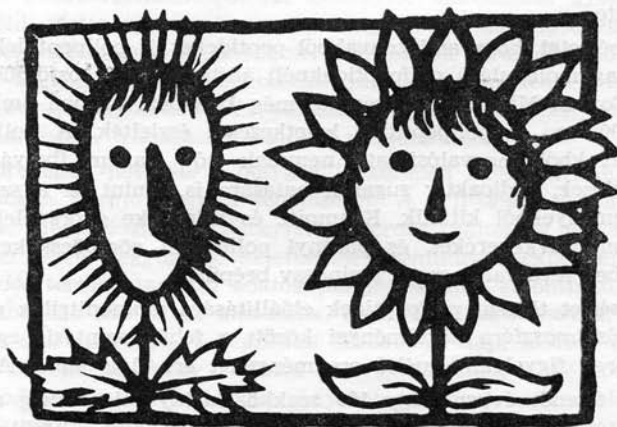
Az első kísérletet, hogy aminosavakból peptideket és polipeptideket (a fehérjék nem egyebek nagymolekulájú polipeptideknél) állítson elő az ősföldön uralkodó viszonyok közt, Fox és Middlebrook végezte még 1954-ben. Szabad aminosavakat hevítettek 160—190°-on, és polipeptidek keletkezését észlelték. A polipeptidek képződése aminosavakból megvalósítható nemcsak hő-, hanem ibolyántúli sugarak, elektromos kisülések, radioaktív sugarak hatására is, amint az a szakirodalomban megjelent közleményekből kiténik. Krampitz és Wienecke gyors elektronokkal sugároztak be aminosavkeveréket, és parányi polipeptid gömböcskéket kaptak, melyekbe az elegyben levő valamennyi aminosav beépült.

Számos kísérlet történt polipeptidek előállítására aminonitrilek polimerizációja útján, ami az ósatoszféra körülményei között a fehérjeszintézis egyik lehetséges útja. Ezen a téren figyelemre méltó eredményeket ért el a japán Akabori.

Az utóbbi tizenöt évben vagy 100 szakközlemény jelent meg aminosavak és polipeptidek előállítására törekvő sikeres kísérletekről olyan körülmények között, amelyek a Földön uralkodhattak néhány milliárd évvel ezelőtt.

Több tíz dolgozat számol be más biokémiai szempontból fontos vegyület keletkezéséről az abiogén szintézis körülményei között. Ezek a vizsgálatok kétségtelenül bebizonyították, hogy az ősföldön jelenlevő anyagokból elektromos kisülések, különböző sugárzások, valamint hő hatására létrejöhetnek nagy mennyiségben azok a vegyületek, amelyek az élő szervezet felépítéséhez szükségesek, így elsősorban proteinek, poliszaharidok, lipoidok és nukleinsavak. Az említett kísérletek tehát nagyjából tisztázták a fejlődés kémiai szakaszát. Nyilvánvalóvá vált, hogy a távoli földtörténeti korokban nagy mennyiségű szerves anyag keletkezhetett abiogén úton. Sagan becslései szerint a szerves anyag mennyisége elérhette az 1 kg-ot egy négyzetcentiméter földfelületre számítva. Ennek a roppant mennyiségű anyagnak nagy részét az eső bemosta az ősoceánba, melyben így a szerves vegyületek koncentrációja elérhette Oparin szerint a 10%-ot is. Így létrejöttek azok a feltételek, amelyek lehetővé tették szubvitális rendszerek, az Oparin-féle koacervátok vagy a Fox-féle protenoid mikrogömböcskék keletkezését, amelyekből kifejlődtek az első élőlények.

Az élet eredetének a felderítésében kétségtelenül a legnehezebb kérdés a szubvitális rendszerek keletkezésének és fejlődésének felderítése. E területen az eredmények még távolról sem olyan jelentősek, mint a fejlődés kémiai szakaszának a felderítésénél. Itt is megszülettek azonban az első hipotézisek. Ezek részletes kidolgozása és ellenőrzése szorosan kapcsolódik a kolloidkémia és elsősorban a molekuláris biológia fejlődéséhez. Annyit mindenesetre már most megállapíthatunk, hogy az élettelen világot és az élőlényeket egymástól elválasztó szakadék fölött, mely néhány évtizede még szinte áthidalhatatlannak látszott, kezd megépülni a híd. A fejlődés kémiai szakaszának nagy vonalakban már megvalósult tisztázása a tudomány jelentős sikerének tekinthető. A szubvitális rendszerekkel kapcsolatban még számos kérdés megoldatlan, de meg lehetünk győződve arról, hogy már nem állunk messze az élet keletkezésének a végleges tisztázásától, és Oparin véleménye szerint az élet szintézise, mesterséges létrehozása már a viszonylag közeli jövőben megvalósulhat.

Gross Arnold rajza

Magam keresve

Őrült bagoly jú,
Rikoltoz a napra.
A szél meghasad,
Lankadtan lehull.

És nem én vagyok
Én egy pillanatra.
S rémült reményem
Bénán megvakul.

Furcsa kényszerek
Kaszaélén villog
A perc felém és
Mint megtépett rongy lóg
Rajtam a világ.

Koldus két kezembe
Alamizsnaként
Hull egy verssor zengve.

S fejem felvetem,
És agyam gyémántja
A lét kékcél
Üvegét átvágja,
S túltekintek a
Roppant láthatáron,
Háthogyha magam
Végre megtalálom ...

S a tér oly tele
Önürességével.
Égő csillag fut.
Öntüzésben ég el.

Nincs hol lehulljon.
Csak ég és sajog.

Ellobbant lángú
nyári pipacsok

Ellobbant lángú nyári pipacsok,
Lángotok már az ég alján lapog.
Bennük hamvad el
A leszálló nap.

S reám hullanak
Fekete porzók nehéz kormai.
Kopnak tőlük a régi illatok.
Nyári színek, s a zengő, hajnali
Élő dalokból mit sem hallhatok ...
És a föld felé
Kezdek hajlani.

Az utóbbi hetek eseményei, a fokvárosi kórházban történt szívátültetések, az indiai és egyesült államokbeli hasonló kísérletek, erősen felzaklatták mind az orvosi körök, mind a laikus tömegek hangulatát. Itt már nem egy egyszerűen bravúros, sikeres vagy sikertelen műtétről van szó, hanem egy igen lényeges, az egész társadalmat érintő és érdeklő erkölcsi kérdéskomplexumról. Feltehető a kérdés úgy is, hogy az orvos, a sebész élet és halál ura-e? Milyen mértékben felelős a társadalommal szemben elhatározásaiért és sikeres vagy sikertelen beavatkozásaiért?

Ősrégi kérdéssel állunk szemben, mely napjainkban élesebben vetődik fel, mint valaha. Már 2200 évvel időszámításunk előtt Hammurabi bazaltba vésett törvényei között ott találjuk a 218-as cikkelyt: „Ha az orvos egy emberen nehéz műtétet végez egy bronz késsel és annak halálát okozza, avagy kihámozza egy bronzkéssel hályogát és megsérti szemét, annak az orvosnak le kell vágni az ujjait.“ A híres hippokratészi esküben is ott szerepel: „Az orvos tudása, ereje és megfontolása szerint úgy irányítja betegének sorsát, hogy távortartson minden igazságtalanságot és rosszaságot cselekedeteitől.“

Az antik orvosi imák és eskük, mint például a Maimonidesé, a Zalahoné és Amatus Lusitanusé is naponta gyakoroltatták e gondolatokat az orvosokkal.

A *primum nil nocere* — nem ártani — elvén alapult mindig az orvosi gyakorlat, amióta gondolkodó emberek kezében volt ez a foglalkozás.

Az 1955-ös párizsi orvosetikai kongresszus által elfogadott kódex egyik főtétele: „Etikai szempontból elítélendő bármilyen tudományos kutatás, mely veszélyeztet vagy elpusztít egy emberéletet.“

De lássuk, mi is az orvosi etika. Az *ethosz* görög szóból származik, ami szokást jelent. A mai modern meghatározás szerint az etika az erkölcs elmélete. Ami az orvosi etikát illeti, gyökerei a lelkiismeretbe, a nevelésbe, a közvéleménybe, a szokásokba nyúlnak, úgyszólván a társadalmi tudat formáiból származnak. Egyesek deontológiának nevezik, *to deon* — kötelesség — görög szóból származik, és az orvos kötelességeit és jogait szabályozó erkölcsi normákat tartalmazza, inkább jogszokások szerint, mint írott törvények alapján.

Emberszeretet nélkül nem lehet senki jó orvos. Ez már viszont lelkiismereti kérdés. Talán Rabelais, aki szintén orvos volt, határozta meg a legtömörebben az orvosi foglalkozást: „Science et conscience“ — ismeret és lelkiismeret, egyik a másik nélkül szerinte a lélek összeomlását jelentené.

Az eddig leírtak talán megmagyarázzák, miért kell tartózkodónak lennie egy lelkiismeretes orvosnak olyan orvosi eredményekkel szemben, amelyek a napi sajtóban, rádióban vagy televízióban látnak napvilágot. Főleg egy szocialista társadalomban nevelkedett orvos, aki megszokta a kollektív munkát, és előbbre helyezi a kutatócsoportot a zseniális kuta-

tónál (a tudomány mai fejlődési fokán ez másképpen el sem képzelhető), természetesen tartózkodóan, és őszintén szólva viszolyogva fogadja a szenzációs híreket. Ami valóban nagy eseményt jelentett eddig a tudományban, az mindig szaklapokban látott előbb napvilágot, nem a napi hírek hasábjain.

Ahogy azt a kutatók egymás közt mondani szokták, a nagy eredmények általában egy százalék inspirációt és 99 százalék transpirációt követelnek, főleg a biológia komplex és komplikált területein folyó kutatásckban. Semmi sem érhető el „Deus ex machina“-szerűen. A biológiai tudományok mai állása és fejlődési foka megkívánja a szakosítást és a specialisták egybehangolt csoportmunkáját. Évtizedek óta az orvosi Nobel-díjakat és más kitüntetések is kutatócsoportok kapják, nem egyének, s ez így is van rendjén.

Nem csoda ezek szerint, ha a szívátültetések is a közvéleményt és az orvostársadalmat két nagy táborra osztják, ki ellene, ki mellette szavaz.

Hibás volna viszont ezt a két táborra szakadást összehasonlítani például Immanuel Kant lesújtó vélekedésével a Jenner-féle himlőoltásról, mondván, hogy bestialitást oltanak az emberbe, vagy a Pasteur elleni felháborodással, akinek eredményeit misztifikációnak minősítették az újságok. Jelen esetben nem a tudatlanság áll szemben a tudománnyal, hanem a tudományos felelősségtudat a felelőtlenséggel.

A mi felfogásunk szerint a „mindenekelőtt nem ártani“ tétel anynyira megalapozott, hogy még a társadalom és tudomány fejlődése érdekében sem tehetünk olyat, ami az egyén, a beteg érdekét nem védi, különben hova jutunk, ha feláldozhatjuk a beteget, az egyént a társadalmi érdekek, a tudomány fejlődése jogcímén. Egy francia tudós szerint az orvos nem lehet betegének bírója, kizárólag csak védője.

Szerintem nem véletlen, hogy az első szívátültetési kísérletek a Dél-afrikai Unió területén történtek, az apartheid hazájában. Az erőszakos és feltörő uralkodó osztályt kiszolgáló orvosok mentalitása volt szükséges ahhoz, hogy e fiatal, erejével durván visszaelő társadalmi rendszerben a szívátültetést idő előtt végrehajtsák és azt féktelenül reklámozzák. Jellemző, hogy az addig óvatos Egyesült Államok nem állta meg a konkurrencia kihívását, és Kantrovicz néhány nappal az első műtét után, majd Norman Schumway néhány nappal a második műtét után sikertelen szívátültetéseket hajt végre. Mivel magyarázható ez a hirtelen szívátültetési járvány? Szenzációhajhászás, konkurrencia, a lemaradástól való félelem? Miért nem veszi fel a kesztyűt egyetlen európai államban sem az orvostársadalom, sőt a franciák nagy kardiológusa, Dubost és a szovjet Petrovskij határozottan elítélik és veszélyesnek tartják ezt a versengést.

Ha csak az eddigi hat műtéti eredményt tekintjük — amiből ma egy túlélő beteg van —, valamint a hat „donor“-t (szervadó embert), akkor amint az alábbiakból ki fog tűnni, fel kell vetnünk az élet és halál kérdését; hat műtét, egy túlélő és tizenegy halott. Nem kell-e ekkor vétőt kiáltani?

Hogy etikai álláspontomat megmagyarázhassam, és érvelhessek mellette, bár a kérdés tudományos és technikai oldalát nem óhajtom itt részletesen ismertetni, néhány sarkalatos pontot meg kell vizsgálnom.

1. A kérdés sebészeti-műtéttani része, főleg Schumway technikájával, megoldottnak tekinthető. A nagy erek beszájazása körüli szívfal-területek megtartása mellett, Schumway négy varrattal oldja meg (és a fokvárosi Barnard is) a szívátültetést. A krioterápia — a szervezet lehűtése — és ezáltal oxigén-szükségletének csökkentése, a szív—tüdő-készülékek tökéletesítése biztosítja akár órákra is a szervezet szív nélküli létezését. Precízen, elektronikus úton szabályozhatjuk a „testen kívüli keringésű“ bepumpált vér összetételét, hőmérsékletét a beteg szükségletei szerint. Tehát jól begyakorolt sebészcsoporthoz, jól felszerelt kórház és az átültetés technikailag tökéletesen megoldható.

2. Az immún-válasz viszont még távolról sem tekinthető gyakorlatilag megoldottnak. A szervezet azonnal megindítja az új szerv, a fajidegen fehérje elleni harcot, és igyekszik immunológiai úton eltávolítani. Az antitest-képződést meg tudjuk ugyan akadályozni vagy csökkenteni, teljes testbesugárzással, immún-depresszív anyagokkal vagy antilimfociter szérummal, de ez a fegyver még kifejezetten kétélű, a szervezet immunitása letörik, és bármilyen enyhe fertőzés végzetes lehet. Így halt meg Washkansky egy banális pneumococcusos tüdőgyulladásban. Immunológiai ismereteink nem elégségesek ahhoz, hogy az intoleranciát előre lássuk, hogy a fehérje-típust előre meghatározva kiválasszuk az antigén antitest-mechanizmus szempontjából, mint ahogy az a vércsoportok kérdésében már régen megoldódott. A beültetett szervet megsemmisítő folyamat élettani fázisait és pontos klinikai tüneteit sem ismerjük eléggé. E folyamat molekuláris biofizikai és genetikai vonatkozásainak még sok az ismeretlen területe. A helyzet viszont nem reménytelen, és a Burton-elmélet, mely a gamma-globulinokba helyezi az immún-anyagok döntő többségét, nyitja meg a legjobb utat a megoldás felé.

3. A szervadó ember — a donor — kérdése is rendkívül fontos etikai szempontból.

Itt felvetődik a halál fogalmának a kérdése. Ma már tudjuk, hogy a modern biológia a halált nem tekinti momentumnak, hanem folyamatnak. Elkülönbítettük a klinikai halál fogalmát a biológiai haláltól, az agyhalált a szervezet halálától. Ezt a folyamatot nem ismerjük annyira, hogy egy lelkiismeretes orvos, versenyben az idővel — hiszen hullaszervvel nem ér el semmit az átültetéskor — meghatározhassa tudományos precizitással, mikor válik irreverzibilissé a halál folyamata. Barnard doktor az elektrokardiogram és encefalogram teljes jelnélküliségét tekinti öt perc után a halál irreverzibilis beállításának. A beteg decerebrált, azaz ha az öt percet túlélne is, idegi és agyműködése a tartós oxigénhiány után teljesen kompromittáltnak tekinthető — Barnard szerint. Ezzel szemben Soulié francia kardiológus idézi egy fiatalember esetét, aki hat napig volt encefalogram-negatív egy baleset folytán, utána felgyógyult, és letette a nem könnyű francia érettségét is. Másik jellemző eset a Nobel-díjas Landau professzoré, aki autóbaleset következtében több hónapig maradt kómás állapotban. Időnként az összes elektrofiziológiai jelek szerint decerebráltnak lett volna tekinthető. Felgyógyulása után (összefogott érte az egész Földteke orvostudománya és tudós világa) még dolgozott.

E példák után ki merné megállapítani a biológiai halál pillanatát? Összeférhet-e tehát az orvosi etikával, a humanizmussal egy még élő szervezetet sine qua non-szervétől megfosztani? Egészen más a helyzet, ha

egy páros szervről, például egy veséről van szó, hiszen az élet tovább folyik egy vesével is. Más lenne a helyzet, ha a halál biztos beállta után túlélő szerveket tudnának biztosítani, és nem az élet utolsó szikráját vennők el az egyik embertől, hogy azt a másikba oltjuk. A helyzet nem reménytelen. Szövetkultúrák technikája, a fagyasztásos és perfúziós eljárásokkal biztosítható túlélő szerv perspektívája, a művi apparátus-protézisek szerkesztése, az állatszivekkel szembeni immún-reakciók legyőzése, az „in vitro“ fejlesztett embrionális szövetekből nyert szervek létrehozása, a szervbankok (készletben tartott, átültethető szervek le-rakata) mindmegannyi perspektívát és tudományosan előrelátható, járható utat jelentenek. Ilyen úton látom megoldását a nagy dilemmának: ott állhat-e az orvos lesve a halál pillanatát (amit egyelőre nem tud pontosan meghatározni), hogy elragadja egy ember létfontosságú szervét, hogy azt egy másikba ültesse? Hol van itt a humanizmus, az erkölcsi alap?

Ki biztosíthatja a társadalmat, hogy esetleg nem erkölcsi, anyagi, politikai előnyökért vagy egyszerűen szenzációhajhászásért siettet-e az orvos az egyén, a donor halálát? Siettet, mert ma még, ha időben téved, az átültetés szempontjából már használhatatlan lesz a biológiai anyag. (Rettenetes még leírni is, hogy egy emberi szerv, mely még esetleg élő szervezethez tartozik, elsajátítható mint „biológiai anyag“.)

4. A szervátültetés klinikai indikációi is nehéz kérdéseket vetnek fel. Állíthatja-e Barnard doktor, az indiai vagy a két amerikai sebész, hogy a műtétbe belehalt betegek ma már nem élnének? Hány olyan esetet ismerünk, hogy többszörös szívinfarktus után is a beteg újra munkaképes. A szívelégtelenség gyógyszeresen karbantartható, kompenzálható, nincsen olyan határozott kritérium (még az elektrokardiogram sem), ami pontos prognózist engedne meg. Hol van az az orvos és az a technika, amely megmondhatja ma, hogy pontosan meddig működhet még egy súlyosan beteg szív, ha az belgyógyászatilag jól kezelt? Milyen jögon vehetem ki én, a lelkiismeretes orvos, ezt a szívet, és helyettesíthetem egy olyannal, ami a tudomány mai állása szerint még kis százalékban sem biztosíthatja a legalább hathónapos túlélést? A veseműködés elégtelensége sokkal pontosabban megállapítható, és laboratóriumi vizsgálattal az urémia veszélyét, a halál közeledtét sokkal pontosabban megjósolhatjuk. Már ezért is indokoltabb etikai szempontból a veseátültetés. Barnard doktor állítja, hogy néhány napos túléléssel is boldoggá tette betegét. Ilyet nem állíthat senki, aki már látott súlyos műtét utáni — egyáltalán nem boldog, de — erősen szenvedő beteget.

A „donor“ vagy a „receptor“ beteg beleegyezése vagy a család kívánsága sem lehet kritérium. Ezek a szubjektív jelenségek természetesen befolyásolhatóak, hiszen ki mondana ellent egy nagy szaktekintélyű orvos esetleges közvetett presszióinak. Ki mondana ellent a szaktekintélynek, aki a műtét elvégzését már elhatározta; ez esetben a beteg vagy a család beleegyezése formális.

Ebben a helyzetben csak az orvosi lelkiismeret dönthet. Hiába ajánlaná fel egy nélkülöző család apja élő szívét (ilyen eset is volt már) jó pénzért, hogy megmentse esetleg éhenhaló gyerekeit, nem hiszem, hogy volna olyan társadalmi rend (ha pedig volna, megérdemelné a pusztulást), amelyik ezt elfogadná. A páros és nem létfontosságú szervek esetében (vese, szaruhártya, csontszövet, bőr) természetesen más a helyzet.

Egyszóval nem a szubjektíve tudatlan ember álláspontjáról van itt szó, ahogy azt Barnard állítja, aki fél a szívhez, a szervezethez — e mitikus és sokrétű szentimentális vetület — hibásan értelmezett központjához hozzányúlni (miért nem volt e felbuzdulás a veseátültetések esetében — kérdi Barnard), hanem itt egy elvileg és élettanilag megalapozott véleménykülönbségről beszélhetünk.

Ezek szerint a szívátültetést egyelőre *emberen végzett kísérletnek* tekinthetjük. Ezt a fajta kísérletet a Nemzetközi Orvostikai Kongresszuson 1952-ben elhangzott vélemények közül a legemberibben a Francia Orvosi Akadémia hivatalos álláspontja tükrözi. E vélemény szerint az emberen történő kísérletek jogosultságát csak a beteg érdekében ismeri el, amikor a klasszikus metódusok nem vezetnek eredményre, és nem fogadja el a tudomány vagy a társadalom érdekében végzett kísérletet. Ezen elvek alapján súlyosan elítéli a német koncentrációs lágerekben végzett „tudományos kísérleteket“. Szerintem viszont hibás a Francia Orvosi Akadémia további álláspontja, mely leszögezi, hogy a kísérlet végrehajtásának elhatározása kizárólag az orvos, a kísérletező lelkiismeretétől függ. Ez a szubjektivista álláspont megnyitja a lehetőségeket a visszaélések, az anyagi érdekek és az egyéni tévedések előtt. Egy ilyen elhatározás kizárólag csak egy kollektíva véleményétől függhet.

A szocialista orvostudományban elképzelhetetlen olyan kísérlet, amely az egyénnek, a betegnek ártalmas, és még az illető beleegyezése esetén is büntetendő cselekménynek minősül. Ha sor kerül egy új gyógyszer, egy új műtéti eljárás kikísérletezésére, egy jól kiforrott és kidolgozott új módszer emberen való alkalmazására, ezt a mi társadalmunk csak kollektív határozat alapján, sőt hatósági jóváhagyás után engedélyezi. Még az önkísérlettel szemben is tartózkodó társadalmunk. Ezt nem akadályozhatja meg, de fölöslegesnek minősíti az egyén veszélyeztetését bravúros és nem kellő módon előkészített eljárásokkal. Petrovszkij, a Szovjetunió neves szívsebésze elítéli az egyénen történt és nem a beteg érdekében végzett kísérletet. A társadalmi cél nem szentesítheti az eszközt.

A taglalt kérdés nem egyszerű. Az orvosi lelkiismeret nem szorítható mindig törvényes keretek közé. Például, egy kis röntgensugár-adag, amit fölöslegesen alkalmaztunk az egyénnél, azon semminemű látható elváltozást nem okoz (szomatikus hatása nincs). Viszont genetikailag olyan következményei lehetnek, hogy majd a harmadik vagy negyedik generációban megjelennek a családban esetleges torzképződések. Hol van már akkor a vétkes röntgen-szakorvos, hol lehetne őt felelősségre vonni? Ez a példa is azt mutatja, hogy kizárólag a társadalom kialakította humanista lelkiismeret tarthatja féken és ellenőrizheti a kísérletező orvos ténykedését. A megoldás csak a világnézetben és csak a humanizmusban rejlik. Az objektív felelősségrevonás lehetősége fölött ott kell állnia a társadalmilag kialakult jóérzésnek, emberszeretetnek.

Ezért nem határozhat egy sebész vagy egy orvos egymaga egy műtét vagy kísérlet végrehajtásában. A természet egységes és oszthatatlan törvényszerűségét kénytelenek voltunk részeiben megismerni, a tudományok elkülönültek, kialakultak a specialitások, és olyannyira elmélyültek, hogy átfogó nézetet, határozatot vagy interpretációt ma csak egy úgynevezett „agytrösztől“, tehát különböző specialisták kollektív gondolkodásától várhatunk. Ma, mikor egy mellrák, e gyakori betegség, kezelésé-

nek kérdésében is „szakbizottságban“ dolgozik a sebész, radiológus, nőgyógyász és endokrinológus, akkor hogy dönthetne egy szívatültetés kérdésében egyetlen sebész, még ha húsztagú kollektívája van is, mint a fokvárosi kórház esetében. E közösség viszont — Barnard szerint — mindössze technikai és nem egyenjogú döntési joggal rendelkező szakemberekből tevődik össze.

Az 1966-os londoni kongresszuson, ahol a szervátültetés erkölcsi és jogi kérdéseit tárgyalták nemzetközi síkon, lord Killdermann rendkívül óvatosan, de elég szubjektíven nyilatkozik, mikor a donor kérdésében a halott utolsó akaratát veti fel mint döntő tényezőt abban, vajon a sebész eltulajdoníthatja-e vagy sem egy szervét. Szerintem ez az akarat befolyásolható, semmi esetre sem kompetens, és többnyire egy súlyos beteg deformált lelkében fogamzik meg. Tehát itt is csak a kollektív és objektív tudásra épült orvosi lelkiismeret dönthet.

A tudomány fejlődése, a technika haladása újabb és újabb erkölcsi problémákat vetett fel a társadalomban. Az erkölcsi szabályok mindig késve, utólag alakultak ki e fejlődés felvetette kérdésekben. Emiatt minden új jelenség, minden új tudományos felfedezés, főleg, ha közvetlenül érinti az embert, az egyént, a társadalmat, éles vitáknak ad helyet. Ez történt a szívatültetés esetében is. Bizonyos az, hogy a szív- és általában a szervátültetés a jövő sebészete, az út nyitva áll, nincsenek előtte elvi, leküzdhetetlen akadályok, a tudomány sokat haladt előre összes ágaiban, melyektől a végleges megoldás várható. De a jelenlegi orvostudományi fejlődési fok nem egyeztethető össze erkölcsileg és humanista szempontból a szívatültetés végrehajtásával. Még ha a sok kísérlet közül néhány sikerülne is, ez nem jelenti azt, hogy pontosan, előrelátva tudtuk, miért sikerül, tehát emberi szempontból nem fogadhatjuk el e statisztikai jelenséget mint védőérvet. Ma még korainak tekinthetjük az effajta, emberen végrehajtott kísérletet, és nem vállalhatjuk a beteg esetleges feláldozását a tudomány oltárán. Íme, ezért mondja Barnard is (a pap fia) egy francia újságírónak, hogy már a műtét előtt is, de főleg a műtét után imádkozik betegek sorsáért.

Az orvostudományban, mikor a beteg érdekéről, életének megvédéséről van szó, nem érvelhetünk sem statisztikával, sem a túlélő napok számlálásával, sem esetleges kísérleti sikerekkel, nem imádkozhatunk a beteg életben maradásáért. Kizárólag a legszigorúbb tudományos alap az, ami emberi szempontból igazolhat egy ilyen műtétet. Ezt ma még nem értük el teljes egészében, de az út előttünk nyitva áll.

Az UNESCO egyik folyóirata (Impact — Science et Société, XVII. 3.) nyomán — lényeges rövidítésekkel — alább közölt cikkünk szerzője fontos tudományos és tudományos-vezetési szerepet betöltő svéd személyiség. Akadémiai címei és funkciói hosszú sorából a következőket említjük: a stockholmi Karolinska Intézet ipari bakteriológiai osztályának vezetője; az alkalmazott tudományok svéd Királyi Akadémiájának és a New York-i Tudományos Akadémiának tagja; a mikrobiológiai társaságok nemzetközi szövetségének alelnöke; az UNESCO mikrobiológiával foglalkozó munkacsoportjának elnöke; a Journal of biotechnology and bio-engineering főszerkesztője.

Mivel a fertőző betegségek nem tartják tiszteletben az országhatárokat, példája nyomában a mikrobiológusnak is körül kellett utaznia a glóbuszt. Ezek a vándorlások is elősegítették a különböző népekhez és különféle kultúrákhoz tartozó bakteriológusok és virológusok szoros kapcsolatainak kialakulását; sokszor fogtak össze a közös ellenséggel szemben. E kontaktusokból aztán természetesen nem csupán sok szilárd személyes összeköttetés születik, hanem számos nemzetközi kutatás is. Közülük azok, amelyek különféle betegségek — például a himlő, sárgaláz, mocsárláz — leküzdését célozták, sokszor oly eredményesek voltak, hogy a jelenkori demográfiai nekilendülést kiváltó fő tényezők közé sorolhatók. Erről a tényről oly gyakran esik szó, hogy már-már megfeledekezünk arról a szerepről, amelyet az orvosi és állatorvosi mikrobiológia játszott az egészségügyi szolgáltatások költségeinek csökkentésében, egy általános jóléti állapot megalapozásával. Miközben a mikrobiológusok többsége tudatára ébred annak, hogy nagymértékben felelős a demográfiai görbe meglepő alakulásáért, közülük többen már azokon az eszközökön töprengenek, amelyek időt biztosíthatnak az államférfiak, a szociológusok és az orvosok számára e helyzet kiegyensúlyozásához a természetieknél kevésbé kegyetlen módszerek alkalmazásával.

Miként a levegő széndioxidja vagy nitrogénje minden ország rendelkezésére álló bőséges természeti nyersanyagforrásnak tekinthető, ugyanúgy a mikroorganizmusokat is egyetemes biológiai erőforrásnak minősíthetjük. S ez nem csupán mennyiségi, hanem minőségi szempontból is jelentős erőforrás. Minden jól megművelt hektáron élősúlyban 300—3000 kilogramm élő mikroorganizmus található; egyébként a föld felszínén levő mikrobák össz-súlyát az összes állatok súlyának mintegy a huszonöttszörösére becsülik. A baktériumok, penészgombák s vírusok e hatalmas mennyiségének létezése a mikroorganizmusoknak azzal az igen fontos tulajdonságával függ össze, hogy bolygónkon a növény-maradványokat szerves lebontás útján módosítják. S mivel az állati sejtek bonyolult összetevői sem mentesek hatásuktól, nyilvánvaló, hogy a mikroorganizmusok kitűnő eszközökkel el látottak. Mivel ezen eszközök teljes fegyverzetének hordása túlságosan nehéz lenne egyetlen fajta számára, nagyon kifinomult szakosítás alakult ki: minden egyes faj csak egy meghatározott szakaszig végzi a bontást. A természetben szükségszerűen kialakul egy biológiai lánc, amely heterogén populációkon belül az antagonizmusok és szimbiózisok bonyolult játékát tételje fel. E játék során adódnak ama végeredmékek, amelyekről nagymértékben függ a mezőgazdasági termés is. Másrészt egy-egy fajta sok esetben nagyon is hasznos termékeit bocsátja az alkalmazott mikrobiológia szakemberének rendelkezésére. A specialista aztán hasznosítja azokat az előnyöket, amelyekkel a mikroorganizmusok az élet magasabb formáihoz képest rendelkeznek.

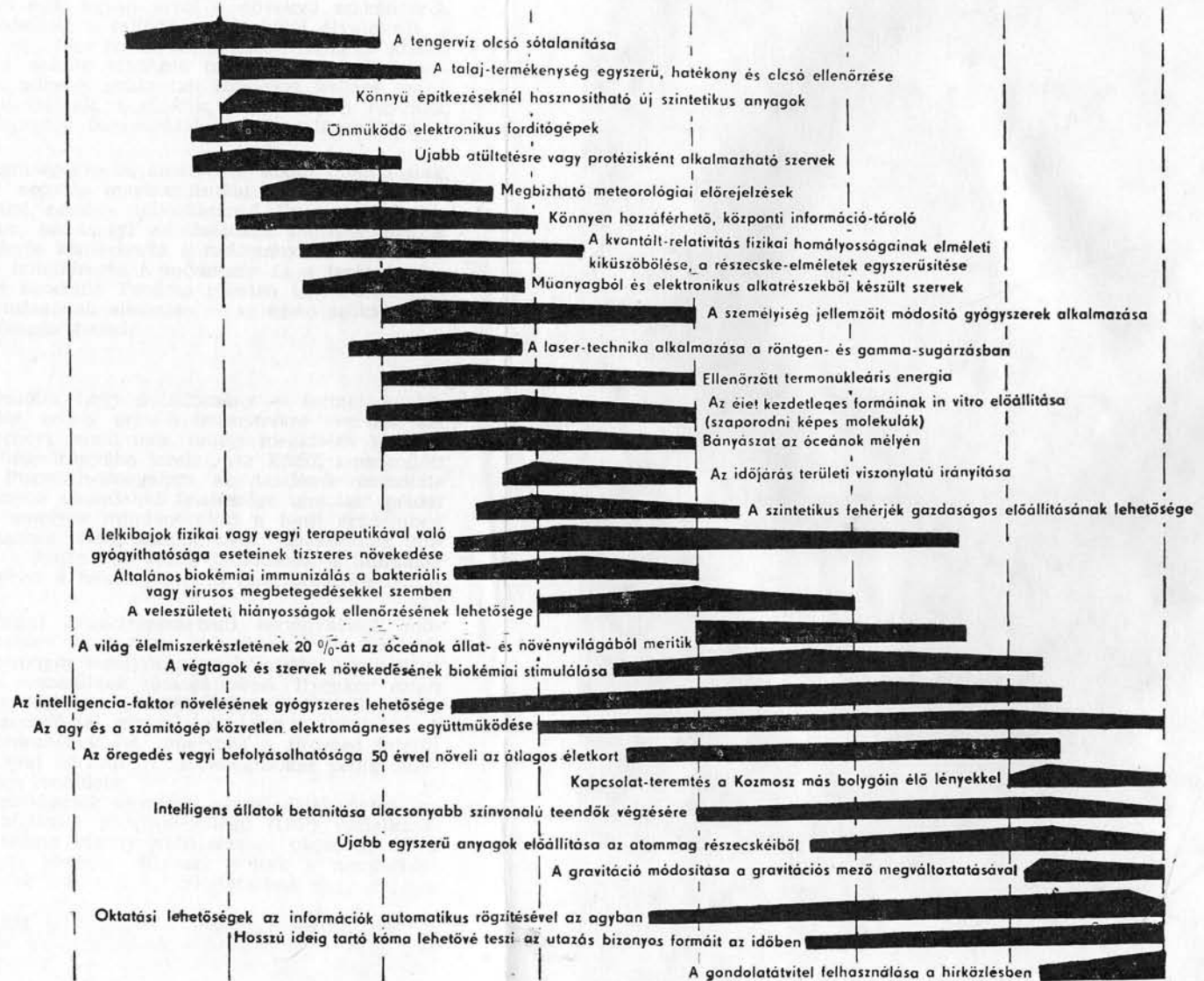
Ezek az előnyök a következők: a populációt alkotó különböző sejtek életműködéseinek nagy hasonlósága; szaporodási képesség ásványi környezetben; genetikai rugalmasság s végül a szaporodás nagy gyorsasága. E tulajdonságuk erős eszköz az ember kezében biológiai környezete átalakítására — építő vagy romboló

A tudományos felfedezések eszkalációja

1960 1970 1980 1990 2000 2010 2020 SoHA

◆ Az egyesült államokbeli Rand Corporation húsz tudományág szakembereinek előrejelzései alapján prognózist készített az ábra szövegeiben jelzett tudományos-műszaki felfedezések remélt időszakáról.

A vízszintes fekete grafikai jelek a mellettük levő magyarázószövegben jelzett esemény megvalósulásának időszakát ábrázolják: a jel legvastagabb, kicsúcsosodó része azt az időpontot mutatja, amikor a legtöbb tudós szerint az esemény bekövetkezik. Például: „A tengervíz olcsó sótalanítását” a legtöbben 1970-re jelzik. A megkérdezettek egy része úgy véli, hogy az esemény hamarabb is bekövetkezhet, mások szerint a munkálatok 1980-ig is elhúzódhatnak. „A gondolatátvitel felhasználása a hírközlésben” a legtöbb vélemény szerint soha nem valósul meg; de voltak olyanok, akik a következő évezred harmadik évtizedétől kezdődően számolnak bekövetkeztével.

célzattal. Az egyik nagy erőfeszítést kíván avégett, hogy a mikroorganizmusokat — az ökológia törvényei szabta határok között — az emberi jólét szolgálatába lehessen állítani. A másik viszont ahhoz vezet, hogy a mikroorganizmusok biológiai lehetőségeit az emberiség jelenlegi növekedésének fékezésére használják fel. Az e célra alkalmazható ágenseket máris kutatják — katonai laboratóriumokban.

*

Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Világszervezete (FAO) tizenharmadik konferenciáján tartott előadásában Gunnar Myrdal professzor nyugtalanságát fejezte ki „ama mélyről jövő apátia miatt, amely — a szegény országok irányában folytatandó nemesebb politikát illetően — mindinkább felerősödik az emberekben.“ Művelt és jól tájékozott körökben szó esik ugyan arról a növekvő szakadékról, amely a fejlett országok nemzeti jövedelmét a fejlődő országokétól elválasztja, s arról is, hogy ez utóbbiak esetében az egy főre számított élelmisztertermelés kisebb a háború előttinél, de ezek ellenére a gazdag országok politikusai, „akik félszeműkkel mindig választóikat vigyázzák, míhelyt gyakorlati lépéseket kellene tenni, vasárnapi prédikációkra csattanósan rácafolnak, s elnézik, hogy csupán egyének, vagy pedig elszigetelt és tehetetlen csoportok fogalmazzák meg a világszolidaritás népszerűtlen követelményeit“.

S Myrdal emlékeztet azokra a mentségekre is, amelyekre sokan hivatkoznak, hogy a fejlődő országokkal szembeni negatív magatartásukat igazolják. Például arra: „a feladat oly nagy, hogy semmi remény teljesítésére.“ Ez a magatartás elfogadhatóvá csupán az esetben válna, ha tárgyi adottságokra támaszkodhatna. Az Egyesült Nemzetek Szervezete rendezte konferencia a tudomány és a technika alkalmazási lehetőségeiről (Genf, 1963) felleltározta a tudomány és a technika lehetőségeit. Am az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa minden igyekezete ellenére a lehetőségek konkrét alkalmazhatóságának elemzése — az égető szükségletek sürgetéséhez képest — kétségbeejtő lassúsággal halad.

*

Mindenki számára egyre nyilvánvalóbb, hogy a tudomány — termelőmunka, s nem formális tevékenység. A fejlődés, amely erre a felismerésre vezetett, azt eredményezte, hogy számos szakmai csoport jelent meg, amely megkísérli a tudományos erőfeszítéseket az emberiség jóléte irányába terelni. Az ENSZ szakosodott szervei, a tudományos szövetségek, a Pugwash-mozgalom, az Académie mondiale des arts et des sciences s „A tudományok társadalmi felelőssége társulat“ példái azoknak a nemzetközi szervezeteknek, amelyek mindenekelőtt a fenti értelemben felfogott kötelesség-teljesítést szorgalmazzák. Határozataik nem választhatók külön a nemzeti tudománypolitikáktól, s a különböző segély-programok a hullámok oly komplex rendszerét alkotják, amelyben a bekövetkező interferencia-effektusok nagyon nehezen láthatók előre.

Bizonyos fejlett államokban (például Franciaországban) tervhivatalok működnek; effajta integrált tervezés azonban nemzetközi mértékben nem valósult meg. Az embernek az az érzése, hogy bizonyos segélyprogramok inkább kompetitív, s kevésbé konstruktív jellegük folytán részesülnek támogatásban. Ilyenkor aztán azok a mechanizmusok, amelyek döntenek és a „magas tudományt“ működésbe hozzák, igazán érdekes lélektani és szociológiai vizsgálatok tárgyai lehetnek. A pszichológusok nem egy olyan esetet fedeznének fel, amelyben a ragyogó intelligencia az érettség hiányával és cinizmussal párosul. A szociológusokat pedig ámulatba ejtené az „új“ tudományok hihetetlen lendülete.

Aki részt vett a botanikusok és zoológusok egyetemi szintű értekezletén, az könnyen belátja, hogy a nemzetközi biológiai program-jellegű (IBP) vállalkozásokban közreműködő személyek nagy száma bizony nehézségeket okoz; az ilyen természetű nehézségek minden bizonnyal kevésbé súlyosak voltak a nemzetközi geofizikai évben, s teljesen jelentéktelenek lehetnek az úrkutatásban vagy a nagy energiák kutatásában.

Kínos kimondani, hogy egyesek mit tekintenek a legfontosabbnak: egy új vírus-fajta vagy az elemi részecskék egy új osztályának a felfedezését. Talán már ideje volna a kutatói tervek viszonylatában egy sorrendi, fontossági szabályozást elfogadni; a sorrendet aszerint lehetne megszabni, hogy milyen hatással lehetnek e tervek az emberfaj hosszú távú túlélési esélyeire. Bármily nagy is az az érdek-

lődés, amelyet a tudósok a Mars geofizikai adatai iránt tanúsítanak, minden bizonynyal kisebb fontosságot tulajdonítanak a szóban forgó adatok mérési kísérleteinek, ha remélhetnek, hogy unokáik elég ideig élnek ahhoz, hogy figyelmük nagyobb részét ilyen jellegű vállalkozásoknak szenteljék. Egyébként nem is bizonyos, hogy utódaink helyeslik majd a nagy anyagi áldozatokat megkívánó tudományos kedvteléseinket, amelyek szükségszerűen elvonják az elméket és a pénzügyi eszközöket a fajunk túlélése szempontjából esetleg fontosabb tevékenységektől. E tekintetben figyelmeztetésül szolgál a nemzetközi biológiai program elnökének, J. Baer professzornak a következő nyilatkozata: „Erthetetlen, hogy pénzügyi támogatás hiányában ne lehessen megvalósítani egy nemzetközi biológiai programot abban a korban, amelyben lehetségesnek tűnik embert a Holdra szállítani, felfedezni a rosszindulatú bajok okait, megfejteni a genetikai kód bonyolult képleteit, s a tudást injekcióval továbbítani. Világunkban a biológiai termelékenységre támaszkodó emberi jólét az egyetlen alap, amelyre az emberiség jövőjét építhetjük; az ezzel összefüggő problémák egyike sem oldható meg az atmoszférán kívül levő térbén.“

A hagyományos nemzetközi mechanizmusok korlátai annyira szembetűnőkké válnak, hogy helyes lenne elemezni e mechanizmusok hiányosságait, s javítani a rendszeren. Ami a szakosodott intézményeket illeti, az első probléma: megteremteni a rövid lejáratú nemzeti érdekeknek s a nemzetközi szolidaritás kevésbé konkrét értékeinek a kellő egyensúlyát. Igen fontosnak bizonyulhat a második probléma is: a szakemberek konzultálása és a szakképzett személyzet rekrutálása. A laboratóriumi stádiumtól a végrehajtás szakaszáig, a szelektáló nemzeti fórumoktól a nemzetközi szervekig sok konzultáns avatkozik be. Hogy a kifejtett nézeteket értelmes szintézisbe lehessen foglalni, s azután határozni lehessen, előbb fel kell ismerni a tudományos ismeretek élettartamának rövidségét.

*

Minden zónában vagy adott bioszférában létezik egy bizonyos stabilitás; dinamikus egyensúly, amely az életközösség minden faja számára lehetővé teszi a továbbélést és a szaporodást, még akkor is, ha a szóban forgó faj része valamely élelmezési láncolatnak. Az ember állandó harcban él más élő szervezetekkel, legyenek azok mikroorganizmusok, rovarok; s mi több: maga a homo sapiens veszélyezteti azt az ökológiai közösséget, amelyben kifejlődött.

Környezetünk jelenleg gyors változásokon megy át; nagy szükségünk van olyan technikákra, amelyekkel leküzdhetjük a szennyeződés minden formáját, regenerálhatjuk a túlságosan iparosodott közösségek támadásainak kitett földeket s a folyóvizeket. Az államférfiaknak lehetnek bizonyos fogalmaik az ollyanszerű zárt rendszerekről, mint a tengeralattjárók vagy az űrkabinok, amelyeknek berendezése lehetővé teszi, hogy az asztronauta naponta kb. tíz liter vízhez és néhány gramm oxigénhez jusson. Ezzel szemben cselekedeteikből egyáltalán nem következtethetünk arra, hogy megértették volna: *az egész földi bioszféra is a regeneráció alapelve szerint működik.*

Kiszámították már, hogy a rovarok falják fel, hordják vagy pusztítják el egyharmadát annak, amit az ember termel és tárol. S minthogy a rovarokat okolják az összes halálesetek, betegségek és munkaképtelenségek 50 százalékáért is, magától értetődő a rovarirtószerek széles körű használata. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy veszélyes e vegyi anyagok válogatás nélküli alkalmazása. Hasznosabbnak ígérkezik a vírusokkal és baktériumokkal folytatandó harc a rovarok ellen, ám ez a módszer nem mindig felel meg a látványos eredményekre törv tulajdonosoknak, akik számára a faj sajátosságának fogalma néha túl elvont. De legalább azzal tisztában lehetnénk, hogy a rovarok fontos szerepet játszanak körülbelül ötven-féle mezőgazdasági növény beporzásában, sokféle — izletes falatot jelentő — madárfajta és hal táplálékaul is szolgálnak, ha mindezt szem előtt tartanák, a rovarfajták hasznosságát sem lehetne feledni.

A vírusok és baktériumok bevetésével megvívott biológiai harc sokkal szigorúbb ellenőrzést igényel, mint a vegyi rovarirtó szerek használata, de magasabb a biztonsági foka az ember és a háziállatok szempontjából, s e módszer ugyanakkor önszabályozó is. Könnyen alkalmazható olyan esetekben is, amikor a permekezés és szórás korlátolt hatékonyságának bizonyul. A lehetőségek közé tartozik a nőnemű rovarok beoltása; ez esetben a fertőzött lárvák maguk lesznek a pusztítás-terjesztő ágensek. Nagyon sok kórokozó bizonyulhat e téren hasznosnak; például a patogén vírusok, a Rickettsia-félék, a baktériumok, a penészgombák, a

protozoák. Már eddig is sikeresen alkalmaztak körülbelül húsz vírus-fajtát, kivált-
képpen azokat, amelyek a sejtmagokat támadják; említésre méltó eredményeket
értek el a *Bacillus popilliae*-vel is, amely a *popillia japonica*-t támadja meg, vala-
mint a *Bacillus thuringiensis*-szel is, amely sokféle lárvaára ártalmas. Sajnos azon-
ban ez utóbbi organizmusnak csak a spóráit könnyű előállítani mesterséges felté-
telek közepette, ami aláhúzza annak szükségességét, hogy erősítsük a biológiai harc
védekező tényezőinek termelését lehetővé tevő technikák kutatását.

A vírusok esetében merőben új technikákat lehet majd alkalmazni; ez an-
nak a felfedezésnek köszönhető, amely szerint a többsejtűek bizonyos kórokozói
bakteriális sejtek útján terjeszthetők, ha a vírus protein-burkát előbb eltávolítják.
Továbbá: számos kórokozó összeférhetősége a rovarirtókkal (például a *Bacillus*
thuringiensis-é a DDT-vel) létrehozta az „integrált harc” fontos fogalmát, amelyet
még sokat kell tanulmányozni, hogy teljesen kibontakozzék. Az alkalmazásokat
illetően még csak a kezdet kezdetén tartunk, s még sok kutatás szükséges a ge-
netikától a termelési technikákig, hogy hasznosítani lehessen minden e téren kí-
nálókozó lehetőséget.

A mikroorganizmusok felhasználása a termésekre oly ártalmas kártevők el-
leni harcban nem korlátozódik csupán a rovarokra. A talaj bizonyos penészgom-
bái például megtámadják a bégliiszták tojásait, s bebizonyosodott, hogy bizonyos
mérget kibocsátó bacilusok megtámadják a sárgalázt terjesztő szúnyogokat, úgy-
szintén a házilégy lárvaait is. Ebből is kitűnik, hogy a biológiai harc terén folyó
kutatások mennyire fontosak a fejlődő országok népessége szempontjából.

A rovarokon kívül számos gerinces állat, így például a nyulak és más rág-
csalók mikrobiológiai irtásával is kísérleteznek. Rettenetes arra gondolni, hogy
egy napon maga az ember is a biológiai harc célpontjává válhatna.

A baktériumháború kérdése hivatalosan még nem foglalkoztatja az ENSZ-
rendszerbe tartozó szervezeteket; de felfigyelt rá a nemzetközi Pugwash-mozgalom
egy munkacsoportja, amely egész tevékenységét e problémának szenteli, s kivált-
képpen az ellenőrzés lehetőségeit kutatja. Nem közömbös mozzanat ez: arra is kö-
vetkeztethetünk belőle, hogy ez a sajátos probléma talán mégsem olyan remény-
telen, amilyennek sokan hiszik.

E munkacsoport létezése sok más biznysággal egyetemben azt tanúsítja, hogy
a tudósokat sokszor győzték munkájuk társadalmi következményei. Ennek a han-
gulatnak jele, hogy a biológiai tudományok nemzetközi egyesülete keretében újab-
ban megalakult az *ember biológiai fenyegetettségével* foglalkozó konzultatív cso-
port. Ez megfelelője annak, amely a nemzetközi űrkutatási szervezet (COSPAR)
keretében a kozmikus kísérletek ártalmatlan lehetőségeivel foglalkozik.

A kozmikus kísérletek potenciálisan ártalmas hatásaival foglalkozó konzul-
tatív csoport több esztendővel ezelőtti alakult, amikor a kozmikus biológiát még
nem vették olyan komolyan, mint manapság. Annak idején egyetlen mikrobiológus
volt a csoportban hét asztronómus, matematikus és fizikus mellett. A vizs-
gálatokat kezdetben eluralták az asztronómusok foglalatosságai: őket főként a
Földünket körülvevő mágneses övezetek kérdései érdekelték; a meteorológusokat
a rakéták kipufogó gázainak nagy magasságokban való felgyülemlése nyugtalanít-
totta. Am rövidesen fontossá vált a Mars szondázása, s megbízták a csoport mikro-
biológusait, hogy gyűjtse össze a megkövetelt sterilítási színvonallal kapcsolatos
nemzetközi egyezmény előkészítéséhez szükséges adatokat. Az 1964. évi kísérletek
előtt létrejött egy egyezmény a mesterséges égitestek megengedett fertőzőtlenségi
szintjéről, valamint a különféle rőppályákról; az annak idején megszabott normák
további szorgos kutatások tárgya.

Nyilván nagyon sok nemzetközi akció folyik a mikrobiológia területén, s a
tévedés komoly kockázata nélkül megjósolhatjuk, hogy még többre sor kerül majd.
Erre magyarázatul szolgál azon döbbenetes problémák mérete és súlya, amelyek-
kel az emberiségnek szembe kell néznie, s amelyek az együttműködést parancsoló
szükségletté teszik. S van még egy ok: mind égetőbben szükséges dönteni a meg-
felelő tudománypolitikai értékrendről.

A műszakilag fejlett országokban, például az Egyesült Államokban és a Szov-
jetunióban már a népesség 0,5%-a közvetve a kutatói és tudományfejlesztési mun-
kálatokban foglalkozott s kiszámították, hogy ha az elmúlt évtized növekedési
üteme tovább gyorsul, 2000-ben a lakosságnak körülbelül a fele dolgozik majd
ezekben a tevékenységi ágakban. Persze, ez a számítás nem igazolódhat be, ezért
is a kutatások fontossági sorrendjének megszabása egyre jelentősebb, s a regionális
és nemzetközi munkamegosztás mind parancsolóbb szükségessé válik.

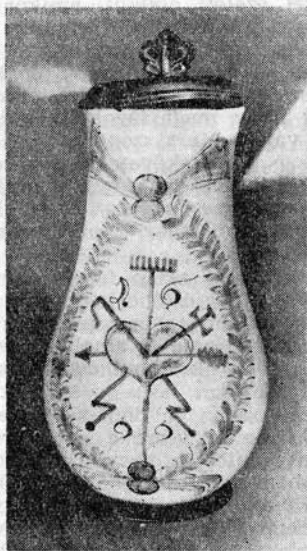
Gyakran kérdik, hogy miért oly csekélyek a nemzetközi együttműködés eredményei, hiszen annyian dolgoznak a nemzetközi szervezetekben. Ezekben a szervezetekben általában elég gyengén képviseltetik magukat a természettudományok. Ami a mikrobiológiát illeti, valóban nagyon is jogos az eredményeket firtató kérdés. A FAO műszaki segélynyújtási programjain belül a mikrobiológia hozzájárulása egészében szerénynek mondható, bizonyos területeken, így például az állat-egészségügyben azonban említésre méltó eredmények elérését tette lehetővé.

Hasonló helyzet tapasztalható más szervezetek segély-programjaiban is, ami arról tanúskodik, hogy a mikrobiológusok még nem kapcsolódhattak be kellő mértékben abba a munkába, amelynek célja a világ élelmiszerterméleteinek növelése. Nehéz elfogadható magyarázatot találni erre. De talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a tudományokat illető értékrendjeink is hozzájárultak e szituáció kialakulásához. Hogyan is remélhetnők, hogy a fejlődő országok legkiválóbb elméi a gyökérbaktériumok genetikája iránt érdeklődnek majd, ha a mi mikrobiológusaink minden áron molekuláris biológiával kívánnak foglalkozni? Természetesen ez is a tudomány egyik igen fontos ága, de hivatását csakis az egészen belül, egy olyan akció keretében töltheti be, amely felöleli az emberi faj túlélésének minden problémáját. Jelenleg az alkalmazott mikrobiológia alkotja a bakteriológia és a kapcsolódó tudományok gerincét.

Osztom Orville Wyss nézetét, amely szerint még bizonyításra vár, hogy az alkalmazott tudományok bármily szempontból alacsonyabb rendűek volnának a tiszta tudományoknál, ami az intellektuális erőfeszítést illeti. Miként Ernst Chain professzor mondani szokta volt: valójában nincs reális különbség a tiszta és az alkalmazott kutatás között. „Csak jó, vagy rossz kutatás van.”

A mikrobiológusoknak fel kell ismerniök felelősségüket e vonatkozásban is, hiszen közreműködésükkel jelentősen megerősíthetik a szakosított intézményeket. Ezek az intézmények minden tőlük telhetőt megtesznek: feladatuk mindenekelőtt a tanácsadás és a segélynyújtás; nyilvánvaló, hogy a tudósoknak kell szállítaniuk azt a tudást, amely ezen intézmények termelésének a nyersanyaga.

Úgy tűnik, elérkeztünk abba a szakaszba, amelyben már nem elegendő tanulmányokat közölni: tanulmányozni kell az új információk terjesztési módját a molekuláris biológiától és a genetikától a biokémián és fiziológián át a biotechnológiáig, a terepen való alkalmazásig terjedő láncolatban. A lánc egyes szemei különböző országokban vannak, s ezért is elengedhetetlen a nemzetközi együttműködés.

Kancsó 1699-ből,
Vargyas
(Foto Kabay)

Letelepedettek és ingázók

A falu központjában állok. Elöttem az iskola épülete meredezik, a másik oldalról a szövetkezeti bolt kacsingat át nagy kirakataival, valamivel lennebb van a mezőgazdasági szövetkezet vezetőségének irodája és a templom. A négy világtáj felé nyújtóznak az utcák. A sugaras elrendeződésben könnyen felismerhető a tervszerű elképzelés. Igazi alföldi falu. A néptanácson összeállított monográfia szerint története alig ölel át százhusz esztendőt. Egy útmenti fa gyér árnyékába húzódba próbáltam rendszerezni első benyomásaimat, ismereteimet az Arad megyei Majláthfalváról. Az agrármérnökre várok. Kiment a mezőre, csak dél tájára várták vissza, de bármennyire is tiltakoztam, utánaszalasztották a „kisbíró”, a néptanács küldöncét. Melegen süt a nap, a házak felett ott ring a délibáb. Elnézegetem furcsa lebegését, s gondolatban berzenkedem azellen, hogy csalóka fénye beszélgetéseinkbe is belejátsszék.

Szinte észrevétlenül termett mellettem a mérnök. Nyulánk, arca napbarnított Átestünk a bemutatkozás megszokott szertartásán, néhány szóval udvariasan érdeklődtem a búzatáblák ígérétééről, aztán előhozakodom jövetelem tulajdonképpeni céljával: hogyan érzi magát falun, milyen itt az élete?

Szilágyi György, a majláthfalvi mezőgazdasági termelőszövetkezet mérnöke kissé elgondolkozott, arcáról könnyen leolvashattam a szavak gondos megválogatásának belső igyekezetét:

— Őszintén mondom, jól. Az emberekkel megértem magam. A munka kielégítően megy. Eredményeink nem lebecsülendők. Most igaz, kampány kampányt követ, őszig alig lesz idő lélegzeni, de megéri a fáradozást, mert a föld, legalább itt felénk, ritkán marad háládatlan. Szeretem a szakmám, magam választottam, hát nem panaszkodhatom... Hogy vannak problémák is? De hol nincsenek? Számomra a legnagyobb nehézséget a családalapítás kérdése jelentette, és jelenti ma is. Nem szeretnék általánosítani, de úgy érzem, a magam és néhány ismerősöm példája legalábbis ezt bizonyítja, épp a fészekrakás jelenti a falusi értelmiség nagy többsége -- a fiatalok -- számára a legrejtettebb titkú zárat. Nehéz és kevésnek sikerül megtalálni a bűvös számot. De beszéljek a magam esetéről... Nagyon fiatalon kerültem ide, teli lángoló lelkesedéssel. Akkor még nem volt itt villany, nem járt az autóbusz sem, szinte teljesen el voltunk zárva a világtól. Puszta volt ez a javából. Kezdetben mindent a munkának szenteltem, dolgoztam reggeltől estig. Aztán az első esztendőök múltával az én fejembe is befészkelte magát a házasság bogara. Egyre többet foglalkoztam ezzel a gondolattal. Nem dicsekvésként mondom, a fő-

iskolán válogathattam a lányok között. De ki sejtheti, hogy mit tartogat számára az „élet“? Tudom, az ideális az lett volna, ha elveszek egy helybeli tanítónőt vagy tanárnőt. Tehetek én arról, hogy nem helyeztek ide kedvemrevalót? Pedig a kilenc év alatt, mióta itt vagyok, ugyancsak nagy volt a káderrajzás az iskolában. Ha gyakrabban bemerészkedtem Aradra „körülnézni“, mindjárt szóltak a feletteseim. Kányádi Sándor egyik sorát kellett volna idézni nekik: „könnyű csak kiszállni egy autóból...“ De hát csak később kaptam rá a versolvasásra. Sokan jöttek, ellenőriztek, gratuláltak vagy kritizáltak, kicirkalmazott díszbeszédet tartottak az odaadásról, a helytállásról, s aztán délután vagy este siettek haza a családjukhoz, ahol valószínűleg meleg étel és szeretet várt rájuk. Nekem nem nagyon volt hova mennem. Igaz, néhány hónapig magam is nős voltam, de egykori feleségem s főleg szülei nem nagyon értették meg a helyzetemet, munkám jellegét. Nem tudták felfogni, miért kell néha vasárnap is kintmaradnom. Nőügyekkel gyanúsítottak... Afféle tősgyökeres városi emberek voltak. Bármennyire fájt, válni kellett... Véleményem szerint, a felestes szerveknek nem kellene olyan mereven kezelniök a „navétázást“, a városba tett látogatások ügyét. Mert ugye a családok ingázhatnak, már akinek lehetősége van erre, de mi, akik még nem találtuk meg élettársunkat, mit csináljunk? Keresni kell, mert az idő nem kegyelmez. telik. Az embernek pedig joga van a boldogsághoz. S ehhez nem elegendők csupán a szép munkaeredmények, a hektáronkénti termelés állandó emelkedése... Nemrég vásároltam autót, aránylag gyorsabban és természetesen gyakrabban beszaladhatok Aradra, Temesvárra... De már mániákusan félek a pillanattól, amikor majd valaki rosszálló fejcsóválásokkal bizalmasan tudtomra hozza, hogy túl sokat látnak a városi korzón... Most az egyszerű nem hagyom magam.

Súlyosan kopognak a szavak. Ha itt-ott túlzottnak is tűnnek, igazuk ott rezeg sok falusi értelmiségi tudatában. Tükrözi a szellemi dolgozók évről évre gyarapodó rétegének sajátos életérzését, elsősorban azokét, akik nem törődnek bele adott helyzetükbe, sorsukba, akik a maguk „Mucsáján“ szeretnék megteremteni az emberségesebb élet kereteit. Olyan ember szavait jegyeztem ide, aki lényegében meg van elégedve munkahelyével, szorgalmasan eleget tesz mérnöki hivatásának, szereti a falut, ragaszkodik az emberekhez, de hiányzik az életéből, a teljességből valami — a családi otthon melege. Szilágyi Györgynek ez a legnagyobb problémája.

Kettesben indulunk az iskola felé. A mérnök most már kérdés nélkül is beszél. Lehet, csak az illem kedvéért, de az is lehet, hogy a feltett kérdés erősebben rezegtette meg idegeit... Őszinte szavait hallgatva Ecaterina Oproiu *Nem vagyok az Eiffel-torony* című darabjának egyik replikája jutott eszembe: „A legnehezebb este, mikor véget érnek a gyűlések, mikor a művelődési otthonban véget ér az a film, amelyet már harmadszor láttál.“

— Korán fekszenek le az emberek... Este nyolc után teljesen üres az utca. Jó, olvasok, megnézem a televízióműsört, de ez is olyan, mint az egyoldalú táplálkozás. Egy idő után unalmassá válik. Évekkel ezelőtt még összejöttünk néha névnapokon, születésnapokon, aztán lassacskán valamennyien begubóztunk. Mindenki igyekszik elzárkózni a maga problémáival, egyre ritkábban ülünk össze tereferálni. Eseménynek számít, ha kilátogat hozzánk valamelyik művészegyüttes. Sajnos, csak hébe-hóba jönnek erre, s megtörtént már az is, hogy amúgy „falusiasan“ játszottak, ami nekik sem használ, számunkra pedig egyenesen sértő...

Az utolsó mondatok már ott hangzottak el az iskola bejárata előtt. Szilágyi György sietett ebédelni, hogy délután visszamehessen a mezőre. Sok a munka. Bekopogtattam a tanári szoba ajtaján.

A tanügyi dolgozók elégedettebbek, legalábbis azt mondják, de a beszélgetésekbe, főleg, amikor azok kötetlenebbé, oldottabbá váltak, az elővigyázatosság ellenére is becsúszott néhány zokszó.

— Hosszú ideig városon dolgoztam — mondotta Pankovits Ferenc, az általános iskola igazgatója. — Közgazdász vagyok, bármikor elmehetnék innen. Ezzel a szakmával aránylag könnyen el tudnék helyezkedni. De nem akarok... Hét évvel ezelőtt jöttem ide, amikor a feleségemet Majláthfalvára nevezték ki román szakos tanárnőnek. Jól megvagyunk itt. Az emberek megértőek, a gyerekek tanulnak — számunkra ez a legnagyobb öröm. Szinte azt mondhatnók, hogy nincsenek problémáink...

— S a megértés a tanári karon belül? — kockáztatom meg a kényesebb kérdést.

— Teljesen őszinte elvből nem lehetek. A szennyest nem szoktuk kiterageetni. A vitás ügyeket megoldjuk magunk. Annyit azonban elmondhatok, hogy tanáraink nem áskálódnak egymás ellen, nem úzik a fúrás mesterségét, legalábbis nem így akarnak érdemeket elérni, mint az, ugye, némely helyen szokás. Nincsenek divatban a felsőbb szervekhez címzett névtelen levelek sem. Ami közelebről fáj nekünk, mert valamennyiünket személyesen érint, az a termelőszövetkezet vezetőségének makacssága. Igaz, segítik az iskolát, biztosítják a szükséges szállítóeszközöket, a lehetőségekhez mérten anyagiakkal is támogatnak, de nem akarják megengedni, hogy a tanárok a szövetkezet étkezdéjében ebédeljenek. Számunkra érthetetlen ez a magatartás, hisz a megye szinte minden falujában így van. Többször kértük már, mindig elutasító választ kaptunk. Ha jól megnézzük, ott, ahol közel kétszáz személynek főznek, nem jelentene külön megterhelést tíz porció, ami ugyanakkor valamicske hasznot is hozna a gazdaságnak. Hisz nem kívánunk mi semmit ingyen... Persze, tőlünk azért elvárják, hogy idejében megtartsuk az előadásokat az agro-zoottechnikai körökön, a művelődési otthonban szervezett szimpozionokon. Hogy mit jelent délelőtt az iskolában lenni, délután és este a kulturális munkát irányítani, előadásokat tartani s emellett háztartást is vezetni, csak mi tudjuk igazán...

— Bármerre járok, érzem, megbecsülnek — nyilatkozott Cornelia Novac tanárnő. — Három éve vagyok itt, és jól érzem magam. Rendes falu ez. A nehézség, ami az örömbé ürmöt vegyít, hogy a férjem Temesváron lakik, vegyészmérnök. Közlekedési lehetőség nincs, ingázni nem lehet, így csak szombaton és vasárnap találkozunk. Az egyetlen autóbusz este jön erre, és reggel megy Temesvár felé. Menynyire jó lenne, ha fordítva járna... Szombatonként lesünk minden lehetőséget, alkalmi kocsikat, traktorokat és szekereket, hogy eljuthassunk Vingára. Onnan aztán ki a Temesvárra, ki az Aradra tartó vonatra száll fel. Őszire gyereket várok, akkor a helyzetem még nehezebb lesz... Ezért kértem az áthelyezésemet, Temesvár közelébe... Nem tudom, az egészségből mi lesz...

Hasonló dolgokkal hozakodott elő Blaj Annamária is. Az ő férje Aradon dolgozik. Csak szombatonként jár haza, nagy-nagy ritkán hétközben is, ha adódik alkalom. Az ilyesmi ünnepnek számít... De nemcsak a tanügyiék eveznek ebben a hajóban. Ioan Amza állatorvos felesége Temesváron dolgozik, gyerekeiket Lugoson nevelik a nagyszülők. Constantin Cálugáru zooteknikus-mérnök, felesége a csálai állami gazdaság farmján dolgozik, hasonló beosztásban... Szinte valamilyen azzal hozakodnak elő, hogy minden másképp lenne, ha lehetne ingázni... Ebben látják a nehézségek kiküszöbölésének nyitját.

Vitathatatlan, hogy ezek a családi problémák kihatással vannak a mindennapi munkára, annak minőségére. Megszabják, ha tudat alatt is, az értelmiségiek viszo-

nyulását a faluhoz, s áttételesen a falu viszonyulását az értelmiségiekhez. Természetes, hogy a letelepedettekkel, a helybeli származásúakkal elégedett a falu, s ők is elégedettek. Petru Curila, a községi néptanács végrehajtó bizottságának elnöke csupán dicsérő szavakkal illette az Aranyos-, az Andrassy- és Pankovits-házaspárt, valamint Szakáll Magda és Magyar Rozália óvónőket, akik cselekvően részt vesznek minden társadalmi tevékenységben, testestül-lelkestül ott élnek a falu valóságában. Minden cselekedetükön érzik a törekvés a falu felemelésére, gazdagítására. Büszkék arra, hogy a helybeli iskola végzettjei közül ismét ötven kerültek liceumba, heten pedig szakiskolába. Elégtétellel említették azt is, hogy Majláthfalván 130 televíziós készülék, 420 rádió működik, az újságelőfizetők száma is meghaladja a 400-at. Úgy érzik, a kultúra tárgyi propagátorainak ilyen fokú elterjedésében mindannyiuknak részük van. Ezek az eszközök jelenlétükkel sok szempontból elősegítik a máshonnan idekerült értelmiségiek letelepedését.

Ismerjük mi is a község értelmiségének problémáit — jelentette ki a néptanács einőke. — Lehetőségeinkhez mérten igyekszünk segíteni. Biztosítottunk lakást, megfelelő albréleti szobákat kerestünk. Igyekeztünk és igyekszünk mindent megtenni, hogy valamennyiüket ideédesgessük. Igazán jó szakemberek. A termelési és a tanulmányi eredmények erről tanúskodnak. A kulturális munka menetére sem panaszkodhatunk... A családi nehézségek megoldása kemény diónak bizonyul... Talán, ha ingázni lehetne.

Délután van, mikor újra az utcára lépek. Megnyúltak az árnyékok, eltűnt a délibáb... Apró emberi problémákkal raktam meg tarsolyom, ha tetszik, személyes jellegű panaszokkal, megoldásukon el kell gondolkozni. Az ingázás — ez a majláthfalvi értelmiség egy részének álma. De vajon ez mindent megoldana?

*

S az érem másik oldala?

A vonat reggel hatkor indul. Ötkor keltem, hogy elérjem. Az utasok álmosan kapaszkodnak fel a századelőről itt maradt kocsik meredek lépcsőjén, gyorsan elfoglalták helyüket. Mintha mindenkinek „saját“ padja volna, mint a gyerekeknek az iskolában... Néhányan felakasztott kabátjuk mögé rejtőzve próbálják folytatni félbeszakadt álmukat. Községek szerint vagy szakmai alapon helyezkednek el az emberek. Az azonos munkaproblémák hamar közösségbe szólítják az ingázókat. Azt már tudtam a feleségemtől, hogy mindig az első kocsiba, a motorba, telepednek le, mert itt kevésbé érződik a rázás, és a padokat vinilinnel vonták be... Ez a szokás lassacskán hagyomány-rangra emelkedik, úgy tűnt, a többi utas is respektálja.

A hosszú szerelvény minden porcikája megreccsen, mikor mozgásba lendülnek a kerekek. Helyi érdekű vágány, igazi vicinális. Átlagban húsz percenként követik egymást a megállók: Szakállháza, Beregszó... Mindenütt leszállnak négyen-ötten. A távolabbra utazók előveszik a kártyát, különösen a férfiak rendeznek nagy csatározásokat. A nők legtöbbször inkább olvas vagy horgol. Egymás után készülnek a pulóverek, a makramé-terítők, a csipkék. Mint mondták, van olyan tanárnő, aki rendeléseket is vállal. A legtöbben azonban saját használatra és pusztán csak az időöltés kedvéért foglalkoznak ilyesmivel. Nagy keletje van az újabb mintáknak, volt már úgy is, hogy az egész vagon egy modellről dolgozott. Ritkán a férfiak közül is beszállnak néhányan segíteni, szorgalmasan gombolyítják a pamutot, és — miért ne mondjuk meg — pletykálnak. Látszatra patriarchális a hangulat...

Gyertyámosnál két részre osztják a szerelvényt. Egyik fele továbbindul Zsombolyára, a másik balra térve Jánosföld felé veszi útját. Ebbe az irányba tartok én is. Kécsa, Csene, Újvár... Félnyolc múlt öt perccel, mikor leszállunk...

Lett volna egy vonat későbbben is, nyolc előtt két perccel indul Temesvárról, de azon már kevesebb az ingázó. Főleg csak az orvosok, a terepre induló „írás-tudók“ és az éjjeli műszakban dolgozó bejáró munkások veszik igénybe. A tanügyiek zöme az első vonattal jár, általában délután is az elsővel igyekszik vissza, amelyik három óra harminc perckor fut be a temesvári nagyállomásra. Ha valami közbejön, akkor este tíz óra előtt pár perccel érkeznek haza. Nagy ritkán, ha a „köz érdeke“ úgy kívánja, kint alszanak a faluban. Kettlen-hárman bérelnek ilyen esetekre egy szobát...

A tanárok, akikkel már útközben váltottam néhány szót, szapora léptekkel siettek az iskola felé, kezdődött a tanítás. Úgy egyeztünk meg, hogy később a lyukas órákon kibeszélgetjük magunk... Így hát elsőnek a községi néptanácsnál állapodtam meg.

— Sokat vitatkoztam már az értelmiségiekkel — mondotta Gheorghe Horgos, az Újvár községi néptanács elnöke — nem értik meg, hogy ez az örökös mászkálás nekünk se, nekik sem hasznos. Nem tudnak így szívvel-lélekkel dolgozni, félszeműekkel mindig az óra mutatóját nézik, hogy aztán negyedórával a vonat indulása előtt szaladjanak az állomásra. Ha valamilyen gyűlésre meghívjuk őket, húzzák az orrukat, berzenkednek... Ha meg is jelennek, csak úgy tessék-lássék teszik, gondolataik másfelé járnak... A kultúrunka döglik, az idetelepedtek próbálkoznak ezzel-azzal, de nem nagy eredménnyel... Igaz, a navétázók közül is részt vesznek egy páran a kórusban, néhányan olvasókört vezetnek, de ez véleményem szerint kevés. Nincsenek jelen a falu közéletében... Ha nem volna az ingázás, az az érzésem, hogy minden másképp menne. A magam részéről próbáltam megakadályozni ezt a mindennapos „népvándorlást“, de bepanaszoltak a megyei néptanácsnál. S azt mondják, a törvény nekik ad igazat...

— Megértem, hogy azok, akiknek férjük, gyereük, családjuk van Temesváron, vállalkoznak mindennap a hetven kilométeres út megtételére — vélekedett Ion Radoni, az általános iskola igazgatója —, nem értem azonban a fiatalokat... Sokszor keső este érnek haza, s korán reggel indulnak vissza. Aludni igazán itt is lehet, s falun lehet csak igazán... Részt vehetnének a kulturális munkában, metodikai, tudományos tevékenységet végezhetnének, olvashatnának ahelyett, hogy vonatozással pocskolják el a drága időt. Aláírom a bérletkéreéseket, hogy ne mondják, rossz ember vagyok, de valójában nem értek egyet velük... Két malom között öröklődöm... Az iskolában, nem panaszkodhatom, igyekeznek eleget tenni tehetségük és képességeik szerint a követelményeknek. De az iskolában nemcsak a tényleges tanítás a munka... Sokan nem járnak rendszeres szülői látogatásra, alig ismerik a falu lakosságát...

No, de halljuk az illetékeseket, az ingázókat is...

— Szerencsének tartjuk, hogy olyan faluba kerültünk, ahová van vonatjárat — jelentette ki Delnei Irén tanárnő. — Így legalább naponta néhány órát együtt lehetünk a családdal... Mi volna, ha nem lenne meg ez a lehetőségünk? Nem is jó ilyesmire gondolni, de valószínűleg akadna egy-két tragédia, elkerülhetetlen lenne néhány válás. Ezt nem akarják egyesek megérteni. Könnyen beszél az igazgató, ő a feleségével van itt, mindketten tanítanak, lakást kaptak, kertet. Berendezkedtek, elégedettek... Azt hiszik, hogy nekünk olyan könnyű a mindennapos „cocokázás“? Hát közelről sem nevezhető leányalomnak, efelől nyugodt lehet mindenki. Magunk sem pusztá szórakozásból vállalkozunk rá... Sokszor annyira ki-

fáraszt, hogy valósággal elveszítem az életkedvem... Másnap minden kezdődik előlről. Csupán a városra való bekerülés reménye tartja sokszor bennünk a lelket.

— A városba kerülni, ez a vonat utasainak állandó beszédtemája — veszi át a szót Hoborka Irén természetrajz-tanárnő. — Beszélünk sok mindenről, lehetőségeket elemzünk, esélyek után kutatunk, de aztán mégis csak annál a fájó pontnál állapodom meg: nincsenek „összeköttetésem“! Anélkül próbálkozásom eleve kárba vész. Öt éve végeztem az egyetemet Kolozsvárt, azóta az ingázás morzsolja fel életemet. Egy ideig Gátaljára jártam, most már három éve ide, Újvárra. Be szeretnék iratkozni a doktorátusra, vannak elképzeléseim, foglalkoztatnak tudományos kutatási problémák, sajnos, ilyesmire a falu nagyon szerény lehetőségeket biztosít. Szinte minden évben kértem áthelyezésemet Temesvárra, voltak is helyek, de sohasem én kaptam. Nekem nem jutott katedra.

— Kisgyerekek van otthon — mondja Elena Papalan tanárnő. — Még egyéves sincs. Nem nagyon van kire hagynom. Természetes, ahogy csak tehetem, rohanok haza. Gondoltam arra is, hogy véglegesen szakítok ezzel a foglalkozással, elmegyek könyvelni valahová, de szeretem a mesterségem, szeretem a gyerekeket. S ne tűnjön nagyképűségnek: lényegében csak értük vállalom ezt a mindennapos megpróbáltatást.

— Tudom, nekünk nem illik panaszkodni, mert mégiscsak a saját ágyunkban alszunk, s néhány óráig naponta a városi aszfaltot tapodjuk, s ha úgy hozza a szerencse, évente elmehetünk négyszer-ötször színházba is — mondja Szabó Magda tanárnő. Távolról úgy tűnik, hogy az ingázás valami csudadolog, igazán csak mi tudjuk, mennyire nehéz. Az embernek egész életvitelét a vonatok menetrendjéhez kell igazítania...

Közel harmincan járnak ki Újvárra. Két orvos, három mérnök, a többi tanár... A Temesvári Vasútigazgatóság nyilvántartása szerint a tanév hónapjaiban több mint ezren váltanak bérletet a Temesvár—Zsombolya vonalra. Az ingázók száma többszörösre emelkedik, ha a nagy átlagot vesszük tekintetbe. Az elágazásokat nem számítva, hét irányba futnak ki minden reggel a vonatok a Bega parti város állomásairól. Zsúfolt minden kocsi. A kívülálló, ha nem megy idejében, nem is kap ülőhelyet. Néhány községet autóbuszjárat köt össze a várossal, ezeken is az utazóközönség zömét az ingázók adják...

Ez a falusi értelmiség kételtű rétege... Így fest valójában az, amire a majláthfalviak annyira vágyanak.

*

(A beszélgetésekből inkább a problémás részeket idéztem, mert ugye, az eredményekről mégis gyakrabban szoktunk szólni...)

Szekernyés János

A helyesírási osztag

Egyszer egy tanár gyönyörűt álmodott.

*

Az iskola igazgatója akkor végre magához hívatta az irodalomszakost.

— *Tud-e arról, hogy pedagógiai baklövése, a helyesírási osztag, a mai napon is több botrányt kavart?*

— *Engem azok a botrányok nem érdekelnek. Én csak azt tudom, hogy életem legcsodálatosabb teljesítménye ez az osztag... Bár talán nem is az én érdemem, hogy kialakult.*

— *A világ legcsodálatosabb pedagógiai baklövését követte el.*

— *Mi volt az én szerepem? ...Az egyik tanuló óra előtt újsággal a kezében hadonászott, és mutogatta a cikkekben a helyesírási hibákat... Ez indította el az egészet. Igaz, én adtam annak a tanulónak két tízest, de a következményekre nem is gondoltam... Másnap már tízen jöttek fel újsággal. Ezeknek nem adtam tízest. A következő napokon mégis jöttek. Önmaguktól vadultak rá a helyesírási hibákra... Muszáj volt a legvadabbakból megalakitonom a helyesírási osztagot, különben elment volna a tekintélyem. Minden osztályból bevettem az osztagba vagy öt tanulót. Az ötödikesekből többet bevehettem, s ez nagyon elgondolkoztató. Ez azt is jelenti, hogy a hatodikosok már fásultabbak... Az osztag azóta olyan lett, hogy öröm rá gondolni. Ellenőrzi a környék helyesírását. Az osztag szolgálatosa velem jár nyelvtan órára. Ez ünnep számára. Ő veszi észre a helyesírási hibákat. Megtörténik, hogy ötödikes a szolgálatos, és nyolcadikba viszem be, úgy áll a nyolcadikosok előtt, mint a vizsgálóbíró... És, nagyon érdekes, senki nem mondta nekik, de karbatett kézzel, tehát nagy önbizalommal állnak az osztályok előtt az én szolgálatosaim... Persze figyelembe kell venni, hogy megküzdöttek ezért a biztonságért: legalább négy-öt órát tanultak naponta helyesírást... És még valami, ami szintén nagyon érdekes és csodálatra méltó: képtelen vagyok rávenni őket, hogy a helyesírási hibát elkövetőnek megmagyarázzák a helyesírást. Annyira megvetik őket a hibák miatt, hogy megaláznak érzik a magyarázatot. Nyolcadikban az utas szót hosszú ú-val írta valaki a táblára... Azon mosolygok, hogy a helyesírási osztagomról lévén szó, másképp kellene fogalmaznom: valaki hosszú ú-val merte felírni az utas szót a táblára... Az ötödikes szolgálatos jelzi a hibát, arcán megvetés, s én felszólítom, magyarázza meg, hogyan lenne helyesen, de csak annyit tudok elérni, hogy fogai közül kiszúri: „s“, ahelyett, hogy szépen megmagyarázná, hogy az út ú-ja*

hosszú, de az „s” képző megrövidítette... Ilyen csodálatos dolgok vannak! S mióta az iskola ötven tanulójának, a helyesírási osztag tagjainak, jobban fáj a helyesírási hiba, mint bármi más: ütés, kedvenc tárgy elvesztése, rossz jegy, azóta a környék feliratain, minden falújságokban és mindenben és mindenben ki van javítva a helyesírási hiba. Az osztag rövid időn belül teljesen meg fogja szüntetni a helyesírási hibákat, mert nem lesz könnyű annak az élete, aki helyesírási hibákat követ el...

— Ezt vettük is észre — szólt közbe az igazgató. — Van-e tudomása arról, hogy osztagának tagjai a tanárok leveleiben is ellenőrzik a helyesírást?

— Hallottam róla.

— És intézkedett?

— Az osztag, úgy látszik, el fogja érni, hogy a tanárok is megtanuljanak helyesen írni.

— S a mai botrányok! A VI.-ban a földrajz órát nem lehetett folytatni, mert a tanárnő szünetében helytelenül írt egy szót a táblára. Annak a nyomorult osztagnak a tagjai letették a ceruzát, nem voltak hajlandók jegyezni többet, és pimaszul mosolyogni kezdtek a tanárnőjükre, ennyi kellett a többieknek, ők is... A tanárnő sírva rohant hozzám. A hetedikben a fizika magyarázatot kellett félbeszakítani ugyancsak egy semmi helyesírási hiba miatt. És ami a legsúlyosabb. Soós tanár egy gyerekkel írásbeli üzenetet küldött nekem. Az üzenet meg is érkezett, de a papíron pirossal alá voltak húzva a helyesírási hibák. A maga osztagának egyik tagja követte el azt a példátlan szemtelenséget. Mit szólna hozzá, ha azt a tanulót kicsapnák?

— Tiltakoznám.

— Tiltakoznék? Azellen nem tiltakozik, hogy oda jutottunk, hogy tanuló húzza alá pirossal a tanár írását?

— A tanár tanuljon meg helyesen írni.

— Nem lehet már tiszta szívvel tanítani ebben az iskolában. A tanárok szinte rettegnek. Nem a tantárgyaikkal kell már törődjének, hanem azzal, hogy véletlenül el ne kövessenek egy helyesírási hibát. Annak a szerencsétlen osztagnak a tagjai csak jelt adnak, és néhány pillanat múlva az egész osztály karba tett kézzel ül, és gúnyosan néz a tanárra... Mint a mai napon két alkalommal is.

— A megoldás az, hogy minden tanár megtanuljon helyesen írni. Hát vegye már észre minden tanár, hogy ezek előtt a gyerekek előtt bünténynek számít a helyesírási hiba. Valaki helyesírási hibát követ el, az előttük legalább annyi, mintha lopna... Hát nem csodálatos ez? Az iskola számára az egyetlen megoldás, hogy a tanárok rávessék magukat a helyesíráásra... Nem csodálatos ez is? Én vállalom, hogy hat hét alatt mindenkit megtanítok helyesen írni. Naponta öt órán át fogjuk a helyesírást gyakorolni.

— Hát nem érti meg, nem az a baj, hogy a tanároknak meg kell tanulni helyesen írni, én is szeretném, ha mindenki helyesen írna, az a nagy baj, hogy a tanulók egy csoportja mondhatni szervezeten ellenőrzi a tanárokat... Vegye már észre, hogy azok a tanárok is rettegnek órára bemenni, akik tudnak helyesen írni.

— Én például nem rettegek.

— Maga nem, mert maga indította el őket, maga az atyaistenilk.

— Senki se fog rettegni, ha majd hibátlanul ír.

— De. Az ellenőrző szemektől. A prédára leső szemektől. Hát gondolkozzon már el ezen normálisan. A földrajztanárnak ne az legyen elsődleges,

hogy szépen tanítsa a földrajzot, hanem az, hogy minél kevesebb szót írjon a táblára, hogy kevesebb esélye legyen a lebukásra? Hát gondolkozzék már el végre mindenféle szempontból azon az osztágon.

Az irodalomszakos másnapig gondolkozott.

— Azt hiszem, igaza van — mondta az igazgatónak.

— Végre... Hát intézkedjen, oszlassa fel az osztágot.

— Csodálatos valami az az osztág!

— Az előbb még igazat adott nekem.

— Most is igazat adok. De azért csodálatos!

— Valahogy fokozatosan, ahogy tudja, szüntesse be.

— Gondolkozni fogok.

— Ha nem szünteti be, az iskola kikészül.

— Tudom. Most már tudom.

— Hamarabb is rájöhetett volna erre.

— De nem tudom, hogyan lehetne beszüntetni. Egyre többen akarnak tagjai lenni a helyesírási osztagnak.

— Gondolkozzék. Közösen gondolkozzunk. Tantestületi gyűlésen is megtárgyaljuk. Ha akarja, ne tartsa meg az órát, most csak ezzel foglalkozzék.

Tantestületi gyűlésen is megtárgyalták.

Aztán az irodalomszakos, az igazgató és mindenki több héten át töprengett... Az irodalomszakos a legtöbbit, szinte szünet nélkül, aludni is csak egy-két órát aludt naponta, mert őt hajtotta a lelkiismeretfurdalás.

Végre az irodalomszakos rájött, hogy nincs megoldás: a helyesírás örülete uralkodik az iskolán, és nincs visszalépés... Bármit csinálhatnak, nincs visszalépés, a helyesírás uralkodni fog...

És ujjongani kezdett.

Kocsis István

Műemlékek — napirenden

Szemtanúi vagyunk egy új világjelenségnek: a műemlékek az ember érdeklődésének homlokterébe kerültek. Nemcsak a szakemberek érdeklődnek irántuk, hanem általában mindenki. Jóllehet a műemlékeket bemutató szakirodalom kevesek számára készül, jelentősége mégis számottevő mindazok részére, akik mélyebben érdeklődnek, vagy valamilyen vonatkozásban érdekeltek. A szakirodalomra támaszkodik a közönség széles köreihez eljutó népszerűsítő, kalauz-jellegű kiadványok egész sora. Felbecsülhetetlen az a szolgálat, amit e kiadványok a műemlékek megismertetéséért tesznek. Gondolok itt hazai vonatkozásban a Monumentele patriei noastre sorozatra, mely tudományos megalapozottsággal, művészi igényvel ismerteti egy város vagy vidék műemlékeit. Hasonlóan értékesek a Meridiane-kiadó szépen illusztrált műemlék-füzetei.

A legszélesebb rétegekig „eljutnak” a műemlékek a sajtó, rádió, televízió, film útján is. Irodalmi, művészeti folyóiratok, a napilapok folyamatosan közölnek ezzel kapcsolatos, képekkel illusztrált írásokat. Különösen évfordulós alkalmakkor. Elég az ötszázéves putnai kolostorról való megemlékezésekre utalnom. Feltárások, restaurálások alkalmával a sajtó azonnal hírt

ad a műemlékekről. Az Abu Szimbel-i sziklatemplomnak az asszuáni gát építésével szükségessé vált átköltöztetését az egész világon figyelemmel kísérték.

Természetes, hogy a legszebb fénykép, reprodukció sem ér fel a műemlék valóságos látásával. Maradandó élményt a helyszínen való megtekintés adhat. E jogos igény kielégítésére is bőséggel vannak szervezett formák. A mozdítható művészeti emlékházak nagy része múzeumokban, emlékházakban található. A történelmi emlékeket, a műemlék-épületeket vagy romokat, gyakran a régészeti ásatások anyagát is a helyszínen lehet megtekinteni. A turisztikai hivatalok statisztikája messzemenően igazolja hazai és világviszonylatban a műemlékek iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődést. A ma embere a saját faluja műemlékétől a kínai Nagy Falig s az egyiptomi piramisokig végigpásztázhatja az emberi kultúra nevezetes emlékeit. De nagy hiba volna, ha nem a saját emlékeinket ismernők meg először. Illendő dolog helységünk és környéke műemlékeinek ismeretével indulni távoli műemlékek megismerése felé.

Dávid László rajza

Lakóhelyem, Segesvár gazdag műemlék-anyagban, s művészettörténeti érdeklődésem következtében sokszor van alkalmam másoknak műemlékeket mutogatni. Az irántuk megnyilvánuló érdeklődés sokrétűségéről ezért legyen szabad saját tapasztalataim alapján egy-két szót mondanom. A szakembereket, építészeket, művészettörténészeket nyilván szak-szemponatok vezetik, a műemléket kutatásuk tárgyának tekintik, azonnal elhelyezik az ismert emlékházakban stílus, kor, művészeti érték szempontjából. Tisztán látják az emlék értékét s más emlékek ismeretében megfigyelik a jellegzetességeket, az épület tér- és formaképzését, a tömegek arányait, harmóniáját, a korabeli technikai megoldásokat. A nem szakmabeli értelmiségiek intellektuális érdeklődéssel közelítik meg a műemlékeket: azt keresik benne, ami új, másutt nem látható, s művelődéstörténeti vonatkozásban

értékelik, mint szellemi alkotást, mögéje néznek és észreveszik az embert, aki létrehozta. Az alapfokú iskolázottságúaknál a tudásvágy a döntő, megismerése és megértése a kornak, művészetnek, amelyben fogant. Történeti eseményekhez, személyekhez igyekeznek kötni új élményüket, mely akkor lesz maradandó, ha megértik, hogy történetileg, szellemileg nekik is közülük van a műemlékhez. Néha ott bujkál a szemlélőkben az a gondolat is, hogy majd elmondhajták, hol jártak, mit láttak („Nézze, ezzel a kezemmel súroltam meg a Kreml falát!"). Az iskolás korúaknál döntő a kíváncsiság, a mindent tudni vágyás. Az új élményt az iskolában szerzett ismer-

retekhez kapcsolják. Technikai kérdések is érdeklik őket, az épületek hajdani funkciói, a bennük folyt élet. Megfigyelhető jelenség a gyermeki képzetet mindent megelevenítő, meglelkesítő romantikája. A kisdiák rögtön szereplőnek érzi magát, hősnak, ostromlőként mássza meg a várfalakat, s a lőrésen úgy tekint ki, mint győztes hadvezér.

Az érdeklődést meghatározza a műemlék jellege, értéke, az általa hordozott szellemi tartalom, de ugyanígy az egyén beállítottsága is. Nem titok az sem, hogy negatív példákat is tapasztalhatunk, felületes érdeklődést, érdektelenségeket, a lényegest észre nem vevő leszólást („A miénk nagyobb!“). Utalni szeretnék arra is, hogyan tükröződik a műemlékek iránti érdeklődés a művészetben, irodalomban. Nem törekedhetünk teljességre, csak bepillantunk erre a területre. Petőfi Vajdahunyadon című verséből idézünk:

Fogadjatok be, ti dicső falak,
Fogadj magadba, híres ősi vár!
Légy üdvözölve... hol a hős lakott,
A költő ottan lelkesedve jár.

Aranyt és Petőfit is írásra ihlette a szalontai Csonka-torony. Eminescu Egyiptom címmel írt versében Memphisz ódon építményeinek monumentalitását is megénekli. Ady egy öreg harangot a maga hangjaként szólaltat meg (Rákóczi vén harangja). Csontváry hatalmas méretű képben festette meg a taorminai görög színház romjait. Muszorgszkij egy kiállítás képeire szimfonikus költeményt szerzett. Victor Hugót a párizsi Notre Dame regényírásra készítette. Aki olvassa, olthatatlan kíváncsiságai akarja látni a dómot. Az irodalom tolmácsolásában megismert műemlékek iránt fokozottabb az érdeklődés. Van-e olyan gyermek, aki Manole mester vagy Kőműves Kelemenné balladáját hallva ne lenne kíváncsi Déva várára?

A műemlék az irodalom és művészet számára emlék-anyag és új élmény-anyag. Mint emlék-anyag az alkotó szülőföldje, otthona gyermekkori emlékeivel kapcsolatos (Páskándi Géza: Városom emléke, Soó Zöld Margit Emlékezés, grafika). Máskor mint környezet (Dési Incze János városképei, Plugor Sándor: Brassó, grafika). A műemlékek a hozzájuk kapcsolódó történelmi, kulturális eseményekkel együtt jelentkeznek Balogh Edgárnak a kolozsvári volt Farkas utcáról szóló írásában. A hazai és külföldi utazások alkalmával szerzett élmények között tekintélyes hely jut a műemlékeknek (Szász János: Prágai kaland, Ligia Macovei és Gy. Szabó Béla kínai útjainak élményeiből, Deák Ferenc és Paulovics László lengyelországi, Erdős I. Pál párizsi útjainak emlékeiből fogant képei). Őszinte melegséggel vall régen látott helyeken szerzett új élményeiről Csehi Gyula Városok kövei — városok szelleme című írásában. A. E. Baconsky Putna alatt című verse az ötszázéves kolostornak, az onnan kisugárzó kultúrának állít irodalmi emléket.

Mivel gazdagitanak bennünket a műemlékek? Egyik „hasznuk“ az ismeretekben való gyarapodás. A műemlékek világa: élő történelem. Megelevenednek a múlt napjai, s mindez erősen hat a történelmi tudat alakulására. Említésre méltó az esztétikai élmény is. Hogy erre milyen szükség van, nem kell bizonyítgatnunk. A műemlékek elmúlt korok művészetét elevenítik fel, s ez állandó hatással van a jelen művészetére Gondoljunk a népművészet, az antik és klasszikus művészet hatására a klasszicizáló, romantikus vagy neoprimitív művészeti irányokra. Gondoljunk ugyanekkor arra is, hogy a különféle kultúrák megismerése elősegíti a megértést és kölcsönös tiszteletet is a népek között.

Dávid László

Elfeledett kritikai szabályokról

Holtbiztos, hogy nem nézem meg a filmet, ha előzőleg valaki buzgón tájékoztat a „rövid tartalmáról”, s igencsak nehezen szánom rá magam az olvasásra, ha fantáziátlan kommentár ajánlgatja, savától-borsától megfosztva, a regényt.

Hányszorosára duzzad bosszúságunk, ha mindezt a „szakértelem” szent útlevelével menesztett kritikákban leljük föl. S elsősorban vidéki napilapok nagy „hatósugarú” művelődési rovatának tallózása közben. Mintha olvasóik nem érdemelnének megbízható mérlegelést, mintha a „népszerűsítő profil” nem föltételezne magas fokú képzettséget! A régi napilapokból kinőtt írói, kritikai hagyományokra hivatkozunk, úgy hiszem, fölösleges. Kevésbé fölösleges talán elemlegetni azt a kétféle magatartást, melyeknek gyakori randevújából a Tajgetoszról ledobandó kritikák születnek: Szerkesztőség (magában, mintegy leszögezve): — Napilap vagyunk, túlzott igényesség volna magasabb mércét állítani; Cikkíró: — Miért ne, hisz ezt is elfogadják...

Pedig Cikkíró okoskodása visszájára fordul — hiába fogadja el jobb híján a szerkesztőség, hiába szedi ki a nyomda, gurul érte a tiszteletdíj: az olvasó megérzi, hogy az írás nem érte, nem neki született... S bajosan olvas el újabb cikket, ha ugyanaz a kéz szignálja.

Néha a közhelyet sem árt ismételni: hiába „tartja magát” egyik-másik rovat színes, szakavatott írásokkal (többnyire a filmbírálat), ha annál szegényesebb a többi művészet kommentára. Pedig a közönség jókora rétege tájékozódik a napilapok nyomán, s hozzáértést vár a bírátólól.

De milyen kétes olykor az a szakértelem! Néhány ellesett kritikai séma tótágast álló gondolatmenettel, hézagos tárgyi tudás, melyet tulajdonosa nagyképű vállveregetéssel ellensúlyoz. A képzettséggel többnyire fordított arányban áll a fölényesség (nem a jó értelemben vett biztos ítélet!). Mert csakis a gyatra tudáshátvéddel „írásba lendülők” merészelnék sívöltő szentenciákat lövöldözni. (Tisztelet a tájékozottan érvelő, szellemes-jogosan vagdalkozó kritikusoknak!) Kontár tollforgatók itt is, amott is akadnak. S ahogy a fűzfapóéták szaporulata nem csökken évezredek óta, kritikus-pályatársaikkal, úgy látzik, szintén számolnunk kell... De szóhoz juttatni őket egyre kevésbé van okunk. Nemcsak az irodalom, de a közönség „védelmében” is. A művek megkedveltetése, terjesztése helyett tán épp lankasztják az érdeklődést.

Útját állni — akarva, nem akarva — az irodalom tömeges „felszívódásának” olyan luxus, melyet legkevesbé napilapjaink szerkesztőségei engedhetnek meg maguknak.

Országosan vitatják mostanság a kritika gondjait, követelményeit. Többen is leszögezték kritériumként a képzettséget, tájékozottságot, elvszerűséget és tárgyilagosságot; szóltak alkotó jellegéről, hatékonyságáról; megpendítették halkán (sajnos, alig hallhatóan) a nyelvi gondosságot — csak épp az olvasmányosságról feledkezik meg valamennyi. Holott egyetlen cikk sem lehet híjával az egyéni stílusnak, színnek, hangulatnak. Márcsak amiatt sem,

mert a laposan-szárazon „ledarált“ bírálat szinte automatikusan kapcsolja ki figyelmünket.

A szönyegre terített mű elemzésén kívül a kritikusnak szem előtt kell tartania a közönségnevelést, az izlés tapintatos csiszolását-nyesegetését. S ha a szaklapok olykor megengedhetik maguknak a kollégák szűk körének szánt száraz esztétizálgatást, a napilapbeli kritikának annál színesebben, olvasmánycsabbban kell megéreztetnie a mű légkörét az olvasóval, a tömény és elvont gondolatok feloldása végett. Ne vonakodjék a napilap kritikusa az érzelmi állásfoglalástól: élményszerűség, szenvedély liktessen valamennyi sora mögött. Az Anatole France-i szállóige szerint „a mű társaságában átélt élményekkel“ csípje fölön az olvasó figyelmét. S írás közben ne feledkezzék meg arról, hogy legszebb türelmetlenségünk — az unalom gyűlölete. Enélkül rangját veszti a nemesebb gondolat is.

Metz Katalin

„Szür-naturalizmus“ a láthatáron?

1965-ben, amikor a budapesti Műcsarnokban megnyílt az ünnepi jellegű, X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, javában zajlott a vita Csernus Tibor értékelése körül. Mellékvágány vagy járható út? — tették fel többen az egyelőre szóbeli kérdést, és aligha gondoltak arra, hogy az elkövetkező évek magyar képzőművészeti életének egyik akut problémájára tapintottak rá.

A Nádas címmel kiállított Csernus-vászon úgy maradt meg emlékezetemben, mint a hagyományos, tónusokkal, valörökkel dolgozó, az ecsetkezelés eleganciájára és szabatoságára gondosan ügyelő festőtechnikát — ha úgy tetszik — kissé agresszíven elutasító, a burjánzó mocsári vegetációt keményen, szálkásan leképező munka. A festőt szemmel láthatóan nem a pusztán technikai célzatú problémázás vezette erre az útra. Noha Balaton-parti tája, a nádasból a víztükörbe ugró stéggel és a napozó figurákkal, témáját tekintve nem sokban különbözött a szokványos tájképektől, légkörében volt valami különös fülledt telítettség, amit nem tudhattam be vihar előtti feszültségnek vagy bármilyen más atmoszférikus-hangulati tényezőnek. A festő a kép tanúsága szerint meg sem próbált azonosulni a természettel, a tájból csak motívumokat emelt ki, a nádas egyszerűen ürügy volt számára saját belső feszültségeinek kifejezéséhez. Hasonló magatartás nyomait fedeztem fel Kóka Ferenc ugyanekkor kiállított Virágbolt című festményén.

Csernus-képet azóta sem láttam. Nevével az Új Írás 1966. évi 11. számában, Pernecky Géza tanulmányában találkoztam ismét, s megtudtam, hogy egy ideje Párizsban dolgozik, a stílus azonban, melynek egyik első reprezentánsa volt, közben elterjedt olyannyira, hogy Pernecky már A magyar „szür-naturalizmus“ problémája címmel írhatott átfogó jellegű tanulmányt a kezdetben Csernus-körnek nevezett festők csoportjáról. Nem szándéksom részletesen kitérni a rendkívül érdekes tanulmány részleteire. Hogy mégis szóba hoztam, az azért van, mert néhány hónappal ezelőtt, a kortárs magyar képzőművészet Bukarestben megrendezett kiállításán láttam két Kóka-kompozí-

ciót és ezek szomszédságában az irányzat Pernecczytól legtöbbszörre becsült mai képviselőjének, Lakner Lászlónak három képét.

Akárcsak megelőzően a X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás esetében, ezúttal is minden általános értékeléstől függetlenül mint jelenséget szakítom ki a gyűjteményből az említett munkákat és különösen Lakner festményeit, annál indokoltabban, mert a szürrealizmus bizonyos válfaja minálunk is érezteti hatását.

Lakner László és Kóka Ferenc képein nyilvánvalóvá vált, hogy a meder, melyben sodródnak, közös, s egyben széles és szerteágazó. Mindkettőjükre vonatkozóan helyes a Pernecczytól javasolt „szür-naturalista“ jelző alkalmazása, mely kifejezi rokonulásukat a szürrealizmushoz, de valamelyes különállásukat is hangsúlyozza. Nem szeretném érvként citálni a képcímeket, mégsem kerülhetem el ezegyszer leírásukat a festői magatartást jellemző adatként. Így Kóka címei: Monofólia, Éjszakai táj, — és Lakneréi: Kivégzés, Tanulmány a la Rembrandt, Szőkevény.

Kóka Ferenc táj-vízióinak fantasztikuma a részletek túláradó, néhol virtuóz földüstítéséből, a reális kép egyes összefüggéseinek önkényes felforgatásából, egyhelyütt pedig egy női akl váratlan-bizarr bekomponálásából származik. Vagyis: „valóságföltöltisége“ nonkonformizmusból, alkati szükségletként felfakadt látomásból táplálkozik. Az effajta lázongásból születtek már remekművek (Max Ernst némely képe például), igaz, jó néhány évtizeddel ezelőtt, csak hogy míg amazok a konvenciók elleni általános tiltakozás jegyében jöttek létre, addig Kóka mindössze a naturalista felfogás kényszere ellen lép fel, ami időszerű lehet ugyan a saját vagy akár egész nemzedéke szempontjából, a műtörténet jelene felől nézve azonban menthetetlenül anakronisztikus magatartás. Ez a jelenség minálunk is megfigyelhető, a legfiatalabb nemzedék több tehetséges tagjának munkáin. A szakkritika egyre gyakrabban hangoztatja — és teljes joggal —, hogy kiutat csak az találhat, aki műfaji kérdéseken túli célokat tűz maga elé.

Tájékozódásában és eszközei szerint Lakner László abban különbözik Kókától, hogy valóban céltudatosan fordul az élet és a tárgyi valóság konkrétumaihoz, tehát ha lehet, még „naturalistább“. De nála már nem lehet nélkülözni az idézőjelet a naturalizmus emlegetésekor. Témái könnyen körülírhatók, mondanivalója még a Rembrandt-tanulmányban sem belterjes festői mondanivaló, a modern művészet dilemmáját (beapplikált csomagolólapa-deszkán és annak lenyomatain sablon betűkkel ez olvasható: HOL A FÉNY?) az emberiség nagy útkeresésének visszfényeként tudja kivetíteni. „Festőietlen“, pop art-ra emlékeztető tárgy-beillesztéseit helyenként ragyogó festőtechnikával kivitelezett vásznai nem utasítják vissza mint idegen anyagot. Lakner modernisége nem szorítható le a pop arttal vállalt rokonságra; nem elképeszteni, hanem felrázni akarja nézőjét. Ismét Pernecczy állítása jut eszembe, mely szerint Lakner sikeresen törte át a „szür-naturalista“ irányzatot kísérő belterjes provincializmus kereteit. Nem állítom, hogy a „szür-naturalista“ vagy a szürrealista felfogás kibontakoztatásának ez az igazi útja. Annyi azonban kétségtelen, hogy Lakner Lászlóban a szomszéd ország fiatal festőnemzedékének egyik nagy ígéretét ismerhettük meg.

Mezei József

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Miért távozom az Egyesült Államokból?

A nyílt levél szerzőjét, a kitűnő német költőt 1964. januári számunkban már bemutattuk. A címzett: Edwin D. Etherington, a Wesleyan University (Middleton, Connecticut, USA) elnöke. Megjelent a *The New York Review of Books* és a *Le Nouvel Observateur* című folyóiratokban.

Elnök Úr!

Kérem, fogadja el lemondásomat a Wesleyan University felső fokú tanulmányi központjának tagságáról. Egyidejűleg szeretnék tőlem telhetőleg köszönetet mondani azért a vendégszeretetért, amelyet ittlétemkor irántam tanúsítottak. Távozásom okainak magyarázatával személy szerint Önnek, az Egyetemnek és a diákoknak is tartozom.

Kezdjük néhány elemi szemponttal. Úgy vélem, hogy a világ legveszedelmesebb embercsoportját alkotja az az osztály, amely az Amerikai Egyesült Államokat vezeti, s az a kormány, amely ennek az osztálynak a politikáját végrehajtja. Különböző módon s különböző fokon ez az osztály veszélyezteteti mindazokat, akik nem tagjai. Hadiüzenet nélküli háborút folytat több mint egymilliárd ember ellen; harci eszközei változatosak, a nagyarányú bombázásoktól a meggyőzés legrafináltabb technikáig terjednek; célja: politikai, gazdasági és katonai uralmának kiterjesztése a világ minden más hatalmára. Halálos ellensége a forradalmi változás.

Sok amerikaiat mélységesen aggaszt hazája fejlődése. A vietnami háború nem elszigetelt jelenség: nem egyéb, mint egy összefüggő, öt földrészen folytatott nemzetközi politika legszembetűnőbb és legvéresebb megnyilvánulása. Az Egyesült Államok uralkodó osztálya beavatkozott a Guatemala és Indonézia, Laosz és Bolívia, Korea és Kolumbia, a Fülöp-szigetek és Venezuela, Kongó és a Dominikai Köztársaság területén folytatott fegyveres harcokba. S ez a felsorolás nem teljes. Sok más államot az amerikaiak támogatásával kormányoznak elnyomáson, korrupción, éhségen alapuló rendszerek. S már senki sem érezheti magát biztonságban Európában, de magában az Egyesült Államokban sem.

Nincs semmi meglepő, semmi eredeti abban az igen egyszerű igazságban, amit kimondtam. Nem is törekszem részletes bizonyítá-

sára, mások már alaposan eleget tettek ennek, köztük sok amerikai is volt: például Baran és Horowitz, Huberman és Sweezy, Zinn és Chomsky. Azt tapasztaltam, hogy amerikai egyetemi körökben nem nagyon értékelik ez utóbbiak művét. Divatja múltnak, unalmasnak, túlbeszéltnek, paranoiás képzelet szülöttének vagy pedig egyszerűen csak „kommunista propagandának“ minősítik. Ezek a védekezési mechanizmusok a nyugati értelmiségiek megszokott fegyverzetéhez tartoznak. Minthogy itt-tartózkodásom idején sokszor láttam működésben ezeket a mechanizmusokat, jó lesz közelebről is szemügyre venni őket.

Az első érv lényegében szemantikai jellegű. Társadalmunk mind türelmesebbnek mutatkozhatott a nyelv régi tabuival szemben. Már senkit sem döbbenetnek meg a tiszteletre méltó és nélkülözhetetlen négybetűs szavak (az angol nyelvben a trágár szavak többsége négy betűből áll — A szerkesztő megjegyzése). Ugyanakkor azonban — általános egyetértéssel — egy új szócsoportot zártak ki a jólnevelt úriemberek társalgásából: az olyan kifejezéseket, mint például „kizsákmányolás“ és „imperializmus“. Ez utóbbiak obszcén hangzásúvá váltak.

A politikai kommentátorok helyettük a viktoriánus korszak neurotikus eufémizmusaira emlékeztető körülírásokat használnak. Bizonyos szociológusok odáig mentek, hogy még az uralkodó osztály létezését is tagadják. Nyilvánvalóan könnyebb eltörölni a „kizsákmányolás“ szót, mint azt, amit jelent. Sajnos azonban, ezzel még nem oldódik meg a probléma.

A második védekezési módszer: a pszichológiai pajzs. Sokat magyaráztatták nekem: csak egy elmebajos képzelheti, hogy maroknyi erős ember valóban veszélyeztetheti az egész világot. Amiből az következik, hogy egyszerűbb felügyelet alá helyezni a beteget, mint meghallgatni érvelését. S a műkedvelő pszichiáterekkel szemben nem könnyű védekezni.

Igyekszem a lényeges kérdésekre korlátozódni. Nem gyanakszom valamiféle összeesküvésre, mert semmi ok nincs annak a feltételezésére, hogy volna egy ilyen konspiráció. A társadalmi osztályt, nevezetesen az uralkodó osztályt nem titkos kapcsolatok, hanem közös érdekek, mégpedig egészen nyilvánvaló érdekek egyesítik. Nem szándékszem monstroomokat kiagyalni. Mindenki tudja, hogy a bankigazgatók, a tábornokek és a nagyiparosok nem a rossz izlésű karikatúrák vámpírjaihoz hasonlók; jól nevelt úriemberek, sokan közülük kedvelik a kamarazenét, s vannak bennük emberbaráti hajlamok is. Az ilyen típusú személyiségek nem hiányoztak a harmincas évek Németországából sem. Örületük nem jellemükből, hanem társadalmi szerepükből következik.

Végső soron minden ilyen jellegű érv elsőprése klasszikus módszer azt állítani, hogy — kommunista propaganda az egész. Ez a régi vád nem rémít meg. Mindenekelőtt: a kommunizmus szó így, egyes számban, értelmét veszítette; a kommunizmus szó ma már az eszmék nagy, néha ellentmondó változatosságát jelzi. Aztán meg az a helyzet, hogy véleményemet az amerikai külpolitikáról görög liberálisok, latin-amerikai püspökök, norvég parasztok és francia iparo-

sok osztják; pedig ezek aztán olyan emberek, akiket általában nem szoktak „a kommunizmus“ élcsapatába sorolni.

Tény, hogy az amerikaiak többségének fogalma sincs arról, hogyan vélekednek róluk és hazájukról a világ más részein. De én láttam az őket kísérő tekinteteket: a turistákat Mexikóban, az eltávolozáson levő katonákat a Távols-Kelet városaiban, az üzleti úton levő üzletembereket Olaszországban és Svédországban. Ugyanaz a tekintet ez, amelyet nagykövetségeikre, rombolóikra, hirdetőtábláikra vetnek, mindenütt a világon. Félelmetes tekintet, mert nem tesz különbséget és engedményt. S azt is elárulhatom, hogy én miért ismerem fel ezt a tekintetet: mert német vagyok, s magamon is éreztem.

Ha megkísérik elemezni, a bizalmatlanság és harag, a félelem és irigység, a gyűlölet és a mérhetetlen megvetés keverékét fedezik fel benne. Ezzel a tekintettel mérik végig az önök elnökét, aki nyilvánosan már nem is mutatkozhat a világ egyetlen fővárosában sem. Árnyalati különbséget nem ismerő, manicheus tekintet ez. Magam sem szeretem ezt a tekintetet.

Az önök elnökétől eltérően én nem hiszek a kollektív kapzsiságban és bűnösségben. „Ne feledjétek, hogy mi csak kétszázmilliónyin vagyunk a hárommilliárd lakosú világban. Mindenünket el akarják venni, de mi nem hagyjuk“ — mondotta a Koreába induló amerikai katonáknak. Való igaz, hogy mindannyian haszonélvezői vagyunk a harmadik világ kifosztásának. Olyan kaliberű közgazdászok, mint Dobb és Bettelheim, Jalée és Robinson bőségesen bebizonyították, hogy a szegény országok — amelyeket nagy körültekintéssel igyekezünk a gyengén fejlettség állapotában tartani — táplálják nemzetgazdaságunkat. Johnson mégis túloz, amikor arra céloz, hogy az amerikai nép zsákmányát sziklaszilárd egységben védelmező óriás. Amerikában több csodálatra méltó dolog van, mint amennyiről Johnson tudhat. Európában semmi olyat nem ismerek, ami a Student Non-violent Coordinating Committee, a Students for a Democratic Society és a Resist-mozgalom (amerikai antirasszista és háborúellenes szervezetek — A szerkesztő megjegyzése) harcaihoz mérhető lenne. Hozzáfűzhetem: engem bosszant az erkölcsi felsőbbrendűségnek az a tudata, amellyel sok európai lekezeli az Egyesült Államokat. Ezek az európaiak személyes érdemüknek tekintik saját birodalmaik összeomlását. Ami, persze, abszurd képmutatás.

Ami az önök országa a világ más részeivel művel, az politikai felelősséget ró önökre. A németek ezt saját kárukon a két világháború során megtanulták. S az önök országának állapota sok szempontból emlékeztet engem arra, amelyben az én hazám élt a harmincas években. Mielőtt elutasítanak ezt az összehasonlítást, kérem, jusson eszükbe, hogy azokban az esztendőben még senki nem hallott a gázkamrákról, s építésükre sem gondolt; hogy tisztos államférfiak siettek Berlinbe Hitlerrel kezét fogni, s az emberek többsége nem akart tudni arról, hogy Németország már kikovácsolta világuralmi tervét. Pedig mindenki láthatta, hogy dühöng a faji megkülönböztetés és üldözés, hogy riasztó ütemben emelkedik a katonai költségvetés, hogy Németország mindinkább belekeveredik a spanyol köztársaságiak elleni háborúba.

Összehasonlításom itt megtorpan. Valóban, az önök jelenlegi urai olyan pusztító erővel bírnak, amilyenről a nációk még csak nem is álmodhattak, s oly kifinomult és leleményes technikákat dolgoztak ki, melyeket még csak nem is sejtettek a távoli kézműves korban.

A verbális ellenzékieskedés manapság már amolyan ártalmatlan, engedélyezett, „bevett” sporttá vált, amit — egy bizonyos mértékig — még támogatnak is a hatalmasságok. E kétértelmű játék terei: az egyetemek. Persze, csak a legundorítóbb szektás állíthatná, hogy a cenzúra és a nyílt elnyomás előnyösebb volna annál a törekeny és csalóka szabadságnál, amely manapság osztályrészünk. Am félkegyelműnek kellene lenni ahhoz, hogy fel ne fogjuk: ez a szabadság csak alibiként szolgál; no meg arra jó, hogy problémákba keveredjenek, csapdába essenek azok, akik szembenállnak a rendszerrel.

Három hónapnak kellett eltelnie, amíg megértettem: az önök biztosította kedvezmények végül is lefegyverezhettek volna. Hogy az önök meghívásának elfogadása (az önök által nyújtott biztosítékokkal) megfosztott volna hallgatóságomtól; s önmagában a tény, hogy itt vagyok, s ilyen körülmények közepette vagyok itt, megfosztott volna hitelétől mindent, amit mondok. „Egy értelmiségi megítéléséhez nem elegendő eszményeit tanulmányozni. Eszményeinek és cselekedeteinek az összhangja a döntő.” Jelen körülményeim közepette a magaménak vallom Régis Debray e mondatait. Annak bizonyítására, hogy gondolataim valóban egyek szavaimmal, véget kell vetnem itteni tevékenységemnek.

Ez föltétlenül szükséges, de nem elég. Hát igen, kényelemben tanulmányozni az imperializmust, az egy, s egészen más szembe szállni vele ott, ahol kevésbé barátságos ábrázatú. Nemrég Kubában jártam. A mexikói repülőtéren láttam a CIA ügynökeit azokat fényképezni, akik Havannába indultak; láttam a kubai partok közelében amerikai hadihajók körvonalait; láttam a Playa Girónnál az amerikai partraszállás nyomait; láttam a sebeket, amelyeket az imperialista gazdaság ejtett egy kis nép lelkén és testén; láttam nyomait a blokádnak, amely arra készíti a kubaiakat, hogy a kávéskanalakat Csehszlovákiából s a benzint a Szovjetunióból hozzák, mert hét éve kiéheztetéssel próbálja megadásra kényszeríteni őket az Egyesült Államok.

Elhatároztam, hogy Kubába megyek, és sokáig ott dolgozom majd. Nem hozok én áldozatot. Egyszerűen csak az az érzésem, hogy a kubai néptől többet tanulhatok, mint az önök egyetemén. S ott talán hasznosabb is leszek, mint amilyen itt valaha lehetnék.

Levelem szerény módja a köszönetnyilvánításnak vendégszeretetükért; igazán sajnálom, hogy semmi egyebet nem ajánlhatok fel cserébe a nyugalom ama három hónapjáért, amelyet önöknél töltöttem. Természetesen jól tudom, hogy személyes ügyem nem fontos, nem érdekes a világ szempontjából. A személyes ügy mélyén rejülő problémák azonban nemcsak rám tartoznak. Engedtessek meg hát, hogy legjobb tudásom szerint nyíltan szóljak róluk.

Kiváló tisztelettel,

Hans Magnus Enzensberger

Történelemalakító menedzserek?

(Az „amerikai kihívás“-ról)

Milyen sors vár Nyugat-Európára az évezred végén?

Sűrűn elhangzik ez a kérdés. Annál gyakrabban, minél nyugtalanítóbbak a válaszok. S mert nagyon nyugtalanítóak, a prognosztika divatosabb, mint bármikor.

Hatalmas publicisztikai irodalma van a problémának Párizsban, Londonban, Bonnban, Rómában és másutt. Nem véletlen, hogy az utóbbi évek legnagyobb bestsellere ebben a műfajban az egyik igen jelentős francia közíró, Jean-Jacques Servan-Schreiber 1967 végén megjelent *Le défi américain* című, valóban nem mindennapi könyve (Éditions Denoël, Paris). Hónapok alatt közel félmillió példány fogyott el belőle, 23 hétig szerepelt a legkeresettebb könyvek lajstromán, az első helyen. Azóta is hangos töle a világsajtó.

Mi lehet sikerének titka?

Talán az, hogy a kitűnő dokumentáltság és az egyéni látásmód kétlépcsős rakétájával a nyugat-európai sorskérdést kiröpítette önköréből, rávezette nagyobb összefüggések pályájára. S főként az, hogy csattanósan megfogalmazta benne a menedzserizmus mindenhatóságának most már interkontinentális viszonylatban is jelentkező igényeit.

Le défi américain. Az amerikai kihívás.

De hiszen Nyugat-Európa sorsáról van szó!

Nyugat-Európa többé már a tőkés világ viszonylatában sem mérvadó. Annyira nem, hogy önmagát sem magához méri. Nem azt firtatja, hogy jelenlegi állapotához képest helyzete milyen lesz 1980-ban vagy 2000-ben. Hanem az egyesült államokbeli jövőkutatók prognózisait lesi s azokhoz hasonlítja a jövőjét rejtegető számadatokat. „Vigyázó szemét“ — Párizs New Yorkra veti...

Tulajdonképpen már jó ideje nem vezet Nyugat-Európa, elég rég a harmadik helyre szorult. Most azonban olyan változástól tartanak, amely kibillentí e szerény pozíciójából is.

Ha ugyanis az atlanti térségben tovább érvényesülnek a jelenlegi gazdaságpolitikai irányzatok, akkor már másfél évtized múlva nem Nyugat-Európa, hanem a Nyugat-Európán belül virázó amerikai vállalat-birodalom lesz a világ harmadik ipari nagyhatalma (az Egyesült Államok és a Szovjetunió mellett).

Hogyan alakulhatott ki ez a lehangelő lehetőség?

A legkínosabb az, hogy „az amerikai gyarmatosítás“ Európában nem kívülről, hanem belülről jön. Ami történik, az valahogyan nem annyira az amerikaiak érdeme, mint inkább az európaiak hibája. Van *valami*, ami miatt az amerikaiaknak minden jobban sikerül Nyugat-Európában, mint maguknak a nyugat-európaiaknak.

1965-ben az amerikaiak nyugat-európai beruházásainak összegéből mindössze 10 százalék származott az Egyesült Államokból. A befektetések 90 százalékát Európából sajtolták ki: a régebben létesített, amerikai tulajdonban levő európai üzemek és európai hitelek szolgáltatták a szükséges tőkét. Erre mondja Servan-Schreiber: „Mi magunk fizetjük ki a vételárunkat!“

Ha ez a tendencia tartósul, 1980-ig, de legkésőbb 2000-ig Nyugat-Európa gazdaságilag úgy viszonyul majd az Egyesült Államokhoz, ahogyan a harmadik világ országai viszonyulnak ma Nyugat-Európához.

Nyugati szakemberek jutnak ilyen következtetésekre. S állításaik igazolására a mennyiségi mutatók mellett bőségesen utalhatnak — talán még jellemzőbb — minőségekre.

A jövő kutatás gyakran hivatkozik Hermann Kahnra, a prognosztika pápájára, aki az évezred végére kiszámítható egy főre jutó nemzeti jövedelem nagyságrendjében osztályozza az államokat.

Kahn szerint az Egyesült Államok 2000-ig elérheti a „posztindusztriális“ fejlődési fokot, Nyugat-Európa azonban a „fogyasztó társadalmak“ fokán marad. Lényeges különbség van már ma is Nyugat-Európa és az Egyesült Államok között, de ez most még csak mennyiségi differencia; minőségivé 15—30 éven belül válhat.

A különbséget annak az aláhúzásával szokták hangsúlyozni, hogy a „posztindusztriális“ csoportba feljutott országok olyanok lesznek, mintha már az egy minőséggel elmaradottabbakkal nem is egy földgolyón élnének. (Egyetlen példa e csoport bejósolt körülményeiről: évi 147 munkanappal szemben 218 pihenő- vagy szünnap.)

Ám vannak az amerikai tőkebehatolásnak olyan minőségi fegyvertényei, amelyek az ipari gyarmatosítást már a jelenlegi szakaszban is félreismerhetetlenné teszik.

A dollár főként azokba az ágazatokba hatol be, amelyekben a technológia a leghaladottabb, az újítás üteme a leggyorsabb, amelyek tehát a további gazdaságfejlesztés szempontjából a legfontosabbak.

Ennek megfelelően Nyugat-Európa legamerikiasodottabb ipara az elektronika. S annak is legfontosabb ágazatai. A dollár csak 15 százalékát ellenőrzi az elektronikai közszükségleti cikkek (rádió, tévé) termelésének. De a számítógépgyártásban 80 százalékkal érdekelt, s az életbevágóan fontos integrált áramkörök iparában már lényegében teljesen átvette az ellenőrzést (mindössze 5 százalékot hagyott meg a „gazdanépeknek“).

Még csupán egyetlen adat a „gyarmatosító“ és a „gyarmatosított“ erőviszonyainak az érzékeltetésére:

Ha összeadjuk a legnagyobb tíz-tíz nyugatnémet, angol és francia vállalat évi nyereségét (vagyis 30 mammutvállalat nyereségét), az eredmény — kétmilliárd dollár. Viszont az egyesült államokbeli General Motors egymagában évi 2,25 milliárdot ér el.

Íme „az amerikai kihívás“ méretei, veszedelmei.

Veszedelmei? Igen, általában vészesnek tartják nyugat-európai szempontból a féktelen amerikai tőkebehatolást.

De ez a vélemény nem általános. Ugyanis a gazdasági élet „szabadságának“ hirdetői makacs ellentmondásokba ütköznek, mielőtt liberalizmusukat csak addig a kritikus pontig vallják, ameddig az ő érdekeiket szolgálja.

Sokan vannak, akik több előnyt, mint hátrányt látják a dollár térhódításának. Magáról Servan-Schreiberről is többen állítják, hogy könyve nem mozgósít, hanem éppen ellenkezőleg: demobilizál. Valóban, az embernek az az érzése, hogy Servan-Schreiber — sokat hangoztatott európaisága ellenére — igen nagy apparátussal bizonygatja az amerikai fölényt. Könyvének címe mégis szállóigévé vált az „európai európaiak“ táborában. A passzívok nem akarnak tudni védekezésről, még kevésbé ellentámadásról. Leggyakrabban az életszínvonalra hivatkoznak: ez

valóban nem alacsonyabb Nyugat-Európa gyarmatosodása folyamán. Hogy közben Nyugat-Európa agonizál? Lehet; de szép halála van — válaszolják egy ismert anekdota csattanójával.

Utálnak továbbá Anglia esetére. Nagy-Britannia mostanában éli át politikai és társadalmi viszonyai minden vonatkozásában, hogy megszűnt igazi nagyhatalom lenni, s kezd beilleszkedni a harmadrendűek sorába. (Már amennyire hagyják: a Közös Piac kapui nem nyíltak meg előtte.) S vajon az angol polgár, „az utca embere“ ettől ma rosszabbul érezné magát, mint akkor, amikor a történelemben valaha ismert legnagyobb birodalom csúcsának állampolgára volt?

A nyugati világon belüli Amerika-ellenesség és Amerika-barátság együttlétezésének a — polarizáltsága ellenére is valamiképpen egynemű — jelenség belső ellentmondásosságában rejlő okai vannak.

Tulajdonképpen nagy lelkesedéssel egyetlen állam se árusítja ki önmagát. Viszont túlságosan renitenskedni egy sem merészel, mert a nyugat-európai államoknak nincs közösen kidolgozott politikájuk az amerikai beruházásokkal kapcsolo-

A hamburgi Die Zeit karikatúrája

latban. A behatolás ellen csupán egymás gyengéit kihasználva hadakoznak. Ha ugyanis egyikük nehézségeket támaszt, a dollár átirányul a másikba. S így a korlátozó gazdaságpolitika esetenként nagyobb hátrányokkal járhat, mint a dollár „kártevésai“. Egy-egy tőkésállam jobban tart a vetélytárs prosperitásától, mint önmaga „amerikaiosodásától“.

*

Mind több tanúság szerint Nyugat-Európa, miután most már megnyugtatóan tisztázta, hogy a szocialista országokkal új feltételek mellett keresheti az európai biztonság megszilárdításának legjobb módozatait, a következő történelmi szakasz teendőit a békés egymás mellett élés következményeinek megfelelően kívánja megoldani.

Nem „örök békéről“ álmodoznak ők, csupán „atom-békéről“, amelyről azonban jól tudják: ipari háborúval vagy — más fogalommal —: országok, földrészek, rendszerek versengésével jár. Szívósan kutatják tehát minden lehetséges ellenség „békeháborús“ stratégiáját, hogy megfelelővel lehessen visszavágni.

Újabbán a nemzetközi politikai megoldásokkal is előhozakodó menedzserizmusban vélik felfedezni a védekezésre és ellentámadásra egyaránt alkalmas stratégiát, s a menedzsereket hiszik az ipari háború reményteljes hadvezéreinek.

Ez többek között abból is következik, hogy a nyugati menedzserizmus az Egyesült Államok gazdasági hegemóniáját nemcsak — hagyományos értelemben vett — gazdasági okokkal magyarázza. Sok „immateriális“ tényezővel is számol, a világ gazdaságtörténeti tényeit és gazdaságpolitikai irányzatait a tudományos-műszaki forradalom adottságai és távlatai alapján igyekezik értelmezni. S ebben az értelmezésben figyelemre méltó elemek bukkannak fel.

Sokszor meggyőzően kimutatják, hogy a tudományos-műszaki forradalom kibontakozása az *újítás* mozzanatát helyezi a gazdasági élet előterébe, hogy a beiktetéseknek feltűnően nagy hányadát szánják tudományos kutatásokra, s minden lehető módon igyekeznek lerövidíteni a tudományos felfedezések gyakorlatba ültetésének időtartamát. Gyorsítani igyekeznek egy olyan irányzatot, amelyet a — szerencsére mind gyakrabban konvergáló — tudománytörténet és gazdaságtörténet már régebben feltárt. A tudományos felismeréstől az ipari alkalmazásig terjedő idő néhány fontos felfedezés példája szerint a következő kimutatás adataiból érzékelhetően így rövidült le:

Fényképezés	—	112 év (1727—1839)
Távbeszélő	—	56 „ (1820—1876)
Rádió	—	35 „ (1867—1902)
Radar	—	15 „ (1925—1940)
Televízió	—	12 „ (1922—1934)
Atombomba	—	6 „ (1939—1945)
Tranzisztor	—	5 „ (1948—1953)
Integrált áramkör	—	3 „ (1958—1961)

A tudomány azonnali és közvetlen termelőerővé válásának hangoztatása már nem hat az újdonság ingerével. A menedzserista áramlat, amelynek Servan-Schreiber markáns képviselője, mindezt megtoldja egy minőségi jeggyel, fordulathoz vezető lépéssel: a szervezőkészséget eszményíti. A szervezői leleményesség — e felfogás szerint — minden dolgok megtermékenyítője, hozzá képest a tudomány is csupán a tényezők egyike.

Politika, gazdaság és tudomány háromságába lelket a korszerű ügyvezetés lehel.

*

Hogy egy gondolat üzem nélkül is többet ér, mint egy üzem gondolat nélkül, ezt már sokan elmondták. De a legtöbben „gondolaton“ a termelésben haszonnal alkalmazható, felfedezésben konkretizálható egzakt tudományos gondolatot értettek. Ebből — hosszú gondolatsor végén — valamiképpen az is következett, hogy a civilizációk a jövőben az egzakt tudományok terén mérik össze erejüket.

A fordulat abban a — kellőképpen nem igazolt — feltevésben jelentkezik, hogy a civilizációk a jövőben a *szervezés* terén ütköznek meg. Mert — úgy mond — az üzemek, „a gazdasági háborúk erődtítményei“ a gazdasági hatalomnak már csupán külső jelei: a valódi erő a leleményességben rejlik.

Eszerint az amerikaiak sikereiket főként annak a *valaminek* köszönhetik, hogy náluk — a tudományos forradalommal párhuzamosan — belső iparszervezési for-

radalom zajlott le, s ez a termelési tényezők ésszerű irányításával meghatározta az ipar hatékonyságát. A nyugat-európai államok lemaradása — lemaradás a szervezésben. Az amerikai szervező sikerének titka, hogy az életet nem igyekeznek állandó normákba merevíteni: tehetsége a változás folyamatos tudomásulvételében nyilvánul meg, és ezért a változás irányítására alkalmasít. Servan-Schreiberék szerint a szervezési technikák forradalmasítása nélkül Nyugat-Európa nem találhat rá önálló „technológiai személyiségére”. Ha a szervezői intelligencia lemarad a szolgálatára hivatott berendezések teljesítőképessége mögött, a technika tökéletesítése önmagában nem elegendő. Néha nehezebb a számítógépet felhasználni, mint gyártani.

*

Míg a technokraták még csak a kapitalizmus gazdasági anarchiájára panaszkodtak, közvetlen leszármazottaik, a menedzserek, már az országok általános szervezési állapota miatt elégedetlenkednek, sőt, egyik állam fölényét a másikkal szemben az erősebb jobban-szervezettségével magyarázzák, s mi több, államközi viszonylatban, a nemzetközi életben is a menedzserizmus normáit szeretnék érvényesíteni.

Világképünkben a politika, gazdaság, technika, tudomány viszonya a „hagyományostól” merőben eltérően tükröződik.

A jelenlegi menedzserizmus egyik legjelentősebb képviselője Robert McNamara, a néhány héttel ezelőtt „lelépett” amerikai hadügyminiszter. Bizonyára nem véletlen, hogy hadügyminiszter létére nem a katonai, hanem a sokkal átfogóbb szervezési stratégia nagymestere volt. (Egykor sok szó esett az amerikai tábornokok terhódításáról az iparvállalatok igazgató tanácsaiban. Aztán fordult a széljárás: bekövetkezett a menedzserek inváziója a vezérkarokban...)

McNamara himnikus hangvételi megnyilatkozásokban magasztalja hivatását, a menedzserizmust (újabbán a Világbank elnöke). Kár volna fel nem ismerni: a fejlődés tendenciái iránt a menedzserizmus nem teljesen érzéketlen, a túlzások idővel amúgy is bekövetkező lekopása után jó néhány eleme időtállóan bizonyulhat.

„Mindent egybevetve: a menedzserizmus minden művészetek legalkotóbbja. A művészetek művészete. Mert a tehetség szervezésének művészete. Mi a hivatása? Az, hogy értelmesen megfeleljen a változásnak. A menedzserizmus az az eszköz, amellyel a társadalmi, gazdasági, technológiai és politikai változások, minden emberi változás ésszerűen megszervezhető és a társadalmi test egészére érvényesíthető” — írja McNamara.

A „politikai változások, minden emberi változás” menedzseri megszervezhetősége? Ez volna Nyugat-Európa „sorsönállóságának” nyitja?

*

Milyen virulens még mindig az elit-elmélet! Pedig: ki állíthatná, hogy bármelyik változata eddig eredményre vezetett?

Több jövőkutató minden reményét egy olyan menedzszer-csoportosulásba helyezi, amelyben elegendő erő lesz ahhoz, hogy ellenálljon különböző „nemzeti és nemzetközi lobby” nyomásának. A szervezési technikák forradalmasítását kívánják, ami — új elit műve lehet. De hogyan alakulhat ki a változást hozó *változott elit*?

A válasz ez esetben sem kielégítő. Szerintük be kellene hozni a lemaradást a menedzserizmus — oktatása terén. S ehhez a mesterfokot elért amerikaiaktól is segítséget remélnék. Reménységüket ahhoz az illúzióhoz fűzik, hogy az Egyesült Államok — úgymond — nem kíván „a gazdaság szigeteként” kiemelkedni az „ál-

talános szegénység óceánjából". A menedzser-elmélet ugyanis befelé is érvényes. Servan-Schreiberék szerint, ha az amerikai kihívás Nyugat-Európát ma még mozgásba lendítheti, fejlődésre ösztönözheti, s ebben az értelemben pozitív hatású, a jelenség később Amerika szempontjából negatív előjellel is érvényesülhet: az amerikaiak belefulladásnak önmaguk világába, ha megfelelő erősségű kihívások áramütései nem serkentik további teljesítményekre őket. (A kérdés leszűkül a tőkésvilág viszonylataira, s nincs szó szocialista országokkal folytatandó versenyről.)

A világ nagy kérdései és feladatai nem egyszerűsíthetők le szervezési problémákra. A történelem során nem egy jól szervezett állam bukott el a gyengébben szervezettel folytatott harcban.

Nem vonható kétségbe, hogy valóban fontos azon intézmények létrehozása, amelyek tudományos pontossággal fogalmazhatják meg a helyes döntések hozatalához szükséges különféle lehetőségeket. De egyelőre nincs biztosíték arra, hogy a döntésekben nem érvényesülhetnek a világ jóléte és haladása szempontjából hátrányos hatalmi érdekek is.

A menedzserek meghatározott gazdaságpolitikai törekvések precíz kivitelezői lehetnek. Ám a törekvések milyenségének eldöntése továbbra is a politika impériumában történik. Ezért nem ringathatja magát ábrándokban a világ a menedzszerizmus nemzetközi jelentkezése láttán.

A divatos és a társadalmi élet fontos szektoraiban kétségtelenül hasznos menedzszerizmus illetékességét meghaladó szerepvállalása, kilépése eredeti kereteiből, dicsőségeinek színhelyéről, a vállalatokból, üzemekből, átterjeszkedése politikai szintekre (immár nemzetközi politikai szintekre is!) meddő voluntarizmus az ehhez tapadó új kiadású elit-elmélettel párosulva. Olyan variáns, amely semmivel sem látszik alkalmasabbnak a történelemalakítói szerepkör betöltésére, mint az előző változatok.

Legfeijebb egy régi illúzió ismételt lejárására jó.

Ami ugyan nem elég, de több a semminél.

Mert valahányszor egy illúzió szertefoszlik, megfoghat egy új igazság.

Farkas László

Új szerepkörben az ötödik földrész

Ausztrália a földgolyó legkisebb kontinense. Területe: 7 618 000 négyzetkilométer (hozzávetőlegesen négyötöde az európainak). Réges-régen, amikor létezését csupán feltételezték, Terra Australis Incognitának, azaz Ismeretlen Déli Földnek hívták. Később neve Nova Hollandiára, vagyis Új-Hollandiára változott, ugyanis holland hajósok pillantották meg legelőször partvonalait, s holland származású volt Jansz, aki földjére lépett 1606-ban. 1642-ben fedezte fel Abel Tasman, a kíméletlen, brutális és részeges, de kitűnő hajós a róla elnevezett Tasmaniát.

Az angolok csak jóval később, 1688-ban kerültek az ötödik kontinensre. A brit admirális, amely abban az időben uralta a világ tengereit, elsőnek ébredt rá a felfedezés gyakorlati jelentőségére, és éppen ezért egymás után küldte hajóit a Déli Föld irányába. Így került sor James Cook útjaira is: 1770-ben felfedezte

Ausztrália keleti partjait, és végighajózta a Nagy-korallzátonyt. Flinders kapitány Investigator nevű hajóján 1801—1803 között végigtérképezte a kontinens még 30 000 kilométernyi fel nem térképezett déli részét és körülhajózta Ausztráliát. *Voyages* (Utazások) című, 1814-ben megjelent könyvében feleleveníti és következetesen használja a Terra Australis kifejezést, amely azután átment a köztudatba.

Hosszú-hosszú ideig Ausztráliát a „világ végének“ tartották. S ennek meg is volt a magyarázata. Hajóúton Sydney, Ausztrália legrégebb városa és egyben a világ egyik legszebb kikötője, 18 895 kilométerre fekszik Londontól, 11 658-ra San Franciscótól és 12 286-ra Santiago de Chilétől. Óriásinak tűntek egykor az ötödik kontinens különböző pontjai közötti távolságok is. Például Sydneytől Perthig — hüvelyknyi távolság az iskolai atlaszon — légvonalban 3500 kilométeres út vezet egy fél Szaharát kitevő sivatagon át.

Hosszú ideig meglehetősen keveset tudtunk — a későn és ritkán érkező hírek miatt — az Ausztráliában végbemenő politikai eseményekről. Egyébként is Ausztráliát azok közé az országok közé sorolták, ahol soha semmi sem történik.

Az utóbbi években azonban Ausztráliában, s főként Ausztrália körül a helyzet sokat változott. Az elmúlt évtizedben Ausztrália valósággal fejest ugrott a nemzetközi politikába. Szemléletmást felhagyott az elzárkózottsággal, a világpolitikai provincializmussal, és kopogtat azokon az ajtókon, amelyek mögött a világ nagy kérdései kerülnek szőnyegre.

De vajon hol az öt megillető helye Ausztráliának a világpolitikában? Melyek azok a belső mozgatóerők, amelyek kihatnak az ötödik kontinens külpolitikai irányvételére? Milyen gondokkal küszködik a canberrai kormány, és melyek az ambíciói a jövőre nézve?

Annak az utazónak, aki jó néhány évvel ezelőtt látogatta meg „a kenguruk országát“, úton-útfélen az volt az érzése, hogy valahol Angliában tartózkodik. A nyelv, a szokások, az emberek életmódja — minden angol volt. Akárcsak a brit szigetországban, itt is a font sterling, a shilling és a pence volt forgalomban. Az utcákon a közlekedés baloldali. Ha látogatóba hívják az embert, biztos lehet benne, hogy házigazdája bífisztekkal vagy tejes-teával kínálja meg. A nagyvárosok központjában az ultramodern, égbenyúló, könnyed épületek mellett megtalálni az Erzsébet- és Tudor-kor stílusában díszelő középületeket. Az ausztráliai városlakók — akárcsak angol ősök — imádják a zöldet. A pázsitot vallásos buzgalommal gondozzák és nyírják. A vasárnapokat az ausztráliaiak — akárcsak hajdan a brit szigetlakók — kénytelenek „átunni“, mert a mozi, a színház, a krikett-pálya és más szórakozó helyek kapui zárva vannak.

Mindez 10—15 évvel ezelőtt teljesen megfelelt a valóságnak. Azóta azonban az ötödik kontinens elamerikaiasodott. S megállapítható, hogy Kanada kivételével ma Ausztrália a legamerikaiabb — volt dominium. Az Egyesült Államok befolyása mindenütt érezhető: a gazdaságban, a politikában, a társadalmi életben, a művészetekben.

Ausztráliát „a Brit Birodalom gyermekének“ tartották. Nos, ez a gyermek megnőtt, saját, önálló útjára lépett, saját barátai, szokásai, gondoljai, tervei, törekvései vannak, amelyek nem mindig és nem mindenben egyeznek, sőt néha szöges ellentétben vannak az „anyaország“ óhajaival.

*

A földrész történelmi, gazdasági és politikai sajátosságai különös vonásokat kölcsönöztek az ausztráliai kapitalizmusnak. Ez viszonylag gyors ütemben fejlődött a külföldi olcsó munkaerő beáramlásának, valamint annak köszönhetően, hogy

Ausztráliában a kapitalizmus útját nem akadályozták feudális maradványok. Kedvező körülménynek mondható az is, hogy az ötödik kontinens területén nem voltak háborúk. S a két világháborúban az angol hadianyag-megrendelések lényegesen elősegítették az ausztráliai ipar és mezőgazdaság termelésének növekedését.

Az ausztráliai kapitalizmus egy másik jellemvonása: a tőke és az ipari termelés magas fokú koncentrációja. A tőkekoncentráció üteme tekintetében az ötö-

dik kontinens az elmúlt esztendő folyamán még az Egyesült Államokat is felül-múlta. A földrész gazdasági életét — amint ezt a jólétesült londoni *Financial Times* megjegyzi — mindössze két nagy bank uralja. A gép- és fémfeldolgozó iparban több mint 3000 cég tevékenykedik. Ezek közül azonban 14 mammut-monopólium kezébe kerül az említett iparág profitjának több mint a 40 százaléka.

Amikor a londoni tőkés körök rájöttek arra, hogy az ötödik kontinens ideális legelő a gyapjú-gazdag juhajták számára, Ausztrália lett az angol ipar nyersanyag-szállítója és a brit áruk vásárlója. Azóta a londoni City mindent megtett, csak hogy „a kenguruk országát” megtartsa saját vadászterületének. Az angol tőkebefektetések még ma is előkelő helyet foglalnak el (a *Far East Economic Revue* szerint meghaladják az egymilliárd font sterlinget) az ausztráliai gyapjufeldolgozó- és bányai iparban, valamint a banktőke bizonyos ágaiban.

A második világháborút követő időszakban megkezdődött a dollár ostroma az ötödik kontinens gazdasági pozíciójának meghódításáért. Ausztrália, melynek

lakossága még a 12 millió főt sem éri el, hatalmas gazdasági tartalékokkal rendelkezik. Az ötödik kontinens termeli a világpiacra kerülő gypjű 60 százalékát. Ugyanakkor fontos szerepet játszik a gabona-, réz-, cink- és ólomkivitel szempontjából. Említésre méltó az is, hogy jelentős arany-, ezüst-, wolfram-, urán-, bauxit-, mangán- és vasérc-tartalékai vannak.

Mindez különös vonzóerővel hatott az észak-amerikai üzleti körökre. Az ausztráliai piacon a trójai faló szerepét a General Motors (GM) töltötte be. A „detroiti óriás”-nak sikerült elsőként beférköznie az ausztráliai gépkocsiparba. A nyugat-német *Frankfurter Rundschau* egyik cikkében megemlíti, hogy jelenleg a General Motors Ausztrália gépkocsipiacának több mint felét tartja a kezében.

S a GM példáját számos amerikai vállalat követte. Így az észak-amerikai tőkeellenőrzése alá került az ausztráliai réz-, ólom-, cink- és bauxitbányák nagy része. A *Wall Street Journal* szerint az amerikai tőkének sikerült érezhetően aláásnia a londoni City pozícióit a mezőgazdasági gépek piacán, a gyógyszeriparban, valamint sok más iparágban is. Egyre-másra kerülnek amerikai kézre az ausztráliai föld kincsei, üzemei, ipari és kereskedelmi vállalatai. S minthogy az amerikai monopólió a kereskedelem terén a nála gazdaságilag gyengébb partnerrel szemben csak egyetlen fajta kapcsolatot ismer: az egyenlőtlen, megkülönböztetéseken alapuló kereskedelmet, nincs mit csodálkozni azon, hogy az USA és Ausztrália közötti kereskedelem mérlege — a londoni *Financial Times* adatai szerint — évente átlagban 1,5 milliárd font hiánnyal zárul az utóbbi számára.

Az Egyesült Államok növekvő befolyásának egyik legjellemzőbb mozzanata a pénzreform. Hosszú és néha heves viták folytak arról, hogyan is nevezzék el az új ausztráliai pénznemet. S szerfölött jellemző, hogy a vita során végül is elvetették a *royal* elnevezést, mert ez — amint a *Sydney Tribune* írta — „túlságosan utal az angol koronától való függőségre”. Amint várni lehetett, ezen a téren is az amerikai befolyás győzött, és az új pénzegységet „dollar A”-nak keresztelték el.

Egyébként az amerikai befolyás fokozódása annyira szembeötlő, hogy a *New York Times*-ban C. L. Sulzberger, a közismert kommentátor megírhatta: „az ausztráliai fiatal nemzedék már nem emlékszik a háború előtti hatalmas brit birodalomra. Az utóbbi 25 évben Anglia erejének csökkenésével egyidejűleg Ausztrália ereje szüntelenül növekedett, de nem az angol, hanem az amerikai befolyás szférájában”.

*

London befolyásának csökkenéséhez számottevően hozzájárult az angol kormány nyugat-európai politikája is. A Wilson-kormány mindenképpen ki akarja harcolni Anglia felvételét a Közös Piacba. Igenám, csakhogy az Európai Gazdasági Közösség tagállamai vonakodnak attól, hogy Nagy-Britanniát befogadják a „Suez-től keletre”-politika terheivel és a Commonwealth-hez fűződő „különleges kapcsolataival” együtt. Ismeretes, hogy a „hatok” agrár-törvényei nem egyeznek Angliának a Brit Nemzetközösséghez tartozó országokkal fennálló preferenciális vámrendszerével. Éppen ezért a Commonwealth-államok tisztában vannak azzal, hogy Nagy-Britanniának közös piaci csatlakozása esetén agrártermékeik számára új piacokat kell keresniük. Ebben a helyzetben van Ausztrália is. Amint a *Neue Zürcher Zeitung* megjegyzi, „már hosszabb ideje számos ausztráliai kereskedelmi ügynök piacnézőben van az ázsiai és csendes-óceáni országokban”. S valóban: „A kereskedelmi tevékenység terén — írja az angol *Economist* — Canberra az »arccal Ázsia felé« jelszót kezdte alkalmazni. Az ausztráliai kereskedelmi körök lassanként otthono-

san kezdik érezni magukat az ázsiai piacon. A kereskedelmi szempontból Ázsia felé való reorientálódás különösen Harold Holt hatalomra kerülése után vált hangsúlyozottabbá.

Az eddigi jelek azt mutatják, hogy a kereskedelem kiszélesítése az ázsiai és csendes-óceáni országokkal megfelel Ausztrália gazdasági érdekeinek. Az új — főleg ázsiai — piacok feltárásával párhuzamosan zsugorodik az angol—ausztráliai árucserforgalom. Az utóbbi tíz évben Angliának az ötödik kontinens felé irányuló exportja — a *Birmingham Post* szerint — 20 százalékkal csökkent. A Nagy-Britanniába irányuló ausztrál kivittel kapcsolatban pedig a *Melbourne News* megjegyzi, hogy ez „úgy apad, mint szárazság idején a kontinens vizei“.

Újabban az ausztráliai piacon egyre aktívabb szerepet kezd játszani az európai Közös Piac és különösen Japán. A Közös Piac országainak érdeklődése — amint ez a *Far East Economic Review* adataiból kitűnik — főképp az ipari beruházások felé irányul. A Berliner Handels Gesellschaft, az olasz Banco Credito, a francia Rotschild-ház, valamint egyes belga bankok ma már meglehetősen otthonosak az ausztráliai tőkepiacon. S a japán tőke eredményesen társul be az ötödik kontinens elektrotechnikai és gépiparába.

*

Az ausztrál—amerikai gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűződésével egyidejűleg az Egyesült Államok egyre jobban kiszorítja ebből a térségből katonai és politikai vonatkozásban is Nagy-Britanniát. A legnagyobb pofont — az amerikai *Foreign Affairs* folyóirat kifejezésével élve — a brit—ausztráliai kapcsolatok történetében London akkor kapta, amikor az ötödik kontinens az „anyaország“ háta mögött 1951 szeptemberében tagja lett a Washington vezetése alatt álló ANZUS (Australia, New-Zeland, United States; Ausztráliai—Új-Zéland-i—Amerikai Szövetség) katonai paktumnak. Egyébként Eden hajdani brit külügyminiszter is hangsúlyozza emlékirataiban, milyen ingerültséget keltett az angol diplomáciában Canberrának az ANZUS-hoz való csatlakozása. Az ANZUS-csoportosulás megalakításával Washingtonnak sikerült kivonnia London befolyása alól Ausztráliát és Új-Zélandot, e két igen fontos brit domíniumot.

Ausztrália a továbbiakban még inkább lekötölte magát az USA-val szemben. 1954-ben tagja lett a SEATO (South-East Asia Treaty Organization — Délkelet-ázsiai Szövetség) katonai tömbnek is (amely éppen az elmúlt napokban tanácskozott ismét). A canberrai kormány engedélyt adott a Pentagonnak, hogy az ötödik kontinens nyugati partján katonai rádió- és radar-központot építsen, amelyet a Csendes- és Indiai-óceán vizein cirkáló amerikai tengeralattjárók irányítására használnak. Földrajzi fekvése folytán Ausztrália nagymértékben érdekelt mindabban, ami a Távol-Keleten, kiváltképpen Indonéziában, Malaysiában, Singapore és Hong Kong körül történik.

Szem előtt tartva az ausztráliai kormány fokozatos vonzódását és közeledését az USA-hoz, nem jelentett különösebb meglepetést az, hogy a canberrai vezetők az Egyesült Államok agresszív vietnami háborújának aktív támogatása mellett döntöttek. Míg a második világháború előtt a „Kövessük Nagy-Britanniát“ két-szavas jelszó fejezte ki Ausztrália külpolitikai irányzatának lényegét, a múlt esztendő őszén lebonyolított választásokon Harold Holt, Ausztrália volt miniszterelnöke más fogalmazást adott az időközben megváltozott irányzatnak: „Egy úton L. B. J.-vel“ (azaz L. B. Johnsonnal).

*

A Canberrából London felé vezető szálak annyira meglazultak, hogy egyes ausztráliai vezető politikai személyiségek már olyan terveket szőttek, amelyek ellentétben állnak Nagy-Britannia érdekeivel. Canberrában igyekeznek kihasználni az Anglia gazdasági nehézségei eredményeként kialakult helyzetet, hogy a volt anyaország már nem képes teljes erővel játszani nagyhatalmi szerepét a délkelet-ázsiai és a csendes-óceáni térségben. Amolyan nyílt titok, hogy az ötödik kontinens — az Egyesült Államok partnereként — igényt tart Anglia megüresedő helyére az említett övezetben.

Máskülönben az ilyen vonatkozású ambíciók már régebbi keletűek. Egyes ausztráliai politikai személyiségek még a koreai háború előtt felvetették egy csendes-óceáni paktum létrehozásának a tervét.

Az Ázsiai—Csendes-óceáni Tanácsban, amelyet 1966-ban hoztak tető alá, Ausztrália egyike a legfontosabb támpilléreknek. „Mind erőteljesebben tör utat magának — írta ezzel kapcsolatban a párizsi *L'Express* — az úgynevezett helycsere-konceptió, amelynek értelmében a csendes-óceáni és délkelet-ázsiai térségben az ötödik kontinens Nagy-Britannia helyébe lépne, az Egyesült Államok párbajsegédékeként.“

A jelenlegi külpolitikai irányzattal kapcsolatos kötelezettség-vállalások azonban szerfölött költségesek. „Az ausztráliaiaknak, amennyiben elfoglalni készülnek Nagy-Britannia megüresedő helyét a Távol-Keleten — írta egy londoni lap —, tudatában kell lenniük annak, hogy a Csendes-óceán katonai ellenőrzésén alapuló kötelezettségeik nagyon költségesek.“ Az ár valóban nagy: míg az 1965—1966-os költségvetési évben mintegy 600 millió ausztráliai dollár volt előirányozva katonai célokra, az 1966—1967. pénzügyi évben ez az összeg már 1,1 milliárdra rúgott. Az 1967—1968-as pénzügyi évben Ausztrália katonai kiadásai még tovább, pontosabban 18 százalékkal növekednek.

Érthető, hogy a hadikiadások ilyen arányú növekedése, amely közvetlen függvénye a külpolitikai koncepciónak, káros hatással van a lakosság életszínvonalára.

A második világháborúbeli és az azt követő kedvező gazdasági konjunktúra eredményeként az ötödik kontinens gyors fejlődésnek indult, az ország lakossága pedig viszonylag magas életszínvonalat ért el. Az utóbbi években azonban az életszínvonal növekedése csökkent. „Ausztrália lakosai — írta ezzel kapcsolatban a nyugatnémet *Die Welt* — kénytelenek voltak beleegyezni az adók lényeges növekedésébe azért, hogy az ország kormánya fedezhesse a katonai kiadásokat.“ Az utóbbi években adóemeléseket irányoztak elő, növelték a vasúti jegyek árát.

Az ausztráliai dolgozók határozott akciókkal válaszolnak az életszínvonal csökkenését eredményező kormányintézkedésekre, eddig nem ismert méreteket öltött a sztrájkmozgalom.

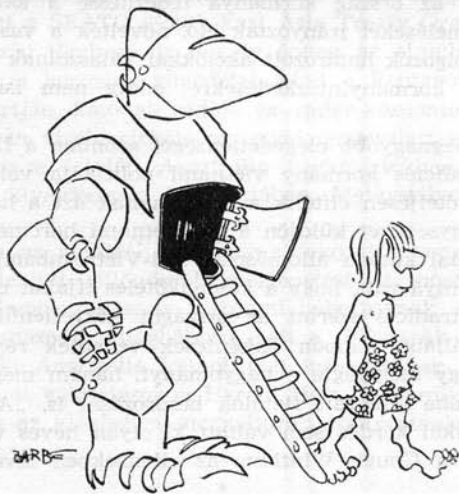
Az országban a legnagyobb elégedetlenséget azonban a Liberális és Agrárpárt képviselőiből álló koalíciós kormány vietnami politikája váltja ki. Az ausztráliai nép széles tömegei erőteljesen elítélik a kormánynak azt a határozatát, hogy újoncokból álló katonai egységeket küldjön a dél-vietnami harcmezőkre. (Jelenleg mintegy 8—10 000 ausztráliai katona állomásozik Dél-Vietnamban.) Az ötödik kontinensen ugyanis hagyománnyá vált, hogy a katonaköteles ifjakat csakis az ország védelmére használják. E tradíció szerint az országot közvetlenül nem érintő katonai konfliktusban Ausztráliából csupán önkéntesek vehetnek részt. Az egykori Holt-kormány nemcsak hogy megszegte e hagyományt, hanem még tovább ment, és elrendelte az Ausztráliába emigrált fiatalok besorozását is. „Ausztrália történetében ezidáig egyetlen politikai kérdés sem váltott ki olyan heves vitát, mint a vietnami probléma“ — mondotta Gough Whitlam, az ellenzékben levő Labourista Párt alelnöke.

Jellemző, hogy az elégedetlenség jelei az utóbbi időben megmutatkoznak még a vezető körökben is. Így a kormánykoalícióban részt vevő Liberális Pártból kivált egy csoport, és Gordon Barton vezetésével új pártot alapított: a Független Liberális Pártot. Az új politikai csoportosulás elítéli az Egyesült Államok vietnami háborúját, és független, az ország érdekeinek megfelelő külpolitika elfogadását követeli. Megemlíthendő az is, hogy Henneford szenátor, a Liberális Párt egyik kiemelkedő személyisége, a következő kijelentést tette a parlamentben: „Határozotlan tiltakozom azellen, hogy Ausztrália beavatkozzék az ázsiai népek belügyeibe. Ezek a népek egyedül hivatottak rendezni saját problémáikat.“ Ebben a kérdésben ugyanazon a véleményen volt Arthur Calwell, a Labourista Párt vezetője is. „Ha a kormány megállapítja — mondotta Arthur Calwell —, hogy Ausztráliát valóban fenyegeti valamelyik ázsiai ország, akkor nem tehet mást, mint hogy háborút üzen neki. Az ausztráliai fiatalok Vietnamba küldése azonban nem jogos. Tiszteségtelen dolog, hogy miközben 12 000 ázsiai fiatal Ausztrália egyetemén tanul, a mi fiataljaink ázsiai csatatereken harcolnak.“ Az egyre nagyobb méreteket öltő tiltakozás kifejezésre jut az ötödik kontinens sajtójának hasábjain is. A *The Australian* című lapban közölt egyik levél többek között így hangzik: „Háborút viselünk egy idegen országban, egy idegen nép ellen, amelyet nem ismerünk, s amely soha a legkisebb rosszat sem tette nekünk.“

Ausztrália lakosságának széles tömegei, az ország közvéleményének különböző képviselői tehát kifejezésre juttatják elégedetlenségüket a canberrai kormány külpolitikai koncepcióival.

Az ötödik kontinensen sokan ellenzik, hogy az Angliához való egyoldalú lecsatlakozást most az Egyesült Államok fokozottabb befolyása váltsa fel: független, az ország érdekeit szolgáló külpolitikai irányvonal mellett foglalnak állást.

Székely László

Optimista pedagógia

Egykori pedagógia-professzorom nem volt elfogult a tudománya iránt. Első előadásában évről évre azt fejtegette, hogy mindig is volt pedagógiai optimizmus és pedagógiai pesszimizmus. Egyesek esküdtek a nevelés mindenhatóságára, mások viszont nagyon is vitatták hatékonyságát. Megtudtuk, hogy a derűlátók között tarthatjuk számon Locke-ot vagy Hobbes-t; Horatius és Schopenhauer ellenben fölöttebb borúlátó volt a nevelés eredményességét illetően... Megismertük a nevezetes „tabula rasa” elméletet, de hallottunk ilyen mondást is: üzd ki a természetet vasvillával az ajtón — visszatér az ablakon.

Több mint húsz éve már, de ma is emlékszem rá, mennyire meglepett ez az előadás. Igaz-e mindez? Hogy az a tudomány, amelyet második szakul választottam, ilyen kétségeket ébresztett kiváló gondolkodókban? Érdemes-e hát foglalkozni vele, mi több, hivatásul választani? És egyáltalán, lehet-e az ember nevelhetőségében hinni?

Sokat töprengtem, amíg valamennyire megnyugodtam, a pedagógiai optimizmus—pedagógiai pesszimizmus ellentétpárja azonban rányomta bélyegét gondolkodásomra, mint megrázó élmény emléke kísér, s arra készlet, hogy minden, a neveléssel kapcsolatos elképzelést, a hatékonyságának növelésére irányuló javaslatot, tervezetet egyben úgy is tekintsek, mint elszánt nekigyürközést, nekiveselkedést, vállalkozást, amelynek célja, hogy az emberi fejlődés gátjait lebírja, győnjtse a pedagógiai pesszimizmus erőtartalékait és gazdagítsa az optimizmus érveinek kincsestárát.

Így tekintek az oktatásunk fejlesztéséről szóló Tanulmányra is. És elemezni próbálom, milyen helyzetben, milyen pedagógiai konstellációk, haladásfolyamatok közepette vállalkozik nevelésügyünk hadállásainak megerősítésére.

Kétségtelen, hogy a XX. század második felé a nevelés terén is döntően újat hozott. Miként feltártuk az anyag parányi részecskéinek a titkát vagy kiléptünk a világűrbe, úgy frontáttörés történt a nevelés terén is. Egész sor országban számolták fel az analfabétizmust, s olyan népek, amelyek húsz évvel ezelőtt teljes mértékben írástudatlanok voltak, ma egyetemeket építenek. De új főiskolák sokasága létesül a fejlett államokban is, s a nemzet egykori napszámosai, a nevelők, ma megbecsült, keresett munkaerők, „hiánycikkek” szerte a világon. Magának a nevelésnek, a tudásnak olyan nagy a becsülete, hogy átfogó fejlődésemleletek jöttek létre, amelyek szerint az egyes országok gazdasági fejlődése nem annyira a beruházások mennyiségétől avagy a termelőeszközök műszaki színvonalától függ, hanem elsősorban a munkaerő képzettségétől, hozzáállásától. A nevelés jelentősé-

gére vall az is, hogy az egyik legnagyobb, legátfogóbb nemzetközi szervezet, az UNESCO, neveléssel is foglalkozik. Mindez nyilvánvalóan a derűlátókat igazolja — eddig soha nem hallott érvekkel, tapasztalatokkal.

De a pesszimistáknak sem kell sokat fáradozniok, ha indokot akarnak lelmi álláspontjuk fenntartására. A tanügy világszerte súlyos gondokkal küzd. A tudomány és a technika olyan gyorsan halad, hogy az iskola képtelen követni. Az új meg új ismeretek, valamint a tananyaggá feldolgozott és az új nemzedéknek átadott ismeretek mennyisége közt mind nagyobb a szakadék. Ennek ellenére azonban máris általános jelenség a tanulók túlterheltsége. Az ismeretátadáson túl azonban baj van az érzelmi, etikai neveléssel is. Épp a fejlett államokban ijesztoen nő a kiskorú bűnözők száma, és a döbbenetes az, hogy a fiatalok nagy többsége minden külfönösebb ok nélkül lop, gyilkol vagy erőszakoskodik. És vajon nem az erkölcsi nevelés fogyatékoságára utal többek között a fiatal dühöngők sokféle mozgalma a raggaroktól a közönséges huliganokig?

A nevelés életrevalósága azonban épp e nehézségek közepette mutatkozik meg igazán. A temérdek új tudományos ismeret és műszaki vívmány nem csupán gondot, „megemésztendő” anyagot jelent számára, hanem segítséget, erőforrást is. Az audio-vizuális eszközök már jó ideje értékes segédkellékei a nevelőnek, manapság pedig új tudományágak, például a kibernetika, programozás tapasztalatait igyekeznek alkalmazni a tanításban. De segítségül sietnek újnak egyáltalán nem mondható tudományok, a lélektan, a biológia, és új lehetőségekre mutatnak rá, például azt javasolják, hogy az alvás idejét is hasznosítsuk tanítás céljából, hasonlóképpen a gyermekkor zsengebb éveit.

A kép végső fokon kedvező. Akármilyen bonyolult is a helyzet, a nevelés képes új meg új hajtásokat lombosítani, s rugalmasságról, fejlődőkészségről tesz bizonyosságot.

Ezért tanulmányozzuk bizakodva a mi tanügyünk megújódását előkészítő javaslatokat is. Az az alaposág, tárgyilagosság, amellyel a Tanulmány az eddig megtett utat felméri, az eredményeket és mulasztásokat jelzi, különösen biztató. E helyütt csupán két vonatkozásban igyekszem röviden elemezni.

Helyesen állapítja meg a Tanulmány, hogy egy időben elhanyagoltuk a tankönyvek hazai kidolgozását, nem ápolituk ilyen irányú hagyományainkat, és lefordított könyvekből tanítottunk. Szerencsére ez a szakasz már a múlté, de hatása még tapasztalható, ezért nem árt, ha szembenézünk következményeivel. És felteszszük a kérdést, mi volt az idegen tankönyvek alapján történt oktatás, ha nem elidegenedés, nevelésügyünk elidegenedése nemcsak tankönyvszerkesztői hagyományainktól, hanem lakosságunk történelmétől, irodalmától, hazánk földrajzától, néprajzától, úgyszólván egész hazai valóságunktól. Hogyan lehet idegenből fordított könyvek alapján honismeretre, a szülőföld szeretetére nevelni, népünk helyét megmutatni a világtörténelemben avagy a jelenlegi világ gazdasági vérkeringésben? A tankönyvek átvételének, lefordításának hagyatéka az is, hogy néhány tantárgyból még nincs tankönyvünk.

A Tanulmány ilyen irányú megállapításai vonatkoznak a hazai magyar nyelvű oktatásra is. Nem hasznosítottuk eléggé hagyományainkat ilyen értelemben sem, holott a hajdani írók, enciklopédikus műveltségű tanárok, tudósok Heltai Gáspártól kezdve Szeneci Molnár Alberten, Apáczai Csere Jánoson és Gyarmathi Sámuelen át Gaál Gáborig egyúttal kiváló tankönyvszerkesztők is voltak.

Kiterjesztjük az óvodás-nevelést, 6 éves kortól kezdjük az oktatást, kötelező lesz a tízosztályos általános iskola elvégzése, növeljük a líceumok osztályainak,

valamint a szakiskoláknak a számát. Első hallásra talán nem sokat mondanak ezek az adatok. Ha azonban meggondoljuk, hogy az intézkedések nyomán már a jövő tanévtől kezdve mekkorát növekszik az iskolások száma s ennek alapján a tan-személyzeté, hogy hány meg hány új intézet, diákolthos, étkezde építése válik szükségessé, akkor megértjük, milyen nagy feladatra vállalkozunk. Ezt igazolja a világhátréteg is. A tízosztályos kötelező oktatás például csak a legfejlettebb, igen-igen gazdag országokban honos.

Mi azonban nem tartozunk még a legfejlettebb, leggazdagabb országok közé. Felvetődik hát a kérdés, hogyan valósítjuk meg merész terveinket, mi erre a biztosíték?

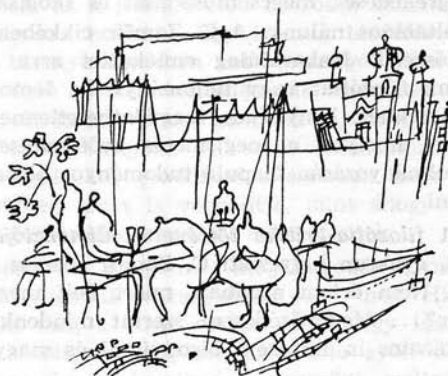
A szocialista rendszer.

Tudott dolog, hogy a szocialista állam kezdettől fogva többet áldozott a nevelésre, mint a leggazdagabb tőkésállam. A mi hazánk pedig különösen sokat tett a nép tudásának gyarapítása, a lakosság szellemi felemelkedése érdekében. Az a tény, hogy a tervgazdálkodás két évtizede alatt mi évről évre több mint tíz százalékkal növeltük ipari termelésünket — amire csak a legdinamikusabb gazdasági életű országok képesek —, azt is jelzi, hogy oktatásügyünk meg tudott felelni a követelményeknek. Az általános műveltség impozáns emelkedése vagy a szakemberek számának gyors növekedése nélkül nem érhetjük volna el gazdasági sikereinket.

Ezek a sikerek viszont most lehetővé teszik, hogy oktatásunk újabb, magasabb szintre lépjen — világszínvonalra. Nevelésünk eddigi eredményei arra a reményre jogosítanak, hogy a Tanulmányban foglalt bátor, korszerű elgondolásokat valóra váltjuk, és ezzel — hogy visszatérjünk kiindulópontunkhoz — a pedagógiai optimizmus érveit a mi tapasztalatainkkal is gazdagítsuk. Ami viszont nem jelenti azt, hogy a pedagógiai pesszimizmus lába alól véglegesen kihúzhatnók a talajt. Előállanak, adódnak majd új problémák, s egy-két évtized múlva ismét felülvizsgálásra, módosításra lesz szükség.

Így halad a világ.

Herédi Gusztáv

Kétség és bizonyosság

A kétség és bizonyosság lélektani, de még inkább filozófiai tartalmú fogalmait akkor öltötték eszembe, midőn elégedett érdeklődéssel követtem nyomon azt az eszmei vitát, amely publicisztikánkban a filozófia-kritika művelése régebbi és újabb módjának jelentősebb problémái kapcsán bontakozott ki (lásd C. Zamfir és N. S. Dumitru cikkeit a *Contemporanul* 1967. 45. és 48. számában). E merész hangú írások szerzői néha ellentétes, sőt polemizáló nézeteket fejtenek ki, s nagy érdekünk, hogy vitát szándékoznak indítani és e vita körét olyan kérdésekkel bővíteni, amelyek elsősorban a társadalomtudományok területén működőket foglalkoztatják.

C. Zamfir *A filozófia-kritika* című cikkében olyan gondolatokat vet fel és tárgyal, helyenként elégtelen érveléssel, amelyek filozófiai gondolkodásunk látókörét hivatottak kiszélesíteni, mindannak kritikai asszimilációja révén, ami a mindenkori emberi gondolkodásban értéket jelent. Joggal emel szót a marxizmus dogmatikus, kizárólagos értelmezése ellen, bírálva azokat a — még jelentkező — negatív következményeket, amelyeket a *forma*, a *betű*, nem pedig azok *szelleme* felé hajlás szül.

Vitathatatlan, hogy a jelenkori társadalmi, politikai és tudományos valóság elméleti problémái megoldásának a kikerülése, más szempontok, más elméleti távlatok visszautasítása s egy abszolútnak és érinthetetlennek tartott gondolkozási rendszerre történő szakadatlan — hiszen már mintegy beidegződött —, sokszor önkényes és korlátozó utalás nem lehet ezen gondolkozási rendszer alkotó továbbfejlesztésének, a szabad keresésnek és önálló gondolkodásnak a jele. Ellenkezőleg, ez a gondolkodás megrekedését, megcsontosodását és skolasztikussá válását jelenti. Szerencsére ez nem általános nálunk. A C. Zamfir cikkében kifejeződő aggodalom mégis indokolt és időszerű. Jóakarattal emlékeztet arra az egyszerű igazságra, hogy nem művelhetünk filozófiát vagy tudományt, ha lemondunk saját gondolkodásunkról, s tabu-idézetekhez, kényelmes, megdönthetetlennek kimondott bizonyosságokhoz folyamodunk, amelyek a megismerés erőfeszítéseit, a valóság mélyreható és sokoldalú tanulmányozásán alapuló tudományos bizonyítást és gondolkodást hivatottak helyettesíteni.

N. S. Dumitru *A filozófia-kritika történelmi dimenziója* című cikkében megfontoltabb s kiegészíti, gyakran helyesbíti C. Zamfir merész és csak nagy vonalakban kifejtett nézeteit. Nem értem azonban, miért kell megkötnie szárnyait, amikor ő is repülni akar?... Meggyőződésem szerint mindenképpen fontosabb előre haladni, még ha kockázatos is, mintsem bizonyítani, és magyarázni a mozdulatlan-ságot.

A gondolkodásra való felhívás, amelyet N. Manolescu „a mai romániai filozófiában megnyilvánuló legérdekesebb jelenségnek“ tekint (*Revista de filozofie*, 1967. 6), az említett cikkeken is kifejeződik. Kétségtelen, hogy újabb, hasonló jellegű cikkek a továbbiakban is napvilágot látnak majd.

Az új keresésének, azoknak az erőfeszítéseknek az általános légkörében, amelyek marxista alapokon úgy kívánják hazai filozófiát létrehozni, hogy a megelőző filozófiai hagyományokat és eredményeket egy magasabb rendű, a jelenkori gondolkodás színvonalának és szocialista társadalmunk szükségleteinek megfelelő szintézisben olvasszák egybe, a gondolkodásra való felhívás valamiképpen a kételkedésre való felhívást is jelenti. Ismerjük a kételkedés és a bizonyosság jelentőségét a megismerés folyamatában, mégis ezekkel a kérdésekkel foglalkozom, megkockáztatva már ismert tételek esetleges ismételtetését. Szükségesnek tartom azonban felidézésüket, annál is inkább, mert miközben egyre bizonyosságokat hirdetünk a filozófiában, sok tekintetben elfeledünk kételkedni.

Természetesen nem mondom újat, ha azt állítom, hogy az ember élete, a világ megismerésére és átalakítására irányuló erőfeszítései lehetetlenek néhány, „az ismeretlenben gyökerező támpont“ nélkül. De elképzelhető-e a megismerés és a tudomány évezredek előrehaladása, az ember győzelme a természettel és saját történelmével folytatott harcban ama bizonyosság és meggyőződés nélkül, hogy elménk képes az igazság felfedezésére és a világnak a maga valóságában történő tükrözésére? Nem nehéz megállapítanunk, hogy a tudomány, a művészet és a filozófia egész története a megismerés objektív értékébe vetett belső biztonság érzésén, a bizonyosság igénylésén, az ember eme veleszületett szükségletén alapul. A bizonyosság — a szellem csatlakozása egy igazsághoz, egy kétségbevonhatatlan megállapításhoz — az a szellemi állapot, amely megerősít abban a meggyőződésünkben, hogy „a tárgy életének adva át magunkat“ — ahogyan Hegel mondja —, annak biztos, kétséget kizáró megismeréséhez érkezünk, eljutunk az „adevatio intellectum cum re“-hez. Magától értetődő, hogy az ember nem fordítana annyi gondolati kutatómunkát a világ megértésére, nem törekednék olyan szenvedélyesen titkainak felderítésére, ha nem volna gyakorlati bizonyítéka arra, hogy a világ megismerhető, és ha nem bízna ismereteink objektív jellegében. Bizonyos igazság megtalálásának és ellenőrzésének pillanatát lélektani-értelmi síkon az elégedettség és boldogság érzése kíséri. „Amikor végre eljutottál a bizonyossághoz — mondta Pasteur —, a legjobb érzések egyikét tapasztalod, amelyet az emberi lélek átélhet.“

De a szellemnek abból a szükségletéből, hogy szüntelenül bizonyosságokra kíván támaszkodni, abból a tényből, hogy az ember a „kétségek kloákája“ (Pascal), táplálkozott és táplálkozik az a jellegzetesen filozófiai illúzió, hogy abszolút, végső, megcáfolhatatlan igazságokra bukkan. Egy igazság hirdetésének pozitív, szükséges momentumai mellett a bizonyosságokban való tetszelgés elkerülhetetlenül dogmatizmus, az abszolút, végső igazság birtoklásának igényléséhez vezet. Az önmagát kereső gondolatokon kívül létezik olyan gondolat is, amely megtaláltnak hiszi magát, s mert ebben a bizonyosságban él, saját önkorlátozását, megrekedését, sőt halálát idézi elő. A megbízható gondolkodás azonban nem szűnik meg önmagát keresni, mivel e keresésnek nincs is végpontja, mint ahogyan nagy szellemi perspektívában végső igazságok és bizonyosságok sem léteznek.

A bizonyosságokban való kényelmes megállapodás a pszichikai és fizikai lét terén fellépő pihenési, nyugalmi szükségletnek felel meg. Hiszen, más kifejezéssel élve, úgy határozhatnók meg a bizonyosságot, mint egy igazságban való abszolút hitet, amely egészében kizárja a kétséget, az alkotó gyötrődést és nyugtalanságot. A bizonyosság — egyszerűen a kételkedni megszűnt szellem megpihenése. Ez a

megismerési folyamat megrekedését, a dogmák uralomra juttatását jelenti, azt a képzetet szüli, hogy a kijelentett igazságok tökéletesek, hogy az elmélet az élet, az alakuló, változó valóság felett álló.

Egy gondolati rendszer igazságainak dogmatikus abszolutizálása — éppen relatív voltuk dialektikája révén — lényegében egyenlő a megismerésről való lemondással, az új keresésének korlátozásával és a valóságtól való eltávolodással. Az igazság ugyanis, bármennyire helyes és átfogó legyen is a fejlődés egy adott pillanatában, ha nem vagyunk tekintettel az objektív dialektikára és saját énünk fejlődésére, arra, hogy a világ nem megmerevedés, hanem örök születés — dogmává merevül, amely rabbá teszi a szellemet, megsemmisíti létének lényegét: a gondolkodás szabadságát. A bizonyosságok veszélye éppen annak lehetőségében áll, hogy egy részleges, viszonylagos, egyoldalú igazság — rendszerint a megismerésen kívülálló okokból, no meg az átkozott restség mechanizmusa folytán — abszolúttá válik. Ezzel kapcsolatban írta Gorkij: „Az emberek többsége nem azért gyötri az elmét, mert az élet jelenségeinek megismerésére törekszik, hanem mert türelmetlen, hogy mielőbb a gondolkodás csendes révébe jusson, hogy megállapítsa ezt vagy azt a »megcáfolhatatlan igazságot.« Szerencsére ez a hajlam állandóan túlhaladottá válik, azon egyszerű oknál fogva, hogy az emberiség nem állhat meg egyetlen ún. „végső“ igazságnál sem, mivel a gondolkodás bármilyen korlátozásnak ellene szegül.

A marxizmus klasszikusai sohasem képzelték azt, hogy eszméik a kor felvetette problémák végső megoldását nyújtják. Még kevésbé tápláltak hasonló abszurd igényt a jövőre nézve. Lényegében a marxizmus nyitott, megújulásra és állandó gazdagodásra képes rendszerként alakult ki. Megértette azt a mélyreható igazságot, hogy minden abszolutizált ítélet végső fokon hamis. Épp ezért érthetetlenek azok a — különösen a társadalomtudományok területén tapasztalható — dogmatikus megnyilvánulások, amelyeket oly keményen bírálunk a pártdokumentumok. Hiszen már maguk a klasszikusok hívták fel a figyelmet arra a veszélyre, amely mindenütt felmerül, ahol a dogma a valóság helyettesítésére törekszik.

A marxista filozófia-kritikának ama szerepe mellett, hogy felfog és objektív alapokról kiindulva átértékel más nézőpontú filozófiai távlatokat, más, nem marxista gondolkodásmódokat, megvan az a fontos funkciója, hogy saját téziseit is alávesse az ész ítéletének, hogy ellenőrizze: milyen mértékben felelnek meg azok az élet követelményeinek, nem vált-e szükségessé a történelmi fejlődés szakaszának megfelelő gazdagításuk és továbbfejlesztésük. A filozófia-kritikának mint önbírálatnak az a hivatása, hogy a gondolkodást éberre tegye, s így az a valóságot minden előítélettől, mintától, apriorisztikus sémától szabadon tükrözze. Az ilyen értelemben vett filozófia-kritika bármely egyéni gondolkodás számára nélkülözhetetlen, ez irányít bennünket mindannak termékeny elsajátítására, ami igaz a tudományban és az emberi gondolkodásban, tagadja „azt, ami veszendő“, s teljesebb, mélyebb megismerésre ösztönöz. De egyetlen lépéssel sem juthatunk tovább sem a tudományban, sem a filozófiában anélkül, hogy termékenyítően és szüntelenül kétségbe ne vonnók mindazt, amit előzetesen igaznak tartottunk és tartunk. Az építő bizonyosság elnyerésének előfeltétele a kritikai kételkedés, annak ellenőrzése, hogy az ismeretek nem veszítették-e el érvényüket az új igényekkel és követelményekkel szemben. Az igazán értékes gondolat a kételyek feltámadásával kezdődik. A kételkedéssel és annak a megismerésben játszott szerepével számos filozófus és tudós foglalkozott (Bacon, Descartes, Pascal, C. Bernard, G. Dumas, Alain, Valéry). Ismerjük Marx jelszavát: „De omnibus dubitandum esse“. Csupán az ostobák és az elbizakodottak nem kételkednek semmiben, a kételkedés a gondolkodás jele. A szellem, amely lemond a módszeres kételkedésről, lemond saját értelméről és cél-

járól, fejlődéséről, beleértve az objektív megismerést is. Bármely szellemi haladás a kételkedésnek, annak a *belső párbeszédnek* a szülötte, melynek során kérdések és feleletek ütköznek meg mindaddig, míg a megismerő alany szelleme az érvek és ellenérvek ádáz harcának színtere.

Az a nehézség, amellyel a gondolkodó alany megismerő és önmegismerő tevékenysége során találkozik, nyilvánvalóan pozitív értéket képvisel, mivel a gondolkodás nélkülözhetetlen feltétele. Kételkedni annyit jelent, mint figyelembe venni az objektív és szubjektív világ dialektikáját, az igazság fejlődését (csak a megújuló, a fejlődő igazság objektív; bármely igazság, éppen a megismerési folyamat során, viszonylag korlátozottnak bizonyul, melyet egy mélyebb igazsággal kell helyettesíteni vagy kiegészíteni).

Ebből következik, hogy a bizonyosság az igazság jegyét viseli ugyan, de azért még nem jogosíthatja stagnálásra a gondolkodást. A kételkedés mint a megismerés dinamikus eleme kötelező a bizonyosság megszerzése végett, mintegy felhívásként a kutatás, az ismert igazságok felülvizsgálására és elmélyítésére, éppen azért, hogy ezeket az igazságokat megkérdőjelezi. A kételkedés biztosítja a megismerés állandó megújulását, ily módon a bizonyosság, az objektív megismerés eredménye és elégtétele, korlátlanul törhet az abszolút igazság felé.

Az előbbiekből kitűnik, hogy a valóság megismerésének évezredek és sokoldalú folyamatában a bizonyosság és a kételkedés szorosan egybefonódik, nem beszélhetünk csupán egyikről vagy másikról. „Még egy kételkedést ajánlanék...” — mondta egykor Pascal, s mintha hallanók századok múltán Valéry választát: „Ideje felhagynom a kételkedéssel, és visszatérnem a bizonyosságához.” E két dialektikusan értelmezett szellemi állapot tehát magát az igazság előrehaladását, annak dialektikáját követi. Egymástól elszakítva, abszolutizálva mind a kételkedés, mind a bizonyosság a megismerés mozgatóerejéből annak fékezőjévé válik: a végletekig vitt kételkedés szkepticizmussá fajul, a kényelmesen egy helyben topogó bizonyosság viszont dogmatizmushoz, a gondolkodás betokosodásához vezet. Mindkét véglet veszélyt jelent a megismerés céljának akadálytalan elérésére. E cél a valósághoz, az emberek élete és szükségletei lényegéhez való lankadatlan és egyre konkrétabb közeledés. A filozófia-kritika, amely magába foglalja mind a kételkedést, mind a bizonyosságot, a megismerés gyakorlásának e két momentumát, a mi szövegünkben nézve a megismerés objektív értékének abszolutizált hirdetése (dogmatizmus) és annak abszolút tagadása (szkepticizmus) között áll, s az említett végletek ellen fordulva, a dialektikus relativizmus szükségességét hirdeti mind a megismerés, mind a gondolkodás fejlődésének szempontjából. Erre a következtetésre jut C. Zamfir is idézett cikkében.

A bíráló szellem tehát egyetlen helyes következtetést vonhat le: azt, hogy az összes részleges, egyoldalú, de ugyanakkor abszolút igazságokként hirdetett ítéletek hamisak. Ennek a módszertani elvnek az elismerése egyben a dogmatikus előítéletek, az apriorisztikus sémák elvetését, a gondolati „biztosság”-ról és a szubjektív szellemi „kényelem”-ről való lemondást jelenti. Az alkotó, tudományos és realista szellem megerősödését eredményezi az időszerű jelenségek és problémák megközelítésében. Merészség kell azonban ahhoz, hogy lemondjunk a mozdulatlanságról és a kvietizmusról, a vegetatív nyugalomról és a merev sablonokról. A tudományos és filozófiai gondolkodás nem fejlődhet anélkül, hogy nyíltan, minden szofisztikát mellőzve, nevén ne merjük nevezni a dolgokat.

Az igazság hirdetésének bátorsága — mondta Hegel — a filozófia első feltétele. Ott, ahol hiányzik az igazság szenvedélyes kutatása, minden haladás, szellemi élet megszűnik, hiszen egyetlen magasztos dolog sem végezhető odaadás nél-

kül A módszeres kételkedés a tudományos és filozófiai megismerés alapvető elve, az igazságkeresés szenvedélyének legfőbb eleme. Aki kételkedik, azt hirdeti, hogy a gondolkodás mint olyan szükséges, ám fenntartással közli ítéleteit és feltevéseit, s a szubjektivitás fokozódó kiküszöbölése és a tárgyilagosság egyre nagyobb mértékű megközelítése révén növeli a haladás esélyeit. A módszeres, építő kételkedés a szkeptikus kételkedéssel ellentétben az igazságért vívott küzdelmünkben a legnagyobb bizonyosság elemévé válik. A kételkedés tehát szükséglet. Ennek a rövid eszmefuttatásnak egyetlen célja, hogy a kételkedés állandó szükségességére emlékeztesse azokat, akik túl könnyen szögeznek le vitathatatlanak vélt igazságokat és bizonyosságokat. A valódi bizonyossághoz, a megismerés legmagasabb fokú elégtételéhez csak a kétségek szakadékan túljutva, fáradságos munka árán érkezhünk el.

Gheorghe Buș

Mérnökök „erkölcsi kopása”?

A tudományos-műszaki forradalom bonyolult ellentmondásokkal terhes folyamat. Az emberiség útja a minőségileg új civilizáció felé buktatókon, kanyarokon át vezet, s közben olyan kérdéseket vet fel, amelyek megválaszolása nehéz feladat elé állít mérnököt és tudóst, közgazdászt és szociológust, orvost és pszichológust. A kérdések egyike, amely az utóbbi időben egyre több fejtörést okoz a műszakiaknak: hogyan lehet úrrá lenni a „megbokrosodott” technikán, hogyan lehet lépést tartani a fejlődéssel?

A századelő fiatal mérnöke az egyetemen elsajátította mindazt az ismeretanyagot, amelyre szüksége volt ahhoz, hogy gyorsan és eredményesen illeszkedjék be egy jól körvonalazott, szilárd termelési rendszerbe. Ha elég élesesű volt, s levonta az elkövetett hibák és elért sikerek tanulságait, bizakodva nézhetett a jövőbe: halmozódó tapasztalatai arányában évről évre megbecsültebb szakembere lett vállalatának. Mindnyájan ismerjük még a nyugdíjas mérnöknek azt a típusát, akit nemegyszer visszahívtak régi munkahelyére, hogy megoldjon olyan kérdéseket, amelyek előtt a fiatalok tanácstalanul álltak.

A műszaki fejlődés meggyorsulása azonban alaposan megváltoztatta a helyzetet. A főiskolai oktatás jócskán lemaradt a fejlődés mögött, s világszerte válsággal küzd, az idősebb mérnökök pedig — sokszor éppen a legjobban felkészült specialisták — hirtelen szembekerültek egy olyan veszéllyel, amely professzionális létüket alapjaiban fenyegeti: a szakmai elavulás, az „erkölcsi kopás” veszélyével.

A mérnöki ismeretek elavulását főként a következő tényezők idézték elő:

1. A tudományos és műszaki ismeretek szédületes iramban szaporodnak. J. E. Janssonnak, a finn Technológiai Intézet professzorának megállapítása szerint a műszaki ismeretek mennyisége az idő exponenciális függvénye, s tízévenként megkétszereződik. Ugyanakkor valamely tudományos felfedezés és a gyakorlati alkalmazás közötti időszak nagyon lerövidült. Annak a tudásanyagának, amelyre ma egy mérnöknek szüksége van, szinte a fele tíz évvel ezelőtt még ismeretlen volt.

2. A műszaki fejlődés eredményeként egyre több új foglalkozás születik, s ezzel párhuzamosan régi foglalkozások háttérbe szorulnak vagy feleslegessé válnak. Az elektronikus számítógépek, az automatizálás elterjedése, az űrkutatás fejlődése — hogy csak néhány példát említsünk — számos új szakmát teremtett. Ezzel szemben ma már egyre kevesebb szükség van gőzmozdonytervezőkre, elektroncső-specialistákra vagy a természetes kaucsuk feldolgozásával foglalkozó szakemberekre.

3. A mind bonyolultabb termelési folyamatok a mérnökkel szemben sokkal nagyobb követelményeket támasztanak, mint akár tíz évvel ezelőtt is. Nemcsak saját szakterületét kell ismernie, hanem jártasnak kell lennie az irányítástechni-

kában, az automatikában, a matematikai statisztikában, a fizika különböző ágaiban éppúgy, mint a gazdasági számításokban, a korszerű vezetés tudományában.

A mérnököt tehát három irányból fenyegeti az elavulás veszélye: nem tud lépést tartani szakmájának gyors fejlődésével; elavul maga a szakma, s képzettsége túlságosan egyoldalú, nem elég rugalmas ahhoz, hogy könnyen „átváltson“ új területre; általános műszaki képzettsége, az alaptudományokban való jártassága nem elegendő ahhoz, hogy megállja a helyét a modern termelés bonyolult szer-vezetében.

A külföldi szakajtó hasábjain, tudományos értekezleteken egyre többen vetik fel a műszaki ismeretek elavulásának kérdését. Mérnökök, professzorok, vállalat-vezetők fejtik ki véleményüket, s egyesek számszerűen is meghatározzák az elavulás ütemét. W. L. Collins szerint a műszaki ismeretek elavulásának üteme évi 5%-os. R. S. Folsom műegyetemi tanár hasonló megállapítást tett: „Ha egy mérnök csak napi teendőit végzi, és nem képezi magát, tíz év múlva a szükséges ismereteknek csak ötven százalékaival fog rendelkezni.“ Egy másik szerző így fogalmazza meg a problémát: „Az a mérnök, aki nem korszerűsíti állandóan technikai ismereteit, 12—15 év alatt szakmailag kiöregszik.“

Természetesen vannak optimistább vélemények is. R. W. Christian, a *Factory* című lap szerkesztője ezt írja: „Azokat a riasztó megállapításokat, amelyek szerint a mérnöki tudás »felezési ideje« tíz év (az ismeretek fele tíz év alatt elavul) jórészt figyelmen kívül hagyhatjuk. A műszaki tevékenység nem légués térben folyik. Ha számításba vesszük a személyes tapasztalatokat, a kollégák példáját, a szakmai értekezleteken való részvételt, azt kell megállapítanunk, hogy a szakma gyakorlása közben azonos idő alatt hasznosabb ismereteket lehet elsajátítani, mint az iskola padaiban.“

Ha az elavulás mértékének és ütemének megítélésében eltérők is a vélemények, abban mindenki egyetért, hogy a műszaki tudás elévülése reális veszély, és súlyos károkat okozhat egyének és társadalomnak egyaránt.

Mi történik a mérnökkel, ha tudása elavul? Nyilvánvaló: egyre kevésbé tud megbirkózni az új feladatokkal, elveszti feljebbvalói bizalmát, kollégái megbecsülését, mellőzik az előléptetéseknel, egyre jelentéktelenebb beosztásokba kerül, s kapitalista viszonyok között még a munkanélküliség veszélyének is ki van téve.

De a társadalomnak sem közömbös, hogy mérnökei lépést tartanak-e a fejlődéssel vagy sem. A „régí típusú“, becsontosodott szakember — főleg ha vezető beosztásban van — jelentős mértékben akadályozhatja a fejlődést. Nem ismeri az új eljárásokat, módszereket, ezért idegenkedik tőlük, késlelteti alkalmazásukat, nem tudja „kihozni belőlük“, amit lehetne. Amerikai szakértők szerint a számítógépek bevezetését a termelési folyamatok irányításába nagymértékben késleltette, hogy a műszaki vezetők nem ismerték a számítógép-technikát.

Életre szóló kötelesség

A szakmai kiöregedés egyetlen orvossága: az állandó tanulás. „A jövő mérnökeiben már az egyetemen tudatosítani kell, hogy a tanulás életre szóló kötelesség“ — mondja Williamson, a pennsylvaniai egyetem dékánja. Véleménye szerint minden mérnöknek legalább heti nyolc órát kell tanulásra fordítania.

Az egyéni tanulás alapja a szakirodalom rendszeres olvasása. A műszaki fejlődés azonban a szakirodalomnak olyan áradatát zúdította a mérnökökre, hogy az abban való egyéni tájékozódás lehetetlenné vált. (A szerves kémiával foglalkozó vegyésznek például két évre volna szüksége, hogy egy év szakirodalmát átnézze.) Ezért a mérnöknek feltétlenül szüksége van a *műszaki dokumentációs szervezetek* segítségére, amelyek elvégzik helyette a válogatás időt rabló munkáját.

Az egyéni tanulás más problémákat is felvet. A legtöbb mérnök, ha képezi is magát, megmarad szakterületének korlátai között, s ezzel bizonyos szempontból fokozza az elavulás veszélyét. Irányításra van szüksége, s ezt vállalata, a szakegyséletek s a főiskolák adhatják meg azzal, hogy segítenek megfelelő program kidolgozásában, ráirányítják a figyelmét azokra a területekre, amelyeket elsősorban tanulmányozni kell, sőt megfelelő tankönyveket is bocsátanak rendelkezésére. Nagyon lényeges a motiváció kérdése is. A mérnöknek akkor válik igazán szívügyévé a tanulás, ha tudja, hogy ezzel nagyobb megbecsülést, jobb előmenetelt, nagyobb jövedelmet biztosíthat magának.

Mivel a szakmai elavulásnak nemcsak az egyén vallja kárát, a társadalom szerepe az ellene való küzdelemben nem korlátozódhat az irányításra, esetleg az anyagi ösztönzésre. Nem lehet azt kívánni a mérnöktől, hogy minden szabad idejét tanulásra fordítsa.

A műszakilag fejlett kapitalista országokban, ahol a fejlődés ellentmondásai a kapitalista termelési mód ellentmondásaival fonódnak össze, s ahol a műszaki haladás is a profit növelése szempontjából esik a latba, a nagyvállalatok vezetői felismerték, hogy csak úgy tudnak versenyképesek maradni, ha mérnökeik tudását állandóan a fejlődés színvonalán tartják. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni két amerikai vállalat képviselőjének nyilatkozatát. G. Lund (Standard Petroleum Co.) szerint „nem alapozhatunk kizárólag az önkéntes egyéni tanulásra, ha a technológiai versenyben védekezni akarunk a lemaradás ellen.“ D. B. Miller (International Bureau Machines Co. — IBM) egyenesen kijelenti: „A vállalat vezetősége arra a megállapításra jutott, hogy a tanulás munka, nem valami ráadás, nem olyasmi, amit az alkalmazottnak kizárólag saját szabad idejében kell folytatnia. Ugyanúgy mérjük, ugyanúgy fizetjük, mint bármilyen más szolgálati feladatot. A tanulás éppen olyan munka, mint a tervezés vagy a termék előállítás.“

A továbbképzés szükségességének felismerése arra kényszerítette a vállalatokat, hogy valóságos oktatási hálózatokat építsenek ki. A Western Electric például olyan továbbképzési programot dolgozott ki, amelynek keretében négy fokozaton nyolc tanfolyam működik. A legalsó fokozat a hathetes bevezető tanfolyam, amelyen az újonnan alkalmazott mérnökök megismerkednek a vállalat felépítésével, működésével, az alkalmazott technológiákkal, a legmagasabb pedig, amelyet egy műszaki egyetemmel karöltve szerveznek, a *Master of Science* (a tudományok magisztere) fokozat elnyerésére jogosít. A vállalat mérnökeinek egynegyede állandóan tanul valamelyik fokozaton. S ez természetesen nemcsak a Western Electricre jellemző. Az amerikai nagyvállalatok — főleg az élenjáró technológiát alkalmazó elektrotechnikai, vegyipari, hadiipari vállalatok — mérnökeinek körülbelül 15%-a részül állandóan át- és továbbképzésben.

Ami a továbbképzés költségeit illeti, az IBM például fejlesztési alapjának mintegy 2%-át fordítja erre a célra, s egy-egy mérnökre évente 600—2000 dollárt költ. Más vállalatok adatai szerint egy mérnök továbbképzése évi 1000 dollárba kerül. Ez természetesen nem jótékonykodás, hanem szükséges és hasznos befektetés. Márcsak azért is, mert egy új mérnök alkalmazása sokkal költségesebb. (Körülbelül 10 000 dollárt kell rá költeni, amíg annyira beilleszkedik a vállalat tevékenységébe, hogy hasznot hajthasson.)

Hogy állunk mi?

Szocialista rendszerünkben a tudományos-műszaki haladás valóban társadalmi érdek, s az a dolgozók szakmai ismereteinek állandó tökéletesítése is. „... a társadalmi élet összes területei számára szükséges káderek toborzása, előléptetése és szakképesítése egyike a párt és az állam, az egész társadalom legfontosabb kötelességeinek“ — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs.

A mérnökök továbbképzése terén történtek hasznos kezdeményezések. A Vegyipari Minisztérium például eddig is nagy súlyt helyezett a mérnöki kar színvonalának állandó emelésére. A marosvásárhelyi Vegyipari Kombinátban nincs olyan mérnök, aki ne vett volna részt valamilyen továbbképző tanfolyamon. 1966-ban huszonötven végeztek el a felsőfokú automatizálási kurzust, 1967-ben huszonkét mérnök részesült továbbképzésben. A szakirodalom rendszeres tanulmányozása egyre több mérnöknek válik „szokásává.“ Bizonyára más üzemek, más minisztériumok is mutathatnak fel hasonló eredményeket.

Mindez azonban még kevés. Még messze vagyunk attól, hogy a mérnökök tanulása, továbbképzése mindennapos gyakorlattá váljék. Túl sok még az olyan mérnök, aki elégedett az egyetemen szerzett tudásával, s nem „fecsérli“ az időt tanulásra. Az üzemek vezetősége sem tulajdonít mindenütt kellő jelentőséget ennek a kérdésnek.

Elsősorban tehát arra van szükség, hogy a mérnökökben és vezetőkben egyaránt tudatosodjon: *állandó tanulás nélkül nem lehet megélni.* A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a határozata a fizetési rendszer javítására és a fizetések emelésére vonatkozólag, a besorolási tarifális fizetés szerepének növelése révén biztosítani fogja a szükséges motivációt.

Az egyéni tanulás ösztönzése mellett meg kell találni a szervezett tanulás hatékonyabb, eredményesebb formáit. A lehetőségek sokfélék. Csak néhány ötletet vetek fel.

Sok üzemben jó eredménnyel alkalmazzák a mérnökök tájékoztatására az úgynevezett Műszaki Napokat, amelyeken a kutatással-fejlesztéssel foglalkozó kollégák beszámolnak munkájukról, eredményeikről, s általános tájékoztató előadások hangzanak el. Úgy gondolom, nagyon hasznos volna általánosítani a tájékoztatásnak ezt a formáját.

Sokat ígérőnek tűnik a tájékoztatásnak egy másik formája is: *egyetemi tanárok, kutatók meghívása az üzembe*. Szakterületüknek ezek az élenjáró képviselői előadások, beszélgetések során ismertetnék a legújabb eredményeket.

A külföldi példák azt bizonyítják, hogy a mérnökök ismereteinek gyarapításában fontos szerepet játszanak a különböző *szakegyesületek, társulatok*. Nálunk ezt a szerepet a szakszervezetek keretében működő Mérnökök és Technikusok Bizottsága (CIT) tölti be. Bár ezek a bizottságok sok üzemben eredményes munkát végeznek, mégsem pótolhatják a szakegyesületeket. Úgy gondolom, az ilyen egyesületek megszervezése nagyon hasznos lenne.

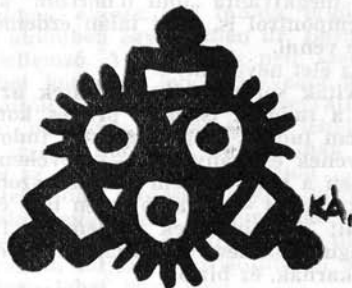
Serkentőleg hatna, és nagymértékben növelné a továbbképzés hatékonyságát, ha a mérnökök számára különböző *tudományos fokozatokat* létesítenének. Megszerzésük vizsgához lenne kötve, s döntően esne a latba a besorolásokkor és előléptetésekkor.

Természetesen az elmondottakon kívül nagyon sok lehetőség kínálkozik az elavulás elleni védekezésre. Érdemes volna gondolkodni rajtuk.

Ha már a ma 35—40 éves mérnököket többé-kevésbé felkészületlenül találta a tudományos-műszaki forradalom, arra kell törekedni, hogy a jövő nemzedékek ne kiszolgáltatottjai, hanem urai legyenek a fejlődő technikának. Korszerűsíteni kell a műszaki oktatást.

A haladás gyors — s a jelek szerint egyre gyorsabb lesz —: még a legkorszerűbb oktatás sem alkalmas arra, hogy átadja a mérnökjelöltnek mindazt az ismeretanyagot, amire pályafutása végéig szüksége lesz. (Hiszen egy részét még fel sem fedezték!) Ezért az egyetemnek nem szűk körű specialistákat kell nevelnie (a túlzott specializálás feltétlenül a szellem beszűküléséhez vezet), hanem széles látókörű, sokoldalú, művelt szakembereket, akik könnyen és gyorsan tudnak alkalmazkodni a változó körülményekhez. Szakkörökben egyre inkább uralkodóvá válik az a vélemény, hogy a műszaki oktatás súlypontját az alaptudományokra és az általános technikai ismeretekre kell áthelyezni. Nemcsak és nem elsősorban azért, mert ezek egyre nagyobb szerephez jutnak a technikai folyamatok mélyebb értelmezésében és irányításában, hanem mert a szilárd alaptudással rendelkező szakember bármilyen irányban könnyen tudja magát specializálni, és könnyen tud lépést tartani a haladással. Ezért hazánk szocialista fejlődésének új szakaszában mérnökeink egyik legfontosabb feladata a szüntelen védekezés az „erkölcsi kopás”, a szakmai kiöregedés ellen.

Fülöp Géza

Élet és halál mezsgyéjén

Immár másodszor ragadok tollat olyan témakörben, mely történetesen éppen a kérdéses lapszámon belül tárgyaltatik. Először Ikaroszról volt szó — pár hónappal ezelőtt —, és most is tulajdonképpen róla, az ember szárnyalásáról kívánok szólni.

Élet és halál kérdéseit vitatja az egész emberiség. A kvintesszenciát természetesen a lét problémája alkotja: életet vagy halált választ-e az emberiség? — mert úgy tűnik, választ elött áll.

Az ember lényege az élet, az értelem, a cselekvés; különben értelmetlen maga a lét, így választása a nagy kérdésben — meggyőződés szerint — egyértelmű. Csak agyilag kifecamodottak vagy gonosztevők képesek a békés Vietnam ellen a pusztulásra vagy az atomhalálra szavazni. A józanok, az igazak — az emberek — a fejlődést, a békét és az életet választják.

A premier plan mögött azonban ott vannak az élet és halál kérdéseinek látszólag kisebb, de lényegében elvi és ennek következtében alapvető horderejű problémái. Legutóbb a szívoperációk jogosultsága vagy jogosulatlansága körül alakult ki széles, szinte az egész emberiséget átfogó vita. Erről tárgyal ma a tudományos világ, ezt boncolják az orvosi körök, és nem túlzok, ha azt állítom, hogy a gondolkodó emberek tíz-és százmilliói is legalább egyszer megálltak mindennapi tevékenységük közben, és feltették a kérdést: hogy is van ez; szabad — vagy nem szabad szívet átültetni; korai-e még, vagy már eljött az ideje; és egyáltalán ki szabhatja meg az erkölcsi korlátokat? E lapszámban a közismert szaktekintély, Holán Tibor magas erkölcsi szintre állítva a mércét, őszintén és szenvedélyesen védi álláspontját.

Nem is akarok vele vitába szállni.

Sem szakmai kompetenciám, sem felkészültségem nem teszi ezt lehetővé — és etikussá. Ezenfelül úgy érzem, logikus érvei is világosak. De a Summa megkivánta „tour d'horizon“ keretében számot adnék egyikét olyan szempontról is, amit talán érdemes — éppen az élet nevében — figyelembe venni.

Igen — az élet nevében.

Mert a viták során eddig beszéltek az orvosok — pro és kontra, megszólaltak a tudósok (szintén pro és kontra), az erkölcs, az egyház, a jog és a nem tudom, még hány más tudományág vagy szervezet képviselői — egyének és irányzatok — nevében: pro és kontra.

Csak éppen a betegek nem jutottak szóhoz. Azok, akik az életet választják, azok, akiket — legalábbis én úgy érzem — nem lehet elintézni egy mondattal: „ők nincsenek szellemi és fizikai kapacitásuk olyan fókán, hogy maguk dönthessenek saját sorsukról.“

De élni akarnak, ez biztos.

És hányszor hallottam már azt a kijelentést — felelős orvosok szá-

jaból —, hogy ez vagy amaz, sajnos, már „menthetetlen“. Tehát, mégis van valami alapja annak, hogy „utolsó kísérletként megpróbálkozunk egy olyan eljárással, amit eddig még nem próbáltunk ki — mert betegünk különben úgyis menthetetlen“.

Es Ó, a beteg, vállalja ezt. Hogyne vállalná, amikor élni akar, és bízunk orvosában.

Es az orvos becsületes. Más nem is lehet — akkor nem vitatkoznánk vele —, és megtesz mindent, ami tőle telhető. Esetleg többet is megpróbál, mint kollégái. Bátorabb, vagy mondjuk úgy, „nonkonformistább“ az átlagnál. (Kevésbé érdekli az, hogy az „erkölcs“ nevében a többiek, akik — mondjuk finoman — sorsukra hagyják a beteget és a saját renomójukat mentenék — mit mondanak majd róla... ha esetleg nem sikerül.)

Nagyon nem szeretnék az erkölcsbíró szerepében tetszelegni, de túl sok alkalmam volt meggyőződni arról, hogy a „böles várakozás“, a minden újjal szembeni óvatos „nem“, vagy „várjunk még vele egy keveset“, tulajdonképpen „okos“ védekezés — konformista álláspont, mert egy „nem“ — ezt mutatja a gyakorlat — általában veszélytelenebb egy bátor „igen“-nél, legatábbis a tárgyalat esetünkben: bizonyosan.

Persze, lehet a fordítottja is igaz. Eppen a renomé nevében lehet merészkedni.

Bár — az őszinteség is becsületes. Az olyané, mint a Lenin-díjas leningrádi orvos-akadémikusé — aki dr. Barnardnak gratulálva — azt írja, hogy ő nem volt elég bátor szembeszállni a közkonformizmussal, az emberi lapulás széles örvényével, és bár képes volna ilyen műtét elvégzésére, nem merete megtenni, mert félt — a közvéleménytől (már ti. az „egészségesek“ közvéleményétől), s így a „menthetetlen“ betegek valóban menthetetlenek...

A statisztika azonban néha hamis. Nem biztos ugyanis, hogy 11 halott áll szemben egy élővel és ki tudja, meddig élővel — hogy én is óvatos legyek —, hanem egy megmentett áll szemben egy biztos hullával — mert a másik 11 amúgy is hulla volna már...

De mindezt — hangsúlyozom — nem a „tudomány nevében“ mondom, ehhez jogom sincs, és erkölcsileg sem volna megalapozott. Így csak fizikus kísérletezhet — aki sohasem öl egyedeket (csak milliókat időnként...) —, de orvos nem. Ez igaz. De mondom, az élet nevében — a jelenlegi orvosi gyakorlat szerint (bevallottan vagy sem) menthetetlennek tartott betegek nevében, akiknek miért ne volna meg a joguk az önkisérletre (akár az orvosnak). És mondom, orvosai nevében, akiknek miért ne volna „joguk“ megtenni még a lehetetlent is betegek megmentéséért?

Nem bízunk az orvosunkban? — és önmagunkban? Vagy abszolút erkölcsi normákat keresünk?

Egy nagyon neves, köztiszteletben álló idős kolozsvári orvostörténész professzor azt mondotta nekem: „Fiam, Auschwitz után ilyen kísérleteket nem lehet többé orvosokra bízni.“ Sem orvosokra, sem másra.

De a beteg mégis az orvosra bízta magát. Teljes bizalommal. És joggal. Nem a tudomány nevében való kísérletezés céljából, hanem azért, hogy megmentsa az életnek. A döntés joga tehát kettőjüké. És nem hinném, hogy abszolút erkölcsi normákkal lehetne itt operálni. Csak késél — néha és annak, akinek van tudása, erkölcsi alapja és bátorsága.

Az egyházak különben egyöntetűen dr. Barnard mellett foglaltak állást. És ez igen jellemző. A hulla már nem szent az Isten előtt — csak az élő. Tehát lehet boncolni; lehet szerveket átvenni és áttenni. (Legújabbban módosították a közismerten konzervatív francia klinikák belső rendszabályait is: operációs teremben is lehet boncolni szervátültetés érdekében.) Ami tegnap tilos volt, holnap már jogos. Ki a megmondhatója: mikor jött el az a bizonyos nagy pillanat...?

A már említett idős professzor (jött, hogy csókot nyomjak orcájára, amikor) ezeket mondotta: „Előfordulhat, hogy a mi álláspontunk öt év múlva nevetségesen konzervatívnak fog tűnni“ (már ti. azoké, akik jelenleg még korainak tartják a szívatültetési operációkat).

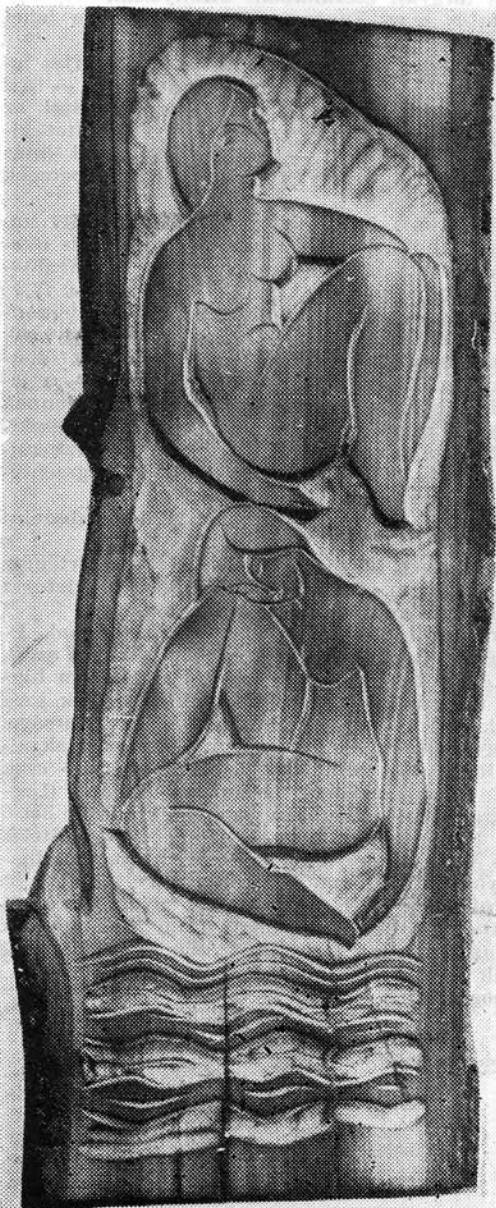
Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem.

Vitatkozni szabad — de gyógyítani *kell*. Ne tagadjuk meg a közösen beleegyezőtől a pionírság jogát. Főleg egy olyan világban ne, ahol az erkölcs és jog nevében — Vietnamban és másutt — halomra gyilkolják a védtelen emberek tízezreit.

En bízom az orvosokban. És bízom az emberekben — akik Ikaroszhoz méltóan — repülni akarnak. Gyűlölöm Auschwitzot, ahol Mengele szelleme dominált és ott maradt az egész család.

De szeretem az okos, felkészült és bátor embereket; az emberiség javáért kísérletező fizikusokat és az eddig „menthetetlen” betegeket megmentő orvosokat.

J. Weiszman

Szervátiusz Jenő
domborműve

Amíg a könyvet* olvastam, nem tudtam szabadulni egy bizarr párhuzamtól: az angol professzor munkáját valamilyen szemészeti szakkönyvhöz hasonlóan éreztem, amely tudós-precizitással feltárja látószervünk rendkívül bonyolult szerkezetét. De mi köze a társadalmi ankról szociológiai kutatásban betöltött szerepéről, módszereiről, lebonyolításáról szóló értekezésnek az oftalmológiához? A kapcsolatot számomra Mikszáth híres-nevezetes hályog-kovácsa teremtette meg, aki mesteri ügyességgel — de annál kevesebb szaktudással — végezte a maga primitív eszközeivel a legveszedelmesebb szemoperációkat. Lópatkoló mesterünket minden bizonnyal meghökkenti, ha egy gondosan megírt szemészeti szakmunka akad a kezébe. Rádöbrent volna: nem is olyan egyszerű foglalatosság, amit űz, a szemnek olyan rejtett titkai vannak, amelyeket csak a legtudományosabb módszerekkel lehet megközelíteni.

A londoni egyetem társadalmi statisztika professzorának a munkája sokakban talán a hályogtalánító kovács ilyen megdöbbenését válthatta ki. Valljuk be: a társadalmi jelenségek szociológiai vizsgálatához sokan hozzákezdtek, olyanok is, akik a hályog-kovács embersegítő jóindulatával igen, de a társadalmi szerkezetet elhomályosító hályog megismeréséhez, eltávolításához szükséges eszközökkel és kellő szakmai ismeretekkel nem rendelkeznek. Ezek számára valóban megdöbbenést okozhat a könyv, kiválthatja azt a felismerést, hogy az emberi társadalom sokkal bonyolultabb, semhogy szociológiai békanyúzó bicskával hozzá lehetne fogni felszeleteléséhez.

A mellé az első szubjektív benyomás mellé — a könyv tartalmi recenzálása helyett — hadd sorakoztassunk fel néhány további gondolatot, olyanokat, amelyek a hazai szociológiai kutatások szempontjából egyáltalán nem közömbösek.

C. A. Moser tulajdonképpen kézikönyvet írt. A kézikönyv fogalmához valahogy hozzátartozik az is, hogy az ember kezéügyében van, nem elégszünk meg egyszeri elolvasásával, gyakran belelapozunk, amolyan szellemi bedekker, tájékozott, eligazít a szociológiai kutatás rejtett útjain. Kézikönyv ez a szó legkevésbé lebecsülő értelmében nemcsak azért, mert a négy angol kiadást megért munka az egyetemen elhangzott előadások alapján íródott, s így a szociológusnak készülő diákok számára tankönyvnek is beillik, hanem azért is, mert a társadalmi ankról kutatási módszereinek pontos leírásával nagyobb olvasótábort tanít meg arra, hogyan kell e bonyolult műszerrel tudományosan értékelni az egyes társadalmi jelenségeket. Ilyen vonatkozásban *Az ankról módszerei* című könyv — képletesen szólva — a társadalmi valóságra vonatkozó adatszerzés és feldolgozás nagy-

◆ *A 100 éves bukaresti Akadémiai Könyvtár az ország legnagyobb tudományos kutatómühelye. Pontosan egy évszázaddal ezelőtt nyolcvanhárom könyv vált alapjává és kiindulópontjává a ma 1 400 000 könyvet, 2 950 000 folyóiratot, lapot és közel másfélmillió speciális darabot számláló gyűjtemény-anyagának. A könyvtár olvasóinak száma, mely az 1899-ben kezdett nyilvántartás szerint akkor 1686 fő volt, 1966-ban meghaladta a 100 000-et.*

A jubileum alkalmat szolgáltatott arra, hogy ne csak minőségileg, hanem jelentőségében is felmérjük az Akadémiai Könyvtár múltját és jelenét. Ezt a felmérést végzi el a Studii și cercetări de documentare și bibliologie utolsó száma. A könyvtár történetét, gyűjteményeit s a fejlődésében szerepet játszó neves tudósok életét és munkásságát bemutató írások mellett érthető, hogy számos tanulmány, közlés foglalkozik az Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtáráival s a kolozsvári Egyetemi Könyvtárral is. Ezeknek a gyűjteményeknek, amelyek a kultúra tűzhelyeiül szolgáló egykori felekezeti iskolák könyvtárait, tudósok és könyvgyűjtők sokszor rendkívüli értékeket rejtő gyűjteményeit is magukba olvastották, a múltban éppen úgy, mint napjainkban igen nagy a szerepe a tudományos kutatásban. David Prodan akadémikus bőségesen kifejti ezt a hazai történettudományi kutatások vonatkozásában, Mihai Triteanu pedig a kolozsvári akadémiai könyvtárakban található tudománytörténeti értékű könyveket, kéziratokat, Ioan Domșa az ősnymtatványokat ismerteti.

Az Akadémiai Könyvtár a hazai tudományos munkának nemcsak munkahelye, hanem nemzetközi szintű képviselője

* C. A. Moser: *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*. Editura științifică. București, 1967.

krónika

is volt, és az ma is. Erre utalnak a külfölddel fenntartott könyv- és folyóiratcsere-kapcsolatai. Az első ilyen kapcsolatot 1870-ben létesítette a koppenhágai Királyi Tudományos Társulattal, s ma 96 ország több mint 9000 partnerével tart fenn kapcsolatot, akikhez csak az 1966-os évben 120 542 példány könyvet és folyóiratot juttatott el.

◆ A hazai irodalmi sajtóban és könyvkiadásban nap mint nap találkozhatunk új vállalkozásokkal, régi, már megszokott formák arculatának megújulásával. Ezeknek a kezdeményezéseknek a sorában figyelmet érdemel a Viața românească, amely az 1968-as évvel nemcsak köntösét újíttotta meg, hanem megindította — mellékletül — a VR Füzetet.

A januári számhoz csatolt közzé mellékletben már az új kapcsolatforma körvonalai is felmérhetők. Az irodalom megannyi témája és területe közül a költészetet választotta ki a szerkesztő, s a legújabbban egyre nagyobb érdeklődéssel és vonalommal követett költészetből is érdekes profillal formált egységet. A füzet címe ugyanis Kritikusok költészete, költők kritikája, s benne Tudor Vianu, I. Negoitescu, Matei Călinescu, Giovanni Papini, Edwin Muir, Walter Hölzlerer, Nichita Stănescu és Victor Kernbach versei között Al. Philippide, Nina Cassian, Virgil Teodorescu, Jean Cocteau, Max Jacob, René Char, Alekszandr Blok, Giuseppe Ungaretti és T. S. Eliot bírálatai, esszéi, elmélkedései találhatóak a költészetről, oly módon összeválogatva, hogy annak belsejébe, műhelytitkai-ba nyújtanak betekintést a szép verset nemcsak olvasni, hanem mélyen érteni is kívánó olvasónak.

üzemi, a modern technikára épülő folyamatának technológiája.

A hazai olvasó számára ebből a szempontból igen tanulságos ez a monográfia. A szociológiai „nagyüzemi” termelés — a komplex brigádok, szélesebb kollektívák átfogó, sokoldalú felmérései, az eredmények modern technikával történő feldolgozása — nálunk is folyik. De — miként azt részben a Korunk szociológiai pályázata is igazolta — gyakran találkozunk a kézművesség szintjén álló szociológiai próbálkozásokkal is. A nagy apparátussal, tudományos eszközökkel végzett társadalmi anket e könyvben leírt módszereit meggyőzően arra, hogy az ilyen becsléses próbálkozások tulajdonképpen csak szükséges előtanulmányok, vázlatok, nyersanyag a nagy szintézishez.

Az angol tudós munkáját képletesen a szociológiai ismeretek előállítási technológiájának neveztük. A technológia — a szó igazi, nem átvitt értelmében — az ipari eljárásokra, egyes anyagok feldolgozására, a megmunkálás eszközeire vonatkozó ismereteket tartalmazza. Mint ilyen nem osztálymeghatározottságú, a különböző társadalmi rendszerekben végbemenő termelés folyamatában egyaránt hasznosítható. Az anket képletes technológiája is hasonló ehhez: e módszert fel lehet használni bármilyen társadalmi viszonyok között. (Éppen ezért hasznos a tőkés társadalomban folyó szociológiai kutatások alapos megismerése.) Persze, azért bizonyos különbségek a társadalmi viszonyok eltérő volta miatt már a metodológiában jelentkeznek. A szociológia hazai művelőinek a polgári szakkönyvek tanulmányozásakor mindig fel kell figyelniük arra, hogy milyen sajátos körülmények között folyik ez a munka a szocializmusban, melyek azok a polgári szociológiában is használt módszertani elemek, amelyeket ezek között az új viszonyok között is hasznosítani lehet.

Vannak azonban bizonyos elméleti tartópillérek, amelyek közvetlenül kihatnak a „technológiára”. Aki abban a meggyőződésben él, hogy a különböző nyersanyagok nem alakíthatók, nem formálhatók használati cikké, nem dolgozhat ki gyakorlatilag hasznosítható technológiát. Aki nincs tudatában annak, hogy a társadalomban okságilag meghatározott jelenségek, összefüggések vannak, nem fejtheti ki számunkra is használható módon valamelyik szociológiai módszer lényegét. A történelem determinista felfogása minden számottevő szociológiai kutatásnak elméleti előfeltétele. C. A. Moser ismételten állást foglal amellett, hogy a társadalmi jelenségek nem kaotikus összevisszaságban elhelyezkedő lim-lom-tettek, hiszen akkor a meghatározottság érvényével ható összefüggések sem létezhetnének. Márpedig a szociológia éppen az ilyen kapcsolatokat akarja felszínre hozni. Minden elméleti bázis-különbség ellenére tehát tagadhatatlanul lennie kell valaminek, amelyre igenlően bólint a társadalom kutatását lelkiismeretesen végző polgári szociológus és a marxista szociológus. Ez pedig az a kérdés: van-e determináltság a társadalomban.

A társadalmi ankét tulajdonképpen több fő szakaszból áll: a kutatás tárgyával kapcsolatos előtanulmány, az ankétban résztvevők kiválasztása, a tőlük vagy róluk szükséges információk beszerzése és ezeknek az adatoknak a tudományos feldolgozása, elemzése, értelmezése.

A két első fázisra — sajnos — a kézművesnek nevezett szociológiai kutatgatásban a kevésbé hozzáértők nem nagy gondot fordítanak. Pedig az információ-források jó kiválasztása fél siker.

Nemrég kezembe akadt egy, a harmincas években íródott újságcikk, amelynek szerzője — persze nem a szociológiai értékelés igényével — „közvéleménykutatást” végzett, meg akarta tudni, ki népszerűbb, a neves futballszár Sárosi dr. vagy Szent-Györgyi Albert professzor. Az eredmény: 3:1 Sárosi dr. javára. Négy véletlenszerűen megkérdezett közül ugyanis három tudott az előbbiről, de nem hallott a C-vitamin felfedezőjéről, s csak egy nem ismerte a góljai révén híressé vált labdarúgót, viszont hallott a Nobel-díjas tudósról. Nem nehéz lemérni e „felmérés” súlyát, értékét. Ha az újságíró véletlenül az Akadémia ülészakánának szünetében kérdezett volna meg négy szaktudóst, minden bizonnyal az maradt volna alul, akit nem a doktori címe, hanem ördögös labdakezelése tett híressé.

Ez persze szélsőséges eset az eredmény nyilvánvalóan viszonylagos jellege miatt. Az *ankét módszerei* című munka fejtegetései az ankétban résztvevő minta kiválasztására, valamint a számos hibalehetőség bemutatására vonatkozóan felhívják a figyelmet az eredmények viszonylagosságának rejtett forrásaira s nagy elővigyázatosságra készítetnek. A társadalom nem liszteszák, amelybe találmányra bele lehet markolni, majd a vegyelemzett marék lisztből az egészre lehet következtetni. A felmarkolt és megvizsgált liszt mennyiségének növelésével biztosabb ismereteket kapunk a zsákra — az egészre — vonatkozóan. A társadalomra még ez sem áll. A 3:1-ben nemcsak az a hiba, hogy csupán négy alany véleményét tartalmazza. 1936-ban a *Literary Digest* alaposan „belemarkolt” az Amerikai Egyesült Államok lakosságába, tízmillió embert kérdezett meg az elkövetkező elnökválasztás várható esélyeiről. Az eredmények katasztrófálisan hamisnak bizonyultak, nemcsak azért, mert a megkérdezettek 80 százaléka egyszerűen nem felelt (hiszen a beérkezett kétféle válasz is elég nagy marék), hanem azért, mert a mintát a telefonkönyvekben szereplő nevekből válogatták össze. Így egyszerűen figyelmen kívül hagyták a telefontal nem rendelkező szegényebb tömegek véleményét. S ráadásul a 20 százalékos válasz sem elsősorban azoktól érkezett, akik mindennapos gondjaik mellett még időt szakítanak holmi kérdőívek kitöltésére, hanem azoktól, akiknek titkárnői elvégezték ezt az unalmas munkát. Világos tehát, hogy a gazdagabb rétegek véleményét kapták meg.

A tanulság? Sajnos, nemegyszer mi is „alkalmazott szociológiá”-nak nevezünk, ha hevenyészve összeállított kérdőíveket nyomunk néhány vagy számos — de nem jól kiválasztott mintához tartozó — em-

A füzet profilja által az első pillanatban felkeltett érdeklődés a tartalom gazdagságával és bensőségességével még fokozottabb kielégítést nyer, s az elkövetkező füzetekben is vonzóvá válhatik majd a profilban meghatározott anyagnak az a belső kötetlensége, amit a füzet élén álló „indoklás” így fogalmaz meg: „A költészetnek minél több fórumra, minél több nyitott ablakra van szüksége. Ezért szentelünk most tért főként a költészetnek, megkülönböztetés nélkül, a stílusok, iskolák, irányzatok zárójeli vagy osztályozó szigora nélkül. A lényeg a költészet, a jó, a még jobb, a — ha lehet — zseniális költészet.”

◆ A filmkritikusok nemzetközi szövetségének (FIPRESCI) idei budapesti kollokviuma a magyar filmművészet kimagasló eredményeinek nemzetközi elismerése jegyében zajlott le. „Érett, forró és elkötelezett filmművészet ez — írta róla a Contemporanulban Eva Sirbu —, személyiségekben és stílusokban gazdag, szenvedélyesen igaz és őszinte, s szenvedélyes bátorsággal vállalja azt, hogy kifejezője legyen egy nép gondolatainak, érzéseinek.”

Az elhangzott előadásokat és a kollokvium ideje alatt adott nyilatkozatokat mind ez az elismerés hatja át, s a magyar filmgyártás újabban elért sikereinek magyarzatát is lényegében ebben az irányban keresik. „A fiatal magyar filmművészet — mondotta Boleslav Michalek, a FIPRESCI elnöke — visszautasítja a történelmi fatalizmust. Morális indítékokat keres a történelmi események mögött: az emberi felelősséget vizsgálja.” Lino Micciche, a FIPRESCI alelnöke egy másik, sajátos értékre, „politikai művészet”

krónika

voltára mutatott rá: „Az új magyar filmművészet... egyike ama keveseknek az egész világon, amelyek az ideológiával való kapcsolatukat nem az egzisztenciális dráma megkövesedett frázisaként, hanem pozitív problematikussággal szemlélik... az a mezőny, ahol a magyar film a nemzetközi versenyben szerepel, nemcsak morális állásfoglalásának eredménye, hanem esztétikai éleslátásé is, amelyek segítségével ez az állásfoglalás kifejező dimenziókat nyer.“

Lényegében erről beszélt Michel Esteve, a Le Figaro filmkritikusa is, amikor, felfigyelve a magyar filmművészet kimagasló alkotásainak politikus voltára, megállapította: „Jancsó Miklós és Kovács András filmjei éppen azért moderneek, mert politikusak, mert úgy mutatják be a történelmet, hogy — minden didaktikus jelleg nélkül — mai állásfoglalásra kényszerítik a nézőt...“ De nemcsak a Szegénylegényekről, a Hideg napokról szólva formálódott ki ez a vélemény, hanem gyakran hangzott el a Keresztelő, Bohóc a falon, Nyár a hegyen, az Apa, a Csillagosok, katonák, Tízezer nap címe, rendezőinek neve (Gaal István, Sándor Pál, Kósa Ferenc, Kovács András, Szabó István); és nemcsak Jancsó Miklóst helyezték Fellini vagy Antonioni mellé, hanem általános volt az a vélemény, hogy „a körülbelül 1963-ig, csaknem egy évtizeden át tartó lengyel vezetést Közép-Európa filmművészetében később a csehszlovák, most pedig a magyar film vette át“. Ennek pedig magyarázata — a csehszlovák delegátust, Antonin Liehmet idézve — a magas művészi szinten kifejeződő „elkötelezett humanizmus“.

ber kezébe s a válaszokat futballmérkőzés-eredményhez (3:1) hasonlóan összesítjük.

Az anketók második fázisában — az információk összegyűjtésében — ugyancsak vannak problémák, amelyek közül nem árt, ha kikapogatunk egyet, még akkor is, ha fájó pont. A hazai, főleg magánkezdeményezésre „détail-szerűen“ végzett szociológiai feltekerkezésekben megfigyelhető az információ-szerzésnek egy furcsa módszere, amelyet úgy is nevezhetnénk, hogy „kifordított jobb kézzel bal fület vakarni“ metódus. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy egyesek fáradságos, kerülő úton akarnak eljutni olyan adatok birtokába, amelyeket egyenes úton más forrásokból sokkal könnyebben megkaphatnának. Mi szükség van arra, hogy kérdőívvel, interjúval tudakolják meg, hány előfizetés van ilyen vagy olyan újságra, amikor azt a posta megfelelő szervei vagy a sajtóterjesztők pontosan tudják, miért szükséges, mondjuk, egy gyorsan iparosodó kisváros új üzemeiben a dolgozókat végigkérdezni, ki „bennszülött“, ki más helyről idetelepedett, amikor a város lakosságának számbeli növekedéséről más szervek pontosan tájékoztatni tudnak.

Az információkhoz jutás e módszerével függ össze az adatok feldolgozásának néhány nálunk is tapasztalt visszassága. A minta és főleg a kérdőívek, interjú-tervek összeállításának a hiányosságai miatt az eredmény gyakran *közhely*. A banalitás Damoklész-kardja mindig ott függ a nem jól betájtolt szociológiai felmérések felett. Vannak dolgok, amelyeket kérdőívek százainak kitöltése nélkül is tudunk. A szociológiai elemzéseknek új összefüggéseket kell felszínre hozniuk. S ezek az új kapcsolatok gyakran csak a statisztikában jártas szakember szeme előtt tárulnak fel az egyébként banálisnak tűnő adatok mögött.

*

Strázsa uram — Mikszáth hályog-kovácsa — amikor megtudta, milyen bonyolult a szem szerkezete, nem mert többé operálni. Mikszáth e kis életképet abból az apropóból írta, hogy egy irodalomtanár elküldte neki az elbeszélés elméletét tartalmazó könyvét, amelyet a nagy elbeszélő — a szemoperáló kovács történetét mellékelve — olvasatlanul visszaküldött azzal az indokkal, hogy nem merne több elbeszélést írni, ha megtudná, mit kíván a tudomány az ilyen irodalmi műtől.

C. A. Moser könyvének nem lehet ez a sorsa a szociológia iránt érdeklődők körében. A terjedelmes könyvészeti anyagra épülő szakkönyv olvasása nem fogja megijeszteni a hályogtalanítást eddig amatőr módon végzőket, de hozzájárulhat ahhoz, hogy kiélesített bugylibicskájukat felretegyék, s az itt leírt legfinomabb mérőeszközzel — az anket tudományos módszereivel — járuljanak hozzá a társadalomszemlélet hályogtalanításához.

Balázs Sándor

Az *Archive for History of Exact Sciences* (Springer-Verlag, Berlin — Heidelberg — New York, 1967) 3. kötetének 4—5. száma közli Tóth Imrénék, a bukaresti egyetem előadó tanárának érdekesítő és kitűnően dokumentált tudománytörténeti dolgozatát *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum* (A párhuzamosok problémája az arisztotelészi műben) cím alatt. A dolgozat a szerző mintegy másfél évtizeddel ezelőtt megkezdett kutatásainak* eredményeit foglalja össze, és értékes hozzájárulás a matematika története egyik legjelentősebb kérdésének tisztázásához.

Köz tudomású, hogy a geometriai ismeretek első, teljesnek mondható logikai rendszerezését Euklidész alexandriai görög tudós végezte el időszámításunk előtt a IV. században *Elemek* című könyvében. Ebben a műben Euklidész a geometria minden ismert tételét egyszerűbb tételekből, tisztán logikai úton vezeteti le. Kivételt csupán öt igen egyszerű, *posztulátumnak* nevezett tétel képez, amelyek csak közvetlen (évezredekben át felhalmozott) érzéki tapasztalat útján láthatók be. A párhuzamosok problémája a „párhuzamosok posztulátuma” néven ismert ötödik posztulátummal kapcsolatos. Ez a posztulátum lényegében azt állítja, hogy ha két egyenest egy harmadik metsz, és a keletkezett belső szögek összege két derékszöggel egyenlő, akkor a két egyenes nem találkozik, tehát párhuzamos. A posztulátum megfogalmazásából viszont az is határozottan kitűnik, hogy ha az említett belső szögek összege két derékszögnél valamivel is kisebb, akkor a két egyenes, kellőképpen meghosszabbítva, metszi egymást. Más szóval az ötödik posztulátum azt fejezi ki, hogy két egyenes milyen körülmények között tekinthető párhuzamosnak. Minthogy azonban ezek a körülmények helyi jellegűek, az egyenesek találkozása vagy nem találkozása viszont az egész síkra kiterjesztett megállapítás, az ötödik posztulátum igaz volta nem annyira magától értetődő, mint a másik négy posztulátum esetében. Ez okozta azt a téves hiedelmet, hogy az ötödik posztulátumnak nincs axiomaticus jellege, hanem a többi tételhez hasonlóan a négy első posztulátumból tisztán logikai úton levezethető. A párhuzamosok problémája erre a hiedelemre épült: a matematikusok kétezer esztendőn át próbálkoztak az ötödik posztulátumban foglalt állítás logikai bizonyításával.

A párhuzamosok problémájának történetét kutató matematikusok általában Euklidész első kommentátorának, az időszámításunk utáni V. századbeli Proklusznak az adatait használták fel, és ezek alapján a párhuzamosok problémájának kezdetét időszámításunk előtt a II. század végére helyezték. Tóth Imrénék az arisztotelészi mű beható vizsgálatára támaszkodó megállapításai viszont világosan kimutatják, hogy a párhuzamosok problémája tulajdonképpen

◆ „Jó lapot!” — ezzel a félig tréfás, félig komoly, de mindenképpen szép újságról és szerkesztői üdvözléssel köszönti Dalí Sándor, a Kovászna megyei új Megyei Tükör főszerkesztője a lap első számában az olvasókat. És ez az üdvözlés nemcsak a sepsiszentgyörgyi olvasónak szól, mert szinte egyetlen hét leforgása alatt három nyelven 26 új heti- és napilap látott napvilágot országunkban. Példátlan s ugyanakkor megnyugtató ez a tény. És logikus következménye az új közigazgatási rendszernek, mely nemrég lépett érvénybe hazánkban.

Figyelemre méltók az új megyei híradók útkézdő lépései, mert az első példányok arra engednek következtetni, hogy — bár még kezdeti stádiumban van a jól összekovácsolt szerkesztői kollektívák kialakulása — sok bizalommal és reménnyel lehet az elkövetkező lapszámok elé tekinteni. Mindenféle lokálpatriotizmus nélkül dicsérjük a fiatal újságok első példányait, melyek frissen, lelkesen, nagy lendülettel számolnak be az új megyék első napjairól, és mintegy babonásan megszólaltatják a megyében élő vagy onnan indult művészeket, tudósokat, közéleti személyiségeket is. Szép gesztus ez, és nem ártana hagyománnyá tenni. Régi hagyományokat folytatnak és újakat teremtenek az olyan lapok, mint a beszercei *Ecoule*, a brassói *Karpathen Rundschau*, a Gazeta Gorjului, a Viața Buzăului vagy a Neue Banater Zeitung.

És az új lapok első hajtásai eloszlatták kételyeinket is, újságolvasói szkeptikusságunkat, feloldották bennünk a szorongást, mert szurkoltunk az első számokért, szurkoltunk a Hargita sikeréért, a Szatmari Hírlap színvonaláért. A megyei fórumok megjelenésével jól szerkesztett, olvasható

* Lásd Tóth Imre: *A nem-euklidészi geometria filozófiai jelentősége*. *Korunk*, 1966. 5.

krónika

és szépen kiállított lapok kerültek asztalunkra. Örülünk annak, hogy ezek a szerkesztőségek felkarolják a fiatal írókat, újságírókat, hitet téve ezzel a fiatalság, a frisseség-törekvés, az eleven szellem mellett. És tisztelget érdemelnek azok a fiatal írók, akik a nagyvárosi elhelyezkedés reményéről lemondva, lelkesedéssel indultak útnak az új szerkesztőségek megsegítésére, bizonyítva alkotó- és munkakedvüket.

Erőt, egészséget, izgalmaikkal és örömeikkel teli munkát kívánunk az új fórumoknak. És köszöntjük mindazokat, akik részt vesznek ebben a munkában. Jó lapot!

**NAGYOBB
OLDALSZÁMBAN**

(HETENTE

ÖTSZOR

6 OLDALON)

**GAZDAG,
VÁLTOZATOS
TARTALOMMAL**

JELENIK MEG AZ

ELŐRE

**IDEJÉBEN ÚJÍTSA MEG
ELŐFIZETÉSÉT!**

már legalább egy emberöltővel Euklidész előtt (tehát időszámításunk előtt körülbelül a IV. század közepén) felmerült. Arisztotelész, különböző munkáiban (*Analytica Priora, Analytica Posteriora, De Sophisticis Elenchis, Physica, Metaphysica, Topica, De Anima, De Caelo, Ethica ad Eudenum, Ethica Nicomachea, Magna Moralia*) számos geometriai példát sorol fel a logika, filozófia és etika körébe tartozó állításainak alátámasztására. Tóth Imre dolgozata ezeket a példákat, illetőleg a megfelelő — geometriai szempontból sokszor nem eléggé világos — szövegrészeket veszi szigorú bonckés alá. Egy-egy szó igazi értelmének felderítésére az arisztotelészi szöveg mellett Euklidész, Arkhimédész, Platon különböző szövegeit hasonlítja össze, és csak ezután vonja le következtetéseit. Ilyen mélyreható elemzés után jut arra a megállapításra, hogy Arisztotelész geometriai példái között olyan tételek is szerepelnek, amelyeket csakis a párhuzamosok problémájának megoldását kereső kortársak (esetleg elődök) fogalmazhattak meg.

Természetesen Euklidész előtt nem beszélhetünk a párhuzamosok problémájáról ugyanabban az értelemben, mint ahogy a későbbi matematikusok említik, de amint az arisztotelészi szövegekből kiderül, már Euklidész előtt is történtek — nyilvánvalóan sikertelen — próbálkozások arra, hogy a párhuzamosoknak az ötödik posztulátumban foglalt tulajdonságát más tételek segítségével, logikai úton bebizonyítsák. Arisztotelész éppen ezeknek a próbálkozásoknak a logikai hibáira mutat rá, és ezzel valószínűleg hozzájárult Euklidész azon meggyőződésének megerősítéséhez, hogy a párhuzamosok említett tulajdonságát nem bizonyítható tételként, tehát posztulátumként sorolja be geometriai rendszerébe.

Tóth Imre dolgozatában nemcsak arra törekszik, hogy kimutassa a párhuzamosok problémájának már Euklidész előtti létezését, hanem az arisztotelészi szövegeket a probléma megoldását célzó kísérletek természetébe szerinti is rendszerezi. Így a dolgozat első fejezetében az *Első Analitikának* azt a részletét vizsgálja, amelyben Arisztotelész — a „szillogizmusok hibáiról“ szólva — a „petitio principii“ fogáson alapuló szofizmák illusztrálására éppen a későbbi párhuzamosok posztulátumában foglalt állítás *közvetlen* bizonyítási kísérletében rejlő hibára mutat rá, nevezetesen, hogy a bizonyítás során olyan állításokat használtak fel, amelyek végső soron éppen a bizonyítandó állításra vezethetők vissza. Az *Első Analitika* kérdéses, és az arisztotelészi mű egyetlen ilyen értelmű szövegrészlete azonban távolról sem olyan világos, hogy abból a közvetlen bizonyítási próbálkozások létezésére minden további nélkül következtetni lehetne.

A szerző eljárását éppen azért tartom rendkívül értékesnek és tudományosan megalapozottnak, mert bár dolgozata első fejezetében részletesen, minden szempontra kiterjedően elemzi a néhány sornyi arisztotelészi szöveget, egyelőre még csak hipotetikusán állítja, hogy már Euklidész előtt próbálkozott közvetlen bizonyítással. Feltevésének valószínűségét később azzal növeli, hogy a további fejezetekben több olyan arisztotelészi szöveget boncolgat, amelyekben

Victor Chereșteșiu

A balázsfalvi nemzeti gyűlés

a párhuzamosok problémája *közvetett úton* történő megoldásának próbálkozásaira találunk utalást. Valóban, a közvetett megoldási kísérletek létezése már nagymértékben valószínűsíti a közvetlen úton történő megoldással való próbálkozásokat is.

A vizsgált arisztotelési szövegek Tóth Imre tolmácsolásában azt is elárulják, hogy a párhuzamosok problémájának megoldására irányuló próbálkozások során az ötödik posztulátummal *ellentétes* feltevések is felvetődtek (természetesen azzal a céllal, hogy ezekből kiindulva közvetve igazolják a párhuzamosok posztulátumában foglalt tulajdonságot). Az az ismert geometriai tétel, hogy a háromszög szögeinek összege két derékszöggel egyenlő, tulajdonképpen egyenértékű az ötödik posztulátummal. Az említett *ellentétes* feltevések az arisztotelési szövegekben három formában jelennek meg: a háromszög szögeinek összege két derékszögnél nagyobb, két derékszögnél kisebb, vagy egyszerűen nem egyenlő két derékszöggel.

A Tóth Imre vizsgálta szövegekből kiténik, hogy az Arisztotelésszel kortárs görög geometerek helyesen és messzire tudták követni az ötödik posztulátummal *ellentétes* feltevések következményeit. Az *ellentétes* feltevések első formájából kiindulva eljutottak ahhoz az ellentmondáshoz, amit tőlük függetlenül, de kétezer évvel később mutatott ki Saccheri, nevezetesen, hogy ebben az esetben a párhuzamosoknak metszeniök kellene egymást. A második feltevésből kiindulva nyilvánvalóan nem jutottak eredményre (nem jutottak ellentmondásra), mert az a párhuzamosok problémájának megoldását jelentette volna. Azzal a feltevéssel kapcsolatban, hogy a háromszög szögeinek összege nem egyenlő két derékszöggel, igen lényeges dologra mutat rá a szerző: több szövegrészlet tanúsága szerint Arisztotelész nem veti el a priori az ötödik posztulátummal *ellentétes* feltevést, hanem azt hangsúlyozza, hogy bármelyiket fogadnók el alapelveként, a logikai következmények megőriznék az alapelv geometriai tartalmát.

Tóth Imre dolgozata tehát arra is rádőbent, hogy tulajdonképpen már Arisztotelész munkái megnyitották az utat a nem euklideszi geometria felé. Hogy azonban az új geometria megalkotására kétezer évnél többet kellett várni, számos más ok mellett maga Arisztotelész is hozzájárult: annak ellenére, hogy látja, miszerint az ötödik posztulátummal *ellentétes* feltevésből kiindulva nem juthat ellentmondáshoz, a belőle logikailag származtatható következményeket paradoxonoknak, elfogadhatatlanoknak tartja, valószínűleg azért, mert grafikus szerkesztéssel élve ebben az esetben az egyenes vonal fogalmának görbe vonal felelne meg.

Rövid ismertetésemben csak a legfontosabb megállapításokra térhettem ki, amelyek azonban egymagukban is értékessé teszik Tóth Imre nemzetközileg elismert hozzájárulását a párhuzamosok problémájának történeti tisztázásához, ami ezen túlmenően az általános emberi gondolkodás történetének is szakavatott kutatójává teszi.

Cseke Vilmos

Magyarul is megjelent — Benkő Samu fordításában — Victor Chereșteșiu, a jeles román történész akadémiai díjat nyert alapvető marxista munkája a balázsfalvi Szabadságműzön 1848. május 15—17-én lezajlott nemzeti gyűlésről, mely az erdélii románság harci céljait jelölte ki, az előző szerint „nemcsak az 1848-as történelmi pillanatot, hanem egyes vonatkozásokban az 1919-ig. a nemzeti egyesülés kiteljesüléséig tartó egész korszakot illetően“. Az angol, francia, német és orosz nyelvű kivonatokkal és tartalomjegyzékkel ellátott, jegyzetekkel és mutatókkal bőven felszerelt, szép kiállítású munka öt fejezete az 1848-as erdélyi forradalom legújabb feltárt levéltári anyagából merít, s a román népi megmozdulás kezdetét, forradalmi programkidolgozását öleli fel. A szerző rámutat a nemzeti és szociális törekvések bensőséges találkozására, ami a balázsfalvi gyűlésnek forradalmi jelleget adott a feudális iga lerázása és a román nemzeti öntudat kialakítása tekintetében. (Politikai Könyvkiadó, 1967.)

N. Mărgărit

Intersectii de străzi. noduri și pietre de circulație

A szerző felkészíti a közvéleményt és a szakembereket a közeljövőre, amikor a forgalmi nehézségek nemcsak sórővénnyesen, hanem általánosan jelentkeznek majd. A közlekedés jó lebonyolításához nemcsak kellően méretezett utakra van szükség, hanem a kocsiforgalom tudományos meg szervezésére, az útkereszteződések és a közlekedési terek és csomópontok helyes kialakítására. E problémákkal foglalko-

zik a könyv, amely gazdag grafikai anyagot és számos fényképet is tartalmaz a nagyvárosok tereinek forgalmi kialakításáról. (Editura tehnică, 1967.)

Carl Göllner

Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848—1849

A *Bibliotheca Historica Romaniae* című akadémiai sorozat 18. köteteként német nyelven jelent meg Carl Göllner nagyszabedű tudományos kutató munkája az erdélyi szászok részvételéről az 1848—49-es forradalmi eseményekben. Nehéz feladatra vállalkozott a szerző, amikor aulikusok, polgári haladók, unió-ellenesek és unió-barátok, radikálisok egymásba gabalyodó, ellentmondásos mozgalmait közt a népek testvériségének fővonalát keresi. A kötet a szász források (újságok, kiadványok levéltári anyag) megnyitásával hasznosan járul hozzá a múlt századközép demokratikus forradalmának összképéhez. Gazdag a Stephan Ludwig Roth anyag, s érdekes a végső konklúzió: Bem egyenlőséget hirdető humánusának elismerése. (Editura Academiei, 1967.)

E. Molnár

La politique d'alliances du marxisme (1848—1889)

Francia nyelven jelent meg Molnár Erik posztumusz munkája. A tanulmány célja a marxizmus politikai elméletének tisztázása a történelmi gyakorlat tükrében. Ezért a szerző alapos elemzés alá veszi a marxista klasszikusok és ideológusok álláspontját a munkásosztály szövetségesei kérdésében. Elemzésének végső kicsengése abban summázható, hogy a marxizmus nem a forradalmi gyakorlat recept-

A XIX. század neves erdélyi román politikusának, George Barițiu-nak életéről és tevékenységéről írott könyv bizonyosan nem kerülheti el mindazok figyelmét, kik hazánk története iránt érdeklődnek. A kiemelkedő újságíró és politikai harcos élete nem szakítható el azon eseményektől, melyek a román nép és a vele együttélő nemzetiségek történeti fejlődésében sorsdöntő fontosságúnak bizonyultak. Ez a magyarázata annak, hogy egy Barițiu-ról írott könyv semmi esetre sem szűkíthető le életrajzi adatok szorgalmas felsorolására, elkerülhetetlenül érintenie, behatóan tanulmányoznia kell magának a kornak az eseményeit.

Barițiu nemcsak egyszerűen újságíró és politikai személyiség volt: tevékenyen lépett fel az Erdély gazdasági, társadalmi, nemzeti, kulturális és művészeti fejlődését gátló tényezők ellen, kereste az új utakat, küzdött az általános haladásért. Sokoldalú egyénisége és gazdag tevékenysége nem csekély feladatok elé állítja életének kutatóját. Hiszen enciklopédikus gondolkodású történelmi személyiség alakjának a megrajzolásáról van szó. Nem véletlen tehát, hogy ilyen sokáig váratott magára egy nagyobb lélegzetű, átfogó és tudományos igénnyel fellelő feldolgozás. Tagadhatatlan, hogy Barițiu-ról, mint sok más román politikai harcosról, már a múlt század végén értékes életrajzi, sőt önéletrajzi tanulmányok láttak napvilágot. Ezeknek folytatásaként jelentek meg a századeleji és a két világháború közötti többnyire méltató cikkek, de a többször is ígért, átfogó monográfia akkor mégsem készült el. Felszabadulásunk után a Barițiu-kutatások is szélesebb távlatokat kaptak. Számtal téma került feldolgozásra Barițiu újságírói tevékenysége, elemezték filozófiai, nyelvújítói, pedagógiai, közigazdasági eszméit s nem utolsósorban történelemszemléletét. Összeállították a teljes, mintegy 6000 címet kitevő Barițiu-bibliográfiát is.

Mindezek lényegesen megkönnyítették a mai kutató munkáját. Vasile Netea a közelmúltban megjelent könyvében* az említett előzményekre is támaszkodva igyekszik pótolni a már régóta érzett hiányt, és írja meg a Barițiu-monográfiát. A szerző nem most kezd foglalkozni a múlt századi Erdély politikai és kulturális küzdelmeinek történetével. Felkészültsége és széles látóköre így nem lepheti meg a beavatott olvasót.

Érdekes adatokat sorol fel Barițiu családjáról, tisztázza a Barițiu családnév eredetét, beszámol gyerekkoráról, tanulmányairól és kiforrásáról. Alaposan vizsgálja Barițiu első bukaresti útját és a Kárpáton túli szellemi és politikai élelet kiépített sokoldalú kapcsolatát, Brassóban kifejlesztett pedagógiai, kulturális és művészetserkentő tevékenységét. Mindenek fölött

* Vasile Netea: *George Barițiu. Viața și activitatea sa*. Editura științifică, București, 1966.

áll azonban a jeles újságíró és a román politikai sajtó nagy szervezője, a *Foiaia literară*, *Foiaia pentru minte*, *inimă și literatură* és a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője. A múlt század negyvenes éveiben Barițiu már kiforrott, sokszínű egyéniségként áll előttünk. Ezzel magyarázható talán, hogy a szerző könyvének az 1848-as forradalmat megelőző fejezetében teszi tüzetes vizsgálódás tárgyává Barițiu nyelvújító és irodalmi tevékenységét, közgazdasági és társadalmi, politikai, valamint a nemzeti mozgalommal kapcsolatos vezéreszméit. A több mint 80 oldalra kiterjedő fejezet gazdag anyagra épül, és többször szükségszerűen lépi át a kronológiailag szigorúan meghatározott kereteket, de ezeknek a kérdéseknek a lezárása 1848 előtt gátolja egy sokoldalúbb és teljesebb Barițiu-kép kialakítását. Igaz, a kiváló politikai harcos gondolkodásában vannak konstáns alapvető vonások és elemek, de tagadhatatlan az is, hogy e téren nemegyszer nagy a különbség az 1848 előtti és a forradalom utáni gondolkodó között. Hiányoljuk tehát az állandóan fejlődőben lévő Barițiu szellemi portréjának vázolását. Ne felejtjük el, hogy talán legfontosabb vonása a mindennapi eseményekre való élénk reagálás, az állandó érdeklődés a fejlődést előmozdító tényezők iránt.

A könyv két legerjedelmesebb fejezete Barițiuinak az 1848-ban és a forradalom utáni időben kifejtett politikai tevékenységét vázolja. Ezek után kerül sor — véleményünk szerint nagyon vázlatosan — történelemszemléletének és sokoldalú történelmikutatói munkásságának vizsgálatára. A rövid (alig 13 lap) fejezet kissé elnagyolt leírást ad arról, akit tudományos tevékenysége, kutatásai révén mégiscsak elsősorban — és joggal — történésznek tekintünk, s csak *azután* nyelvésznek, pedagógusnak, közgazdásznak vagy filozófusnak. Barițiuinak világosan körülhatárolt történelemszemlélete volt. Hevesen szállt szembe azokkal a történészekkel, akik mellőzték vagy leki-csinylően kezelték a román nép Erdélyben játszott történelmi szerepét. Helyesen emeli ki a szerző, hogy éppen e szerep tanulmányozása áll Barițiu történelmikutatói munkásságának központjában. Ugyanakkor Barițiu sohasem tévesztette szem elől, hogy a román nép közösen vívta harcát az együttélő nemzetiségekkel s elsősorban a magyar és szász dolgozó tömegekkel. Minden alkalommal hangsúlyozta, hogy milyen mély szakadék választja el a magyar és szász dolgozókat és azok történelmi szerepét az uralkodó magyar nemesség és a szász patriciusok osztályozásától. Erre hívja fel a figyelmet a szerző, amikor Barițiuinak a Budai Nagy vezette, 1437—1438-as bábolnai felkelésről és az „Unió”-ról írott cikkeit elemzi, vagy amikor a Horia, Cloșca és Crișan-féle parasztmozgalomról megjelent cikksorozatát mutatja be. Barițiu mélyen demokratikus álláspontja kihatott egész történelemszemléletére.

Vasile Netea könyvének van még egy másik értékes vonása. A szerző hangsúlyozza: Barițiuinak a nemzeti felszabadulásért folytatott küzdelmére nem nyomta rá bélyegét a nemzeti kizárólagosság; hevesen szállt szembe minden sovíniszta jellegű megnyilvánulással. Érdekes és újszerű adatokat sorol fel a monográfia Barițiu kapcsolatairól a haladó magyar

gyűjteménye, hanem olyan bölcséleti módszer, mely hozzásegít az időszerű politikai kérdések helyes és gyakorlati megoldásához. A szerző eredeti elképzelése szerint műve az 1840-től Lenin haláláig terjedő korszak vizsgálatát foglalta volna magában, de a második részből csak töredékek, fejezetrészek készültek el. A négy fejezetre, számos alfejezetre és egy függelékre oszló tanulmány az 1848. évi európai forradalmakat, e forradalmak kudarcát, az első és részben a második Internacionálé korát tartalmazza. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Lennart Levi

Stress Sources, Management and Prevention

A stress fogalmát rövid néhány évvel ezelőtt Selye Jánosnak, a nagynevű montreali orvosprofesszornak a könyvéből ismertük meg. A stockholmi igazgató-főorvos most megjelent művét, melyet svédből fordítottak angolra, ugyancsak Selye fémjelzi előszavával. A könyv mindenekelőtt igyekszik különbséget tenni a tények és a köztudatba helytelenül átment tévhitek között. A stresszorok hatását naponta érezzük. Egy családi konfliktus, egy erőnkelt — ha csak látszólag is — meghaladó munkafeladat, a holnaptól való félelem vagy valamilyen más kellemetlenség stresszt, sőt betegséget is okozhat, éppúgy, mint a baktériumok, az alultápláltság vagy az egészségtelen éghajlat. Közismert azonban, hogy több ember közül, akiket egy időben támad meg azonos számú és fajtájú baktérium, nem mindegyik betegszik meg. A hajlam és az ellenállóképeség egyénenként váltakozik, mindkettő lehet

téka

örökölt vagy szerzett. Hasonló a helyzet a stresszorokkal. Nem mindenkire hatnak egyformán, van olyan idegrendszer, mely kivéd és visszaver minden külső támadást, más esetekben a normális egyensúly felborulhat, és a stressz betegségé súlyosbodhat. (Liveright Publishing Corporations, New York, 1967.)

Ernst Jenő

Bevezetés a biofizikába

Régi tudomány új köntösben. Ma már nem törekszik fizikai keretek közé szorítani a biológiai folyamatokat, de szabatos matematikai-fizikai szemlélet érvényesítése mellett az anyagi lét legmagasabb mozgásformáinak mélyrehatóbb megértését biztosítja. A szerző — bevallása szerint — elsősorban biológia szakos egyetemi hallgatókhoz szól. Orvosok, kutatóbiológusok, vagy biokémikusok sem nélkülözhetik azonban, ha szak tárgyukat magas színvonalon, korszerű felfogásban akarják művelni. A fiziológia, sejttan és genetika szintjén lejártszódó szubmikroszkópos folyamatok értelmezéséhez — ami korunk biológiájának legsarkalatosabb kérdéseit veti fel — csakúgy, mint az anyagcsere, ingerlékenység, mozgás makroszkópus tanulmányozásához szilárd biofizikai tájékozódásra van szükség. Ernst Jenő könyve éppen ehhez nyújt felbecsülhetetlen segítséget. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Szabó Zsigmond

Igy látjuk ma a sejtet

Az „élet titkai“-nak kutatásában napjaink legizgatóbb problémáit a sejtek „mikrokosmoszának“ tanulmányozá-

és szász írókkal, politikusokkal és gondolkodókkal. Erdemes megemlíteni azt az együttműködést, mely Barițiu és Fogarasi András orvos között alakult ki a román néprajzkutatás kezdeteinél. Utal a szerző arra is, hogy Barițiu nagy érdeklődéssel figyelte a haladó erdélyi magyar és szász sajtóban megjelenő cikkeket. Többek között megemlíti Szentiványi Mihálynak, a *Nemzeti Társalkodó* szerkesztőjének 1841-ben, a román nemzeti jogok védelmében írt cikkét, vagy a haladó magyar történész Jakab Elek meleghangú írását, melyben az erdélyi román nép múltjáról oly szépen nyilatkozott.

Mind a magyar, mind a román történetírásban keveset kutatott a Barițiu—Széchenyi kapcsolat. Vasile Netea rámutat arra, hogy Széchenyi *Hitelje, Világja* és a *Kelet népe* mélyen befolyásolta Barițiu közgazdasági gondolkozását. A *Hittelt* és *Világot* Barițiu még Balázsfalván tanulmányozta, és részleteket fordított le román nyelvre e sok vitát kiváltó munkákból. A monográfia szerzője utal arra, hogy Széchenyi közelebről is ismerte a román népet, hisz 1834-ben Bukarestbe utazott, hogy a dunai hajózás szabályozásának kérdésében tárgyalásokat folytasson a havasalföldi kormányral. Érdekes a Netea felállította Mihail Kogălniceanu—Széchenyi István-párhuzam.

A könyv újra meggyőz arról, hogy a román—magyar közös múlt terén sok olyan történelmi esemény és jelenség vár még kutatójára, mely a baráti együttműködés, kölcsönös hatás és az együtt vívott küzdelem tanúbizonysága.

Demény Lajos

Egzisztencializmus és erkölcs

Miért tagadnám, Dumitru Ghișe könyvét* nem minden fenntartás nélkül vettem kezembe. Részint, mert hiányos becsléseim szerint is az egzisztencializmusról szóló irodalom ma már egy egész könyvtárra való tesz ki. Másrészt, mert eleve meg voltam győződve, hogy azt a filozófiai és irodalmi konglomerátumot, amelyet a francia egzisztencializmus meglehetősen tág fogalma jelöl, mindössze 156 lapon — hacsak vázlatosan is —, tudományos elemzés igényével lehetetlen szemügyre venni. Nos, be kell ismernem, hogy gyanakvásom indokolatlannak bizonyult. Aggályaim persze, nem oszlottak el azonnal, sőt a könyv *Prolegomena* címet viselő bevezetőjében a szerző maga ébresztett rá, hogy a feladat arányai és bonyolultsága tulajdonképpen jóval meghaladják elképzeléseimet.

Kiderült, hogy számos szerző véleménye szerint az egzisztencializmusnak annyi arca van, ahány képviselője. Sőt, Alphonse Waelhens az egzisztencializmusról írott terjedelmes munkájában már azt a kérdést feszegeti, vajon megfelel-e az elnevezés.

* Dumitru Ghișe: *Existențialismul francez și problemele eticii. Editura științifică. București, 1967.*

valamiféle történelmi valóságnak. A szerző nem riad vissza a feladat nagyságától, ellenkezőleg, e nehézségek reális tudomásulvétele szabja meg vállalkozásának célját és módszerét. Nem összefoglaló leírást kíván nyújtani a kérdéses irányzatról, hanem megkísérli feltérképezni az egzisztencializmus lényegi jellegzetességeit, mégpedig oly módon, hogy francia válfajának sajátos színárnyalatai fokról fokra elővillanjanak.

Importáru vagy honi termék hazájában a francia egzisztencializmus? Így lehetne megfogalmazni a vizsgált tárgykör kulcskérdését. Kulcskérdés ez, amennyiben megoldásának mikéntje szabja meg nemcsak a kutatás kereteit, irányát, hanem egyszerűsített módszertani alapjait is. Az egyértelmű válaszadás lehetőségének tagadásával a könyv mindenekelőtt az olyan nézetek ellen foglal határozott állást, amelyek az egzisztencializmust idegen betolakodónak tekintik a francia szellemi életbe, valamiféle eszmei „jöttmentnek”, amelynek semmi köze a francia „esprit”-hez. Kétségtelen, hogy a kierkegaard-i irracionalista látomások német fejekben szerveződtek önálló filozófiai rendszerbe, és német közvetítéssel jutottak Voltaire hazájába.

A szerző az egzisztencializmus franciaországi térhódításának fő okát abban az általános szellemi és morális válságban látja, amelyet a francia társadalom az első világháború után, különösen a két világháború közötti időszak derekán élt át. A régi világ alapjaiban ingott meg, öröknek hitt értékrendszerek omlottak össze, a hit és az erkölcs, az úgynevezett józan ész szilárdnak vélt pillérei recse-gve-ropogva dőlni kezdtek, minden a visszajára fordult, az abszurditás lett úrrá, az egyént a bizonytalanság és a rettegés kerítette hatalmába. Az egynélzadásának ez ellen a feje tetejére fordult világ ellen, az örületbe taszító képtelenségek tobzódó rendje ellen, az emberalázás könyörtelen taposómalmá ellen már 1930-ban a szürrealisták második kiáltványa — a maga módján — hangot adott. Tragikus tiltakozása méltó prológos volt ahhoz a filozófiai drámához, amely az egzisztencialisták tollából fogant. A camus-i, sartre-i vagy éppen a marcel-i egzisztencializmus francia mivolta mindenekelőtt éppen abban mutatkozik meg, hogy a konkrét egyént emeli a filozófia piedesztáljára, a konkrét egyént belső világában keresi a bizonyosságot a társadalmi lét elvesztett szilárdsága helyett.

Ez az egzisztencializmus azonban nemcsak társadalmi gyökérzetében francia. Szellemiségében is a honi hagyományokból, a sajátosan francia filozófiai örökségből táplálkozik, és eszmei családfáját egészen a descartes-i „cogito”-ig vezeti vissza. Bármennyire paradoxon hangzik is, a sartre-i egzisztencializmusban egyéjé ötvöződik Kierkegaard irracionális Descartes racionalizmusával. Nem véletlen tehát, hogy a német „Sein und Dasein” és a francia „l'être-an-soi et l'être-pour-soi” azonossága a konkrét gondolati tartalmak különbségét rejti magában. A „magáért való lét”, vagyis a lét mint maga magát tagadó lét végső soron a descartes-i „cogito” egzisztencialista megfeleltöje. A kételkedés descartes-i módszere eljutott a „Gondolkodom, tehát vagyok” bi-

sa jelentí. Szabó Zsigmond könyve — mely hazai népszerűsítő irodalmunk nyeresége — tudományos alapossgággal, de könnyed, szórakoztató stílusban teszi hozzáférhetővé a sejttan alapelemeit, nem szakmabeli olvasók számára. Az öt nagy fejezet belső tagoltsága, világos és szemléletes ábráinak bősége mindvégig megőv az elfáradástól. Szinte játékosan ismerteti bonyolult biokémiai folyamatokat, mutatja be a sejt életműködéseit: a mozgást, anyagcserét, szaporodást, majd törvényszerű elöregedését. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Achim Mihó

Sociometria

A szociometria ismerete ma már nélkülözhetetlen mindazoknak, akik a társadalmi élet és a szociál-pszichológia jelenségeivel foglalkoznak. A könyv ismerteti a szociometria rövid történetét, elsősorban I. L. Moreno elméletét és módszertanát. A szerző marxista értelmezéssel és bírálattal nyúl a problémához, s magyarázatot ad a szociometria elterjedéséről. A tanulmány három alapvető problémára igyekszik választ adni: *reális-e vagy nem a szociometria tárgya, s milyen mértékben jelent elméleti és gyakorlati fontosságot; a szociometria elméleti és gyakorlati eszközeivel lehet-e vagy nem a tárgy adekvát tükre; és mi a szociometria jelentősége az osztályok szempontjából?* (Editura politică, 1967.)

Szilágyi Domokos

A láz enciklopédiája

„Utálhatod a tollat — mégneses / dühvel újból csak papírhoz szögez: / e rángatózás

téka

minden örömd: / ripacskodni ország-világ előtt;" — írja nemrég megjelent negyedik verseskötetében Szilágyi Domokos, és ugyanakkor egész kötetével ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Az egyetlen versiklusból összeálló könyvben egymást váltják a klaszszikus formai megoldások a lélegzetállítóan modern „költői fogásokkal” és a költői prózával. S ez a montázs-technika igen jól szolgálja a költő célját: a mai minden ember törekvéseinek, alapos vagy alaptalan hitének, illúzióinak és illúziótlanságának az átpoetizálását.

Szilágyi kereső, kutató, a dolgokhoz felelősen közeledő, aki a költészet értelmét a mindenkori állásfoglalásban, az állandó küzdelemben látja. Az emberi lét értelmét keresi az eléggé kusza XX. századi körülmények között, a „lenni vagy nem lenni” megválaszolása érdekében vallatja magát a századot is. Hisz az emberi értelem győzelmében, az emberiség jövőjében: „Nevenincs azt hiszi, pipacssal legyőzheti a páncélkocsit, / s igaza van, mert a pipacs piros.” — írja a kötet utolsó két sorában. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Bajor Andor

Főúr, írja a többihez

Az igazi humor, miközben összes nevetésre alkalmas szerveinket igénybe veszi, majdnem mindig valamilyen komoly problémára is utal, és a legtöbb esetben hatékony nevelési eszköznek bizonyul. Bajor Andor tudja ezt, és szinte minden írásával nevelni igyekszik, és a mindennapi életben való merész és igazságos állásfoglalásra biztatja olvasóit. Ez a humor nem bohózat. Nagyon ritkán alapul csupán a helyzetkomikumon. A kis írások „hősei” mindig valamilyen erkölcsi-etikai konf-

zonyosságához; az egzisztencialisták átvették ezt a viszonyítási pontot, de azokkal a megkötésekkel, amelyek a husserli fenomenológia fűzött hozzá. Husserl szerint a cogito közvetlen adottsága, illetve a gondolkodás közvetlen valósága nem maga a gondolkodás, vagyis nem az En, hanem amit gondolok. Így a cogito helyébe a cogitatum lép.

A könyv második fejezete, az *Ontologie phenomenologica și reflexie etică*, mindenekelőtt Sartre *A lét és a semmi* című filozófiai munkája alapján egészen közelről veszi szemügyre a magában való lét és a magáért való lét sajátosan francia értelmezését. A német egzisztencializmustól eltérő mozzanatok főleg ott és akkor nyomulnak előtérbe, ahol és amikor az ember és (mindenekelőtt) az emberi magatartás problémája kerül a színpadra. Sartre szerint az ember a magában való lét, vagyis az önmagával telített lét és a magáért való lét, vagyis a magát tagadó lét ellentétének egysége. Magában való létének hordozója tulajdon testisége, amely tudatosságának ellenpólusa, rögzítője — saját szituációja, amely szabadságának visszája; szaporítója — tulajdon múltja, amely önnön jövőbe-vetítésének ellenlábasa; betetőzője a halál, amely megvalósulásának végérvényes ellentéte. Heideggerrel ellentétben Sartre szerint a halál az embert egyszer s mindenkorra dologi állapotába veti vissza. A *magában való lét*, pozitív lét, a valóság önmagával telített tartománya nem rendelkezik a tagadás dimenziójával, ez a *magáért való lét* — a „hiánylét”, a „semmitől meglékelte lét” — kizárólagos, benső, lényegi sajátja. Az előbbinél lét és lényeg egyidejű és egyszersmind feloldhatatlan, az utóbbinál, vagyis az embernél a kettő különválik, időben eltolódik; a lét megelőzi a lényegét.

A lét időbeli elsőlegessége a lényeggel szemben az egzisztencializmus sarktétele. A szerző több ízben is visszatér erre az alapszámra, ami szerintünk teljes mértékben indokolt, nem is annyira az egzisztencialista filozófia általános építményében betöltött kivételes szerepénél fogva, mint inkább racionális tartalma miatt, azaz a racionális tartalommal megnyilatkozó reális filozófiai perspektívái folytán — és mindezeket egybevéve — „válaszút”-jellege következtében. Mit jelent ez a tétel Sartre értelmezésében? Éppen azt, hogy az egyén *ember-mivolta* nem veleszületett tulajdonság, nem eleve létező adottság, nem ingyen kijáró égi ajándék, hanem ellenkezőleg — elsajátítás, tett, cselekvés. Az egyén léte esetleges, magányos, tényszerű lét mindaddig, amíg önnönmaga meg nem teremti lényegi létét, emberi mivoltát. Csak olyan mértékben válik lényeggé, amilyen mértékben magát azzá teszi. Maga magát alkotja azzá, ami. A lényeg garanciája a szabadság, amely minden egyes egyén számára korlátlanul adott, a szabadság lényege pedig a választás. Descartes híres tétele — gondolkodom, tehát vagyok — az egzisztencializmus nyelvére lefordítva, most már ekként hangzik: *választok, tehát vagyok*. A tétel-különbség végső soron történelmi kortávolság: a három évszázad előtti kor számára a kérdés — mi a lét bizonyossága? — kizárólag gnoszeológiai értelmű és jelentőségű; a jelenben a kérdés a lét és a lényeg alternatívájává feszül, és elsősorban erkölcsi tartalommal telítődik. Maga

téka

Sartre Francis Jeanson könyvéhez írott előszavában ezeket mondja: „Minthogy számomra a létező egyenlő azzal a lényvel, akinek magának kell »léteztetnie lényegülését«, következésképpen az ontológiát nem lehet elválasztani az erkölcstől, és ezért én nem teszlek különbséget az ember által választott morális magatartás és aközött, amit a németek »Weltanschauung«-nak neveznek.“

Végeredményben tehát a francia egzisztencializmus sajátos hivatást vállal magára: nevezetesen azt, hogy tudatosítsa az egyénben tulajdon helyzetét, a választás emberi voltából fakadó lehetőségét és szükségességét. Csakhogy az egzisztencializmus maga is egy megbomlott világ tudata, amely a tulajdon ellentmondásainak harapófogó-szorításába került társadalom fonák törvényeit az emberi élet egyetemes, örök feltételeiként fogja fel. Az egyénnek olyan filozófiára van szüksége — állapítja meg Simone de Beauvoir —, amely helyzetét a világban kérlelhetetlen őszinteséggel megmutatja, amely a hazugság és a rezignáció vigaszait elutasítja, megóvja a csalódásoktól, éppen azért, hogy képessé tegye helyzetének vállalására. Csak helyzetének könyörtelenül józan, minden illúziótól mentes ismeretében cselekedhet az egyén valóban szabadon és lehet választása igazán emberi, felelősségtől mélyen áthatott. Milyen kell hogy legyen tehát a tulajdon léte abszurd voltával konokul szembenéző egyén magatartása, a cselekvésnek mely útját, mely módját kell választania? Ez a kérdés a francia egzisztencializmus fő vízváltató-gerince, az a határkő, amelynél útjai három különböző irányba ágaznak el.

A könyv negyedik fejezete *Itinerare semnificative* címen számba veszi a francia egzisztencializmus három fő irányzatának, a Camus, a Sartre és a Gabriel Marcel képviselte vonalnak jellegzetes ismertetőit, világosan felvázolja sajátos pályájukat. Érdekes az Albert Camus és Jean-Paul Sartre-féle vonal párhuzamba állítása. Albert Camus maga is az abszurditást racionálisan vállaló emberért száll síkra. A hegyre fel sziklatömböt görgető Sziszüphosz munkája értelmetlenség, de azzal, hogy tudatosan vállalja tulajdon cselekvésének abszurditását, felülemelkedik során, úrrá lesz sziklatömbjén. A képtelenség, az értelmetlenség tudatosítása a negyvenes évek Camus-je számára nem egyértelmű az azonosulással, a beletörődéssel. Ellenkezőleg, dacolást, a megbomlott világgal való szembefordulást kell sugalmaznia. Camus a fasizmus elleni harc élményeinek befolyása alatt eljutott a „l'Homme révolté“ gondolatához. Az esztelenység közepette az egyén egyedül értelmes magatartása a lázadás az abszurditások ellen, a másokért való cselekvés. Ez az a magasság, ameddig a camus-i racionalis gondolkodás felküzdötte magát, de itt meg is torpant, hogy aztán — akárcsak Sziszüphosz sziklatömbje — ismét visszacsúszson egzisztencialista kiindulópontjára, amelytől nem képes elszakadni. Pályájának végkicsendülése az a konklúzió, hogy minden lázadó cselekvés újabb abszurditás forrása. Tehát más kiutat nem lát, csupán a megalkuvást, a tragikus cinkosság vállalását a visszajára fordult világgal.

liktusba keverednek a világal vagy önmagukkal, és ebből próbálnak valahogyan kievickélni, mindenki a maga módján. Bajor a nevetetés érdekében sohasem állítja a feje tetejére a valóságot, hanem igyekszik meglátni és láttatni a groteszket, a nevetségest a valóságban ott, ahol jelen van, vagy megjelenhetik bármely pillanatban. Innen a kötet valóságshűsége s aktuális volta. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Kenéz Ferenc

Fekete hanglemezek

1962-ben, a Forrás-sorozat megindításával kezdődött el hazai magyar költészetünkben az a tartalmi és formai útkereső- és újkereső-korszak, melynek már olyan kézzelfogható és jelentős eredményei vannak, mint Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos vagy Hervay Gizella egyre fajsúlyosabbá váló költésze. Az útkereső költők sorát gyarapítja az első kötetével jelentkező Kenéz Ferenc is, aki modern, expresszionista verseivel idézi meg korát, a XX. századot a maga fenségében és borzalmasságában, mintegy „felülésre látítva“ olvasóit. Ha nem is az egész kötet, de a Kenéz-versek túlnyomó része figyellemre méltó és az elkövetkezőkben is figyelmet érdemlő költői út-indulást jelez. A kötethez Balogh Edgár írt előszót. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Paizs Tibor

Keréknyom

„Mi csak egyet akarunk, törölni az értelmetlent / szigorú logikával kiirtani a fölös rosszat. / Csak egyszerű rendet akarunk / a munkában, a szobáinkban, a gondolatainkban“ — ezzel a költői és emberi programmal lép olvasói

téka

elé a fiatal költőtársai és ugyanakkor egész nemzedéke nevében nyilatkozó Paizs Tibor, s ha azokra az értelmetlenségekre vagy értelem-ellenes tényekre gondolunk, amelyekkel olyan gyakran „meglep” minket ez a század, akkor ez a merész kinyilatkozás nagyon örvendetes. És ha az első kötetével jelentkező költőnek „saját háza táján” — verseiben — még nem is minden esetben sikerül megteremtenie az óhajtott ésszerű és egyszerű rendet, verseinek java része méltó igazolása e költői programnak. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Nagy Lajos

Előkről jót vagy semmit

A kötetben helyet foglaló karcolatokból a fanyar humorú, magányos Nagy Lajos életében mindössze a Képtelen természetrajz állattörténeteinek egy része jelent meg. A többi úgy kellett összeszedni szétszórót folyóiratok, napilapok hasábjairól, hogy kikerekedjék a nagy művek szomszéd-ságában életművének egy új és maradandó fejezete. A felszabadulásig a kényszerűség, azután a műfaj tradíciója irányította e felé az ostorcsattanásnyira időzített kisműfaj felé, amelyben oly sokszor mondta ki burkoltan — de soha el nem hallgatva — véleményét saját koráról, állásfoglalását a múlt és jövő erőinek mérkőzésében. Szigorú tárgyilagossággal közölt valóság-mozzatkaiban olykor csak egy-egy felsziporkázó nyelvi ötlet sejteti a háborgó mélyet, de épp a hang indulatmentessége és közléseinek lázító tartalma közötti ellentmondás az, ami mégis közvetíteni tudja az olvasóhoz indulatát. A kötetet egybefogja az a valóság is, amelyről szól: a magyar nép életének utolsó négy évtizede. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Sartre eszmei fejlődése, bizonyos értelemben, az előbbivel ellentétes vonalon halad. E pálya kezdő pontján az émelygő és undorodó Roquentin (*La nausée*) áll, akinek magatartása a határtalan individualizmus, a könyörtelen magabazárkózás erkölcsét sugallja; a másik végén (korántsem tekintjük e pályát lezártnak) Goetz (*Az ördög és a Jóisten*) hatalmas alakja magasodik ki, amint élére áll a fellázadt parasztnak, és vállalja a másokért való forradalmi cselekvés erkölcsi felelősségét. Mivel magyarázható, hogy az emberi lét abszurditását tudomásul vevő egyén nemcsak, hogy nem fullad bele csömörébe, hanem elveszett emberi enjét a másokért való cselekvésben találja meg? Hogyan lehetséges, hogy az egyén egyetlen kivilúrról bezárt szobára szűkülő világ végül is történelmi dimenziókat nyer? Igazat kell adnunk a szerzőnek abban, hogy ez a pálya az író Sartre fejlődésének útját jelöli elsősorban. Azzal is feltétlenül egyet kell értenünk, hogy *A dialektikus ész kritikája*, amelyet közel két évtized választ el *A lét és a semmi* megjelenésétől, számos korábbi tétel feladása mellett, megkísérli átmenteni ez utóbbi mű néhány filozófiai alapeszméjét. Egyszóval, az egzisztencializmus sartre-i meghaladása nem annyira általános filozófiai síkon, mint inkább etikai síkon jelentkezik. És mégis, úgy véljük, hogy eszmei fejlődésének mozgatóit tulajdon filozófiai nézeteiben is keresni kell, pontosabban, e nézetek ellentmondosságában, amely hovatovább előbbre vitte gondolkodását az egzisztencializmus meghaladásának irányában. Maga Simone de Beauvoir írja *A kor hatalmában* és *A körülmények hatalmában*, hogy Sartre-t kezdettől fogva, szüntelenül foglalkoztatták gondolkodásának belső ellentmondásai és legjobb művei eszméinek e belső konfliktusában fogantak.

Simone de Beauvoir igen találóan jellemezte a Sartre és a maga erkölcsfilozófiáját is, amikor kétértelműnek nevezte azt. A lét abszurditása és az egyén humanista elkötelezettsége, az Én menthetetlen magánya és a cselekvés társadalmisága — bármennyire is ellentmondanak egymásnak — megférnek egymással ebben a szemléletben. De csak ideig-óráig, mert minden kiéleződött történelmi helyzet alternatívává polarizálja őket és egyértelmű választásra szólítja az egyént. Sartre számos vonatkozásban szétfeszítette az egzisztencializmus korlátait, erkölcsileg és politikailag egyértelműen választotta, elkötelezte magát a haladás ügyének, de filozófiai síkon a kettősséget továbbra is fenn szeretné tartani. A marxizmust egzisztencializmussal kívánja kiegészíteni, holott e kettő viszonyát a materializmus és idealizmus egymást kölcsönösen kizáró ellentéte szabja meg — mutat rá könyve hatodik fejezetében a szerző. Az egzisztencializmus valóban a kor nagy problémáit állította a filozófiai gondolkodás gyűjtőpontjába: az élet értelmének, az egyéni cselekvésnek és elkötelezettségnek, a szabadságnak és felelősségnek örök és mégis szerfelett időszerű kérdéseit. Tudományos megoldásukra azonban nem volt és nem is lehet képes, mert e megoldásnak a társadalom dialektikus-materialista szemlélete az előfeltétele.

Sztrányiczki Gábor

Szegény színház

Kísérletezni izgalmas és jó. Es talán igen sok esetben nem is a vég-eredmény a legfontosabb, hanem maga az elindulás, az új-teremtés igé-nye, s az ezzel járó küzdelmek vállalása. Mert ha egy kísérlet, mely nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, az eredmény szempontjából fölös-leges volt is, a kísérletező és az őt figyelemmel követők szempontjából egyáltalán nem az (nemrég aggódta végig a világ az első fokvárosi szív-átültetést). A kísérletezés emberi alkotó erőnk állandó ébrentartását jelzi és jelenti, s jelenti az emberi tökéletesedésbe vetett hitet is, az emberi szellem frissességét és állandó felfrissülését, önbátorítását és bátorságát, merészségét; s mint ilyen, alighanem az első helyek egyikén áll a tisztet-letet parancsoló emberi tevékenységek között.

A nagyszabású kísérletezések természetesen nem szorítkoznak csupán a tudományok területére. Állandó kísérletezésnek vagyunk tanúi az iro- dalom, a művészetek, sőt a sport különböző ágaiban is. És itt talán ér- demes szólni néhány szót a kísérleti színházakról.

A színház művészeti és művelődési életünk sarkalatos pontja, s mint ilyen, állandóan magára irányítja figyelmünket. Fölösleges volna most itt arról értekezni, mekkora előnye van a kimondott gesztusokkal, játé- kokkal megerősített szónak a leírt szóval szemben, vagy arról, meny- nyire hatásosabb, katartikusabb lehet a színpadi cselekvés a leírt cselek- vesnél. A színház közvetlenebb, „élőbb” kapcsolatban van a közönség- gel, mint bármely más művészet, ennél fogva kulcspozíciót foglalhat el a közönség és a művészetek egésze között, a leghatásosabb nevelő, moz- gósító művészeti ágga válhat, tömegeket irányíthat a művészetek felé, vagy riaszthat el azoktól. És kísérleteivel ezeket toborozhat maga köré, ezekkel érzékeltetheti a kísérletezés örömeit, izgalmaikat.

Lehet, hogy maga ez a tény is befolyásolta a kísérleti színházak lét- rejöttét. Miről is van szó tulajdonképpen?

Az utóbbi évtizedben, főleg Európában, tanúi lehettünk egy érde- kesítő jelenségnek, amely — bár először igen szűk körben kezdődött — széles körű érdeklődést keltett: a nagy színházak mellett vagy azoktól teljesen függetlenül, egyre-másra kezdtek megalakulni a kisegyüttesek, majdnem kivétel nélkül kísérleti profillal. Célkitűzéseikben — jólle- het egymástól teljesen függetlenül jöttek létre — sok a közös vonás:

— kísérletezni akarnak, tehát megkeresni a színházi tevékenység le- hetséges új irányait, útjait;

— sajátosan, a huszadik századi homo sapiens gondolkodásmódjá- nak megfelelően, újra akarják értékelni és értelmezni az irodalomtör- ténet nagy drámai alkotásait;

— új, egyéni játék- és rendezési stílusokat szándékoznak kialakí- tani.

Ezek az új színházak megalakulásuk óta egyfolytában a figyelem és a kritika kereszttüzében állnak. Működésük, munkastílusuk, előadásaiik mindig hoznak valami meglepetést. Már a nevük is sejtelmes, kíváncsi- ságra ingerlő: ellenszínház, kegyetlen színház, szimultán színház, szegény színház... Ezen elnevezések mögött — természetesen — egymással hom- lokegyenest ellenkező stílustörekvések állnak..

Jean Marie Serreau szimultán színházában például négy színpad áll a nézőtér körül. A néző középen ül, forgó széken, s ugyanazt a darabot négy különböző beállítású változatban láthatja. Ugyancsak Serreau alkalmazta a televíziós készülékeket is, úgy, hogy a néző — miközben a színpadi előadást nézte — egy képernyőn premier plan-ban láthatta az éppen beszélő színész arcjátékát is.

A lengyel Jerzy Grotowski wroclawi Teatr Laboratoriumában viszont minden ennek az elvnek a fordítottjára utal. Grotowski „szegény színház”-nak nevezi társulatát, lévén, hogy ez a színház egy bérház második emeletén működik (nem egyedülálló eset — Wroclawban közel fél-száz ilyen együttes dolgozik!), a terem eléggé szűk befogadó képességű, a színpadnak nincs meghatározott helye, hol a fal mellett, hol a sarokban, hol a terem közepén áll, mindig a játéknak megfelelően. Független és színpadi világítás nincs, a díszleteket minden előadáshoz innen-onnan összeszedett — többnyire közhasználati — tárgyakból állítják össze.

Grotowski több interjúban és nyilatkozatban kijelentette, hogy anti-totális színházat akart, ami körülbelül azt jelenti, hogy megfosztotta a színjátszást az összes járulékos művészetektől — zene, képzőművészet, fényhatások —, avégett, hogy feleletet kaphasson a döntő fontosságú kérdésre: megmarad-e mindezek nélkül ma a színház, tovább létezik-e a többi művészetek segítségével, csupán az emberi beszédre és mozgásra utalva? Grotowski kísérlete a vártnál jobb eredményt hozott. Nemcsak él a „szegény színház”, de rengeteg hívet is szerzett magának, olyannyira, hogy Grotowski ma már saját társulatán kívül (összesen 11 ember!) 17 színészt nevel (nagyobbrészt külföldieket), és nagysikerű turnékat bonyolít le egész Európában.

Egyszóval: mindezek a kísérletek — eredetiségükön túl — figyelemre méltó perspektívákra utalnak. Az már nem vitás, hogy a nagymúltú színházakkal nemegyszer fölveszik a versenyt. És talán az sem lehetetlen, hogy éppen ezek a kísérleti színházak jelentik a színház jövőjét. Felvetődhet a kérdés: nem silányul-e el így az a mágia, amit a színház a néző számára jelent? Nem csupán fenyegetéskedés az egész?

Ismét Grotowski példája adja meg a választ. Grotowski ugyanis — mielőtt vállalkozásába kezdett volna — évekig tanulmányozta a világ nagy színházaiban a játék- és rendezői stílusokat, Európától egészen a pekingi operáig és a japán, no-dramákat játszó színházakig. Kompetenciája tehát elvitathatatlan. Másrészt a Teatr Laboratorium bizonyította leginkább, hogy a „mágiától megfosztott”, testközelbe hozott színjátszás lényege épp a cselekvésben és a színészi beszédben van, nem pedig a járulékos effektusokban.

Természetesen, mindeme kísérletek elindítói — fiatalok. Nem az életkoruk — a szellemük fiatal. S a kísérletek — bár áldozatos munka árán — optimista, serkentő légkörben folynak.

A hazai színjátszásban némileg késve jelentkezett a kísérleti színházak gondolata. Hosszú ideig csak itt-ott tűnt föl egy-egy kitűnő előadás, az utóbbi években azonban itt is megindult az erjedés. Komoly rendező-egyéniségek nőttek és nőnek ki, mint Liviu Ciulei vagy Lucian Pintilie. Nagy reményekre jogosítanak fel a még főiskolás Andrei Șerban rendező-bravúrái, melyekkel két esetben hozott aranyérmet a Zágrábi Fesztiválról. Egymás után alakulnak a stúdió-színpadok (így Galacón és Iași-ban) s nemrég nyitották meg Bukarestben a diákok színházát (Teatrul de pod), mely a főiskolások kísérletezéseinek ad otthont. Mindezek az indítások gazdag és izgalmas esztendőket ígérnek.

Sajnos, magyar színházaink nemigen vettek tudomást mindama mozgásról, mely lábzan tartja az egész világot.

Jó volna ezen vitatkozni, vagy legalább elgondolkozni rajta. Mert a közönség — alulírottat is beleértve — hűségesen vár. Várja a jó bemutatókat, a jó műsört, a fiatalok stúdió-előadásait s az izgalmas, gondolatébresztő rendezéseket.

A kísérletezés izgalmaról, nagyságáról és szépségéről volt szó e gondolatmenet elején: ezt várjuk hazai magyar színházainktól.

Király László

A ma ötvennyolc éves Szenczei László régóta elszármazott Erdélyből; ez, s hogy olykori hazalátogatásai során — *A boldog változat** tanúsága szerint is — hirtelenében észleli szülőföldje változásait, elmélyítette távlatát.

Alig több mint másfélszáz oldalas regényének egyik legfőbb értéke éppen ez a távlat; a másik a közelsége. Hiszen a két világháború közötti Erdély regénybeli ábrázolásaiból többnyire épp az írói távlat és közelség együttthatása hiányzik. Az egykorú prózai művekben a perspektíva legjobb esetben elvont vagy nagyon is általános, s inkább csak visszautal a könyvek világnézetére, mint előre; a regényírók nem jöszek. A felszabadulás utáni regények nagyjából megrajzolták a polgári irodalomban elhanyagolt munkásság és parasztság gyéren felvillanó sorsát e viharos korszakban; ám a polgárság sorsa felszabadulás utáni regényeinkben elvont maradt, vagy ami még rosszabb, naiv. A fetiszizálás megszűnt a társadalomban, de megszületett az irodalomban: paraszt- és munkáshőseink fölött a polgár megannyi Disznófejű Nagyúr, a gyűlölet bálványja, akit a paraszt- vagy proletáriró éppúgy nem ismer közelről, mint az igazhíthű mozlim a gyaur kutyát. Mintha a belső ellentmondásokat felfejtő bölcséletet az írók nem vették volna komolyan, amikor az uralkodó osztályokról írtak, trónfosztásuk után; mintha az arisztokráciában és polgárságban ezek a belső ellentmondások megszűntek volna működni, vagy megmaradtak volna Balzac módszerének kortársi fiziognómiájával. Kritikánk szívesen követelte a pozitív hősöket, s észre sem vette, milyen rosszak a negatív hősök, mennyire nem a saját életüket élik a regényben, hanem reprezentációs feladatot látnak el, a Társadalmi Rossz szerepét, allegorikus unalommal, mint sokszorosított sárkányok. Milyen revelációt jelentettek a felszabadulás utáni román irodalomban Călinescu regényei, amelyek belülről mutatták a lehangyatlott osztályokat! De a romániai magyar irodalomnak nem volt Călinescuja; s fiatalabb íróink rövidnadrágos emlékeik naiv és szentimentális indulataival rázogatták parányi öklüket az egykor nagyhatalmú felnőttek felé.

Szenczei László regénye nem íródott balzaci becsúsgyal, s nem kívánja elvégezni a két világháború közötti erdélyi polgárság nagyszabású prózai szintézisét. A franciás kultúrájú Szenczei ezúttal inkább az olyan németes franciával rokonul, mint Alain-Fournier — vagy a franciás némettel, Fontanéval. Költői prózát ír, amely kiegyensúlyozott higgadságában sem tagadja romantikus hagyományait, a pszichológiája is érzelmesebb, diszkrétebb, kíméletesebb, mint a francia elemzőké. Ez a próza ismeri Proustot és Gide-et, de nem kívánja harsányan világgá kiáltani, amit ők fél évszázaddal ezelőtt már kikiáltottak. A

* Szenczei László: *A boldog változat. Magvető. Budapest, 1967.*

Algimantas Baltakis

Pozeminés upes

A litván nyelvet alig ötmillión beszélők, s az északi ország irodalmáról is keveset tud a világ. Klasszikusaikat sem ismerjük, a maiak közül pedig úgyszólván csak a Lenin-díjas Eduardas Mieželaitis neve cseng ismerősen, akinek már magyarul is, románul is megjelent egy verseskötete. A fiatal Algimantas Baltakis a havonta megjelenő litván irodalmi folyóirat, a Pergale (Győzelem) főszerkesztője; Pozeminés upes (Földalatti folyók) című kötetéért állami díjat kapott hazájában. Baltakis szelídebb, lágyabb hangú költő, mint Mieželaitis: a Lenin-díjas litván poéta az eget meghódító Ikaroszról, a Földre támaszkodó, kezében a Napot tartó Emberóriásról ír, Baltakishoz inkább a kisémberek, a mindennapok állnak közelebb. Rokonszenves költszet a Baltakisé, talán érdemes volna jobban megismerni. (VAGA. Vilnius, 1967.)

Irving Stone

Van Gogh élete

Életrajzi regény? Inkább regényes életrajz, a szerzőre jellemző alapos dokumentációval, de ugyanakkor bőségesen adagolt írói fantáziával. A számos kiadást megért népszerű kötet a tragikus sorsú magányos óriás, Vincent van Gogh életútján a posztimpreszionizmus úttörőinek létküzdelmét mutatja be művésztük lényegének köztudatba ol-tásáról. Velük együtt vallja: „Minden igazság szép, tekintet nélkül arra, milyen csúf külsőben jelenik meg.” (Corvina, 1967.)

téka

Illés Béla

Lövészárokban ...

A kötet válogatott cikkei, publicisztikai írásai, karcolatok fél évszázadnyi időt ölelnek fel: 1916-tól 1966-ig. Olyan korban keletkeztek, amely talán minden eddigénél inkább tele volt rettenetes próbákkal a magyar nép életében, s olyan szerző tollából szakadtak ki, akinek élete és írói pályája elválaszthatatlanul egybeferrott a magyar és nemzetközi kommunista mozgalom legújabb fél évszázadának eseményeivel. A harcok részese hirdeti szenvedélyét fegyvelmező szigorú logikával egy ügy igazát, s idézi fel az értete vívott küzdelem sok, milliókat megrendítő, nagyhorderejű vagy csak kevesek életében nyomot hagyó, de példájukkal messze világító eseményeit. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Acta Musei Napocensis IV. 1967

A kolozsvári Történeti Múzeum évkönyvének negyedik, szinte 600 lapra terjedő száma sok eredeti régészeti, epigráfiai, numizmatikai, levéltári vagy múzeumi anyagra támaszkodó tanulmányt tartalmaz, hazánk ó-, közép-, új- és legújabbkori, valamint munkásszolgalmi történetéből. Az évkönyv a legtöbb helyet a régészeti és ókortörténeti tanulmányoknak szenteli. Ezek Dácia közigazgatási felosztásával, a csombordi szkíta temetővel, a trákok dáciai jelenlétével, továbbá régészeti, epigráfiai kérdésekkel foglalkoznak. Szerzői többek között C. Daicoviciu és H. Daicoviciu, I. I. Russu, Ferenczi István, I. H. Crisan. Ugyanakkor a többi korszak is komoly, a hazai

betegség s a betegség nem érdekli, s ha a regényben meg is szólal (s nagyon poétikusan), valami Verwirrung der Gefühle — nem egyéb ez, mint a kamaszkor szabályszerűtlenségében sem furcsa érzelmi fénytörése, a kialakuló lélek delejezettsége, nézve a vonzalma az élet iránt, amely ebben az életkorban oly gyakran változtatja megtestesüléseit, mint a görög istenek.

Ha van valami zavaró a regény narrátorának alakjában, nem ez az, hanem inkább a huszonegy éves joghallgató túlságos racionalitása, a baráti nyomozómunkája során tanúsított biztonság és tapasztalat, s főként az a melankolikus, önnön — véget-sem-ért — kamaszkorára emlékező pillantás, amellyel a még ifjabb Szomolnokyi lépteit kíséri, mint valami korábban Tonia Kröger. Igaz viszont, hogy ennek az őszies érzelmességgel beoltott racionalitásnak köszönhetjük Szenczei megbízható rajzait a korról. Ő rajzolta meg — végre-végre! — a vidéki orvos-apakájában, miért és miképpen bizonyult rossz nevelőnek a pozitívizmus: a nyárspolgárba lőttény tudományos derűlátás. S ebben a két világháború közötti polgári erdélyi világban, az emancipált felszín alatt is alakító befolyással működő egyházi nevelés: a katolikus meg a protestáns oly különféleképpen ható lelki következményei is Szenczei László regényében mutatkoznak meg való közelségből és elfogulatlanul.

Gottfried Keller írta meg, mivé lett a XIX. században Rómeo és Júlia falun; Szenczei megírta, mivé lett volna Erdélyben, 1930-ban. Története aprólékosan emlékező valóságossága miatt háborzongató. S itt kell szólnom újra a távlatról: ebben a kisregényben érezhetjük a leginkább — a mi prózánk viszonylatában —, milyen távoli immár, milyen furcsa s a maga tországában milyen hoffmannian romantikus a 30-as évek erdélyi világa; mennyire nincs közülük hozzá azoknak sem, akik megélték. Nincs közülük — és van közülük. Szenczei sokkal tisztességesebb és sokkal jobb író annál, semhogy az ízig-vérig elidegenedett göggyével méricskélje ifjúsága klímáját. Könyvében a legművészebb talán a közelségnek és a távolságnak ez a hibátlanul megvalósított egyensúlya.

Deák Tamás

Kiegészítésül az új Szabédi-értelmezéshez

Szabédi László újra köztünk él versei és szépprózai írásai erejével, szépségével. A romániai magyar irodalom közkepe e gyűjteményes kötet* anyagával teljesebbé válik, méghozzá éppen ott, ahol a legmagasabbra tudott feltörni Európában. A válogatás őszintén érzékelteti, hogy a maga korában eléggé meg

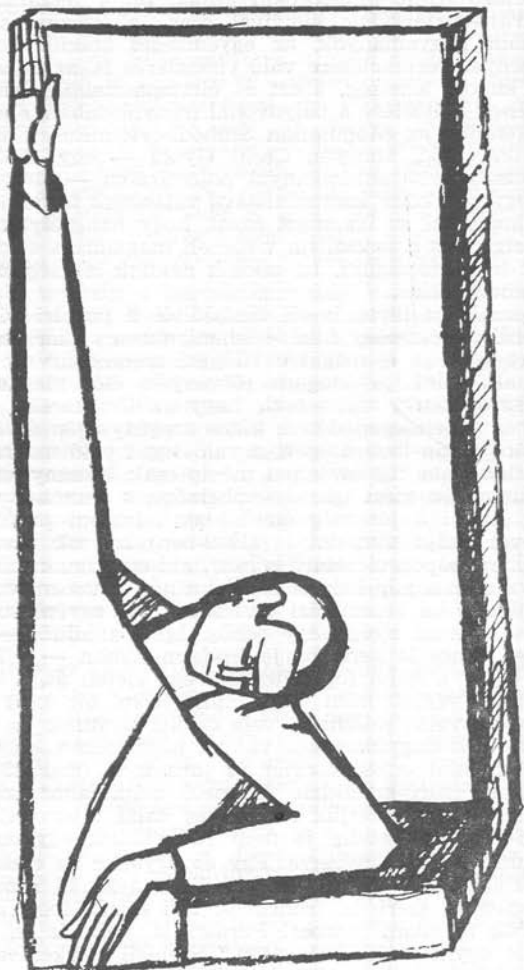
* Szabédi László: *Telehold — Veér Anna alszik.* Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket készítette Csehi Gyula. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967.

nem becsült avantgardista író belső viaskodásain s a környező valósággal való ütközéseit át hogyan jutott el egy abszolút (és szinte abszurd) humánumból a szocialista humán emberközelségéig.

Éppen a kiadás jelentősége miatt kell eleve leszögeznünk, hogy a kötet szerkesztési módszere ellen kifogásunk is van. Már a címadás téves, hiszen nem

téka

történetírást nagymértékben gazdagító dolgozatokkal, adalékokkal, megjegyzésekkel van képviselve (közép- és újkori gazdaság- és bányászattörténeti cikkek, a céhtörténet tárgyköréből készült dolgozatok, a munkásmozgalmi, művelődéstörténeti évfordulókat méltató tanulmányok). Szerzői közül St. Pascu, S. Goldenberg, S. Belu, Imreh István, Pataki József, D. Nágler, Vajda Lajos, Gh. Dumitrescu, Csetri Elek, Kovács József, Bunta Péter, Bunta Magda, G. A. Protopopescu, Th. Hăgan, G. Unc nevével említjük. (A Kolozsvári Történelmi Múzeum kiadványa, 1967.)

Szervátiusz Jenő:
Szabédi László síremlék-terve

az 1944-es *Telehold* és az 1941-es *Veér Anna* alszik egyszerű összevonásáról van szó, hanem e két kötet anyagának lényeges kibővítéséről 1958-ig, sőt számos kiadatlan kézirat bevetéséről is. A kettős cím különben is szokatlan és nehézkes, de a külső fogyatékossgát tetézi a versek és prózai frások egybeömlesztése. Szívesebben láttuk volna külön kötetekben — olvasmányosabban, kevésbé muzeálisan — a Sza-

Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15.—16. storičí

A háború utáni években a humanizmus és reneszánsz keleteurópai fejlődése a történetkutatás egyik központi problémája lett. Ezt tükrözi a szlovák, cseh, magyar, lengyel kutatók közreműködésével a szlovákiai humanizmus eredetével, fejlődésével és jelentőségével foglalkozó kötet 34 tanulmánya.

A kötet elindítója a pozsonyi egyetem megalapításának ötszázadik évfordulója alkalmából, 1965-ben tartott tudományos konferencia volt. Célja összefoglaló képet nyújtani a szlovákiai humanizmus XV. és XVI. századi történetéről. A tanulmányok első csoportja az Academia Istropolitana — a pozsonyi egyetem — alapítását és jelentőségét tárgyalja. A második, a külföldön, főleg Prágában, Krakóban, Bécsben tanuló szlovák hallgatókat veszi számba. Ezután a szlovákiai humanizmus nagy képviselői, Laurenc Benedikt, Martin Rakocius, Mikhael Askanius, Nikolaus Bakalar és Sámbocki János életének és munkásságának bemutatása következik.

téka

A humanista intézmények, színházkultúra, könyvtárak, a művészetek és a szlovákiai humanizmusra vonatkozó könyvészeti anyag tárgyalása zárja le a hazai kutatás számára is nélkülözhetetlen tanulmánykötetet. (Vydatelstvo Slovenskej akademie vied. Bratislava, 1967.)

Dercsényi Balázs

Árakai Aladár

Az utóbb sokat vitatott szecsesszió egyik sokoldalú művészt, a magyar premodern építést, a kiemelkedő alkotóját mutatja be a könyv. A szerző bevezetőül ismerteti a századfordulót megelőző és követő két évtized társadalmi és művészeti problémáit mind magyar, mind európai szinten s mindazokat a rugókat, melyek az összes művészetek megújulásához, a képzőművészetekben az akadémizmustól, az építészetben az eklekticizmustól való elszakadáshoz vezettek; rámutat Bartók és Kodály, Ady és Móricz, a nagybányai festők és Lechner Ödön, Kós Károly, Arkay Aladár célkitűzéseinek azonosságára. Ebbe a keretbe helyezi aztán Arkayt, útját az eklekticizmustól a szecsesszióig át a modern építészetig, sikereit, kudarcait és kompromisszumait a modern magyar építészetért a két világháború közötti — Szekfű Gyula találó szavával — „neo-barokk” társadalom felfogásai ellen vívott harcában. Arkay egyszemélyben építész, festő, grafikus, iparművész. Műveiben ezért valósíthatta meg a funkció, a díszítés és a forma megnyugtató harmóniáját. Arkay épületeit, terveit s néhány grafikáját ábrázoló 40-nél több kép egészíti ki az értékes tanulmányt. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

bédi-lírárt és a Szabédi-prózát, nem is szólva arról, hogy harmadiknak elmaradhatatlan a Szabédi-publisztika is, mely egyelőre még várat újrákiadására.

A hiányokért Csehi Gyula érzően elemző előszava kárpótol. Egy esedékes Szabédi-monográfia körvonalazódik itt érdekfeszítő vitamodorban, ami egyben kulcsot is ad az olvasónak mindama titkos lélektani képletek megfejtéséhez, melyek a Szabédi-életműre jellemző szimbólum-sorokat adják. Bátor leszámolás életrajz-irodalmunk sémáival már „a származás, a családi hagyományok, az egyéniséget alakító korai élmények” értékelésére való visszatérés is, az otthonról kapott tehetség, alkat és élettapasztalat jelentőségének kiemelése a pályavonal irányulásában, s még serkentőbb az elfogulatlan Szabédi-értelmezésre az a kritikai mód, ahogyan Csehi Gyula — egy 1956-os Földes László-tanulmánnyal polemizálva — elfogadja ugyan a költő kommunisztává válásának fordulatát, de kiegészíti az igazságot azzal, hogy hangsúlyt tesz a polgári és a szocialista világbeli magatartás etoszána folytonosságára. Itt adódik nekünk is kiegészítő mondanivalónk.

Bármilyen távol is áll Szabéditől a polgári világ liberális-keresztény frázis-humanizmusa, s akármennyire sarkítja is magát e világgal szembe árva csilágnak, mint „a magam törvényén élő, magamat emésztő költő”, hiába érzi, hogy „külön kerék”, félelmén és elidegenedésén, kínos szegénységén és felfeltörő átkán-keserűségén, a valósággal való megrázó konfliktusain túl és innen mégis csak kemény az ő saját magán mért igazság-embersége, s nemcsak vágya „tudni a jót még életünkben”, hanem prófétai dühvel tudja támadni is (1939-ben) „a sok ravasz bankárt, papot, előrelátó költőt”, aki egy fonák világhelyzetben a nép helyett lép fel a nép nevében, vagy (1940-ben) „a semmiházi elvtelent”, aki egyéni sorsállása szerint nyög vagy röhög. Igaz, a költőt — s ebben nincs is kellő párja irodalmunkban — a halál, egyre a halál foglalkoztatja egy életen át, a halál mint végzet, mint álom, mint öröm, sőt mint az emberré válás pillanata, vele együtt siratunk és temetünk és öngyilkosokká válunk képzeletben, de éppen a halál egyenletsorán át jutunk el (már 1934-ben) egy záró-konklúzió felemelő utópiájához, amikor is „megszüntettjük az élet és halál dilemmáját: vagy-vagy. Es addig is nem tudhatnánk egyszerre minden lenni? Egyszerre. Egy és ugyanaz az ember. Kétkulacsosság? Ezerkulacsosság! Magyar is, román is, szász is, szerb is, francia is. Hát értsék meg, mit akarok mondani: ember! Paraszt is, munkás is, úr is, de egyik se kizárólagosan.” Szabédi elérékezése a forradalmi munkásokosztályhoz és pártjához, a szocialista humánizmushoz 1944-ben (már az ellenállásban is részt vesz) valóban nem csupán fordulat tehát, hanem egy mély erkölcsi következetesség továbbvitele is, tekintsük a szocialista szakasz verseinek akár nyílt emberség-vállalását (*Mind aláírjuk, Emlékezet*), akár a kishitűek vagy kicsinyeskedők ellen kerekedő haragját (*Költők s bírálók, A pacsírtá*).

Csehi Gyula Szabédi-értelmezésének vitatható része az az elnézés, mellyel a költő önbírálatát enyhíteni törekszik, ezzel is átmenetet sugallván a polgári világbeli nem-cselekvés és az új világ lelkes szolgál-

Jean Rudel

Technique de la peinture

A „Que sais-je?“, az egyik legközismertebb francia zsebkönyvsorozat 435. köteteként jelent meg a festés technikájáról írott kis traktátus hatodik kiadása. Az öt nagy fejezetre tagolt munka áttekintést nyújt a festés technikájának több évezredek fejlődéséről, valamint megismerteti a fal- és táblaképfestés sokféle, hagyományos és legújabb eljárásával az alapozástól kezdve egészen a befejezett kép konzerválásáig. Nemcsak a festőművészek mesterségbeli tudásának rendszerezésére, tökéletesítésére alkalmas ez a jól szerkesztett, néhány magyarázó ábrával és bőséges könyvtészi tájékoztatóval ellátott kis könyv, hanem megtanulhatja belőle az is, aki csak kedvtelésből veszi kezébe az ecsetet, hogyan kell technikailag tökéletes, sőt tartós képet készíteni. Persze, a hasznos könyvecske utasítása szerint szignált festmény esztétikai értékéről nem kezeskedhetik sem a tudós szerző, sem a kiadó. (Presses Universitaires de France. Paris, 1967.)

Örkény István

Nászutasok a légyppáiron

A kítő cím az újabb Örkény-novellák lényegét jelzi: szellemes villanatok, amelyek azonban valami mélyebb filozófiát tartalmaznak. Az Örkény-féle groteszk — legjobban változataiban — nem a szöviccek irányában halad, hanem az emberi sors tragikomikumát kutatja, sokszor a konkrét történelmi feltételek megjelölésével. Akárcsak az indulást idéző 1941-es Tengerfő, majd jó néhány „egyperces novella“, a Tótek című

lata között. Mint mondtuk, az a felfogásunk, hogy Szabédi fojtott humanista egyéniségében mindig is adva volt a felszabadulás potenciálja, s így elfogadjuk az etoszbeli folytonosság elvét, de nem a költői önbírálat csökkentése árán. Csehi Gyulának igaza van: „nem szabad visszaélnünk ezzel a nemes szeméremmel, ezzel a végletes becsületességgel“ — de emberséget látunk a gyónó katarzisban is, éppen azért, mert nem megjárta, nem ok nélkül való. A *Vezessen a párt* vallomása, akár ama hippói Agostoné vagy a Jenikőji Rákóczi-konfesszió, értékét veszítene, ha csak túlzó aggályokra, nem pedig tényleges — bár csak az írói gondolkodásban és annak írásbeli vetületeiben megnyilvánult — tévelygésekre válszólna. Az 1943-as *Ész és bűbáj* publicisztikai sündisznóállása a kialakult frontok között nemcsak etikai normákat tartalmazott, hanem előítéleteket is, s ezt az ellentmondást magának Szabédi Lászlónak kellett feloldania. Meg is tette, jóval a történelmi fordulat előtt, s amit ő nem restelt a maga „büntetése“-ül felidézni, arról mi se hallgassunk.

Ide tartozik a harmadikutasság kérdése is. Csehi Gyula szerint Szabédi azért nem sorolható visszamenőleg a „harmadik út“ hívei közé, mert ez a distinkció — mint „a polgári konformizmus és a proletár forradalmiság dilemmájának megkerülése“ — egy utópista-agrárszocialista „népiesség“ sajátja. Nos, a valóság az, hogy inkább Szabédi nevezhető a legkritikusabb időben harmadikutásnak, mint a népi írók mozgalma (melyet maig tévedés „népi“ helyett „népies“-nek titulálni), hiszen az zömében a fasizmus ellen sorakozott fel. Igaz, hogy a Szabédi-féle harmadikutasság nem volt politikai jellegű, hanem abszolút igazságot, etikai emberséget keresett — szerencsére, mert így hamarabb is juthatott el az ellenállás és felszabadulás népi (és nem „népies“) demokráciájáig, majd a szocializmusig.

Hogy az újra feltűnt Szabédi-életmű interpretációja helyett a Csehi-féle előszóval foglalkozunk bővebben, ez arra vezethető vissza, hogy a költő-író bonyolult egészének feltárása rendkívül nehéz, még előttünk álló feladat, míg a témafelvető irodalomszéte jégtörése forrásnyitó: perspektívákat tár a teendőkre. Az előszóból sokféle indulhatunk el, s Csehi Gyulának nyilvánvalóan ez is a célja. Elénk állítja a költői alakzatot a maga fejlődéstörténetével és problémáival, s ránk bízta az összefüggések kimerítőbb megfigyeltését. Egy-egy példa erejével máris rámutat a gazdag lehetőségekre, amikor a vasutas-gyermekélményekből táplálkozó s oly tragikus jelzésű mozdony-szimbólumrendszer kialakulását követi nyomon, vagy amikor kiemeli a poeta doctus nyelvész-érdeklődését és örök viaskodását „a szó, a valóság és a kifejezés ellentmondásainak és egységének“ problémájával. Érdekesen villan fel a *Műkedvelő napszamos* című novella és *A szabédi nagyrejtő* című költemény önéletrajzi vonatkozásainak egybevetése, magyarázatul a középosztálybeli szegénység ki-termelte se munkás, se úr, se paraszt elidegenedésére. Sok helyes gondolati fonál-kezdést sorolhatnánk még fel, ami azonban rögtön kiegészítendő, az Szabédi irodalmi módszerének megsejtetése a bekövet-

téka

hosszú elbeszélés, melyből a nagysikerű színdarab készült, a háború értelmetlenségének maradandó művészi értékű ábrázolása. (Magvető, 1967.)

Tr. Gheorghiu—T. Grossu—
V. Săhleanu

Introducere în biofizică

Biológusok, fizikusok és orvosok régúrt könyve. Bemutatja egy új — a fizika, biológia és orvostudomány meszgyéjén születő — határtudomány főbb problémáit és eredményeit, hangsúlyozza a fizika szerepét a biológia alaposabb megértésében. Tanulmányozza az élő anyag fizikai tulajdonságait, a sejt biofizikáját, az élő szervezet elektronikus jelenségeit, a sugárzások és a szervezetek kapcsolatait. Külön említést érdemelnek azok — a biofizika számára eddig még szokatlan — fejezetek, mint a biofizikai kibernetika, a termodinamika és biofizika. Itt azokat az eseteket vizsgálják, amelyekben az energia információ-hordozó. (Editura științifică, 1967.)

Alexandru Ivasiuc

Vestibul

A szerző első, de rendkívül kiforrott, s a kritika szerint az új román próza sokat ígérő alkotásaként tekinthető regénye, kis terjedelme ellenére is egy emberöltő változásaival néz szembe. Egyetemi tanár hőségének önvallomásai kirajzolják előttünk a megélt rettetetekben magába húzódo, állásfoglalástól lehetőleg menekülő hős önmagára ismerésének útját. A múltba forduló önmegismerés lázas izgalma és az eredmény láttán támadt megdöbbenés egyben biztosíték arra is, hogy most már nemcsak külsőleg, hanem belsőleg is megtalálja helyét a jelenben. (Editura pentru literatură, 1967.)

kezendő irodalomtörténeti beillesztések és összehasonlítások végett.

Jelenen adódik milderre egy eredeti tanulmány figyelembevételre: Szabédi László *Természeti formák és emberalkotta formák* cím alatt jelentette meg az újonnan meginduló *Korunk* 1957. 2. számában. Itt rejlik a költő önértelmező ars poeticája, melyből fény derülhet egy szürrealista avantgard és a legjobb értelemben vett szocialista realizmus lehetséges — mondjuk ki: aragoni — kapcsolata. Jobban értjük meg Szabédi Lászlónak akár a régi *Korunk*, akár az egykorú *Erdélyi Helikon* esztétikai követelményeihez mérten rendhagyó gondolatosságát, verseinek és novelláinak képzelet és álom, vágy és valóság kereszteződéseire, többszörös és ellentétes lelki síkokra épített szerkezetét, ha elolvassuk az ilyen sorokat: „A normális képzelet a lehetetlen feltételezésével a valóság olyan törvényszerűségeit világíthatja meg, melyek a létben is megvalósítható feltételek mellett csak elmosódottabban jelentkezhetnének. A művészt képzelete éppen ahhoz segíti hozzá, hogy megtalálja azokat a feltételeket, melyek ugyan megvalósulhatatlanok talán, de kiválóan alkalmasak a legfontosabb emberi érdekek, törekvések, jellemek, társas viszonyok lehető alakulásának az ábrázolására...” Kiragadott mondat persze keveset mond, de most, hogy a hosszú ideig szétszórtan — napilapokban, régi folyóiratokban, kis példányszámú könyvekben és kéziratban — lappangott Szabédi-anyag felszínre került, jó tudni, hogy magyarázatát maga az író hol adja meg. Az író, aki tövig megismerte Freud lélektanát, Einstein általános relativitáselméletét, Rutherford atommodelljeit, sőt azok Bohr-féle továbbfejlesztését is, s így modern világkép tükrében bonthatta ki a maga hazai mély-folklórában gyökerező s a Bolyai-hagyományra ütő rend- és üdv-tanát.

„A költő — sajátját írja” — vallja Szabédi László hittelt, s ez a belőlünk és innen fakadt irodalmi gejzír a maga fellövellésével az írásművészet európai magaslatáig emelkedett. Amit már Tamási Áron népi avantgardizmusának nemzeti-emberi mélységéről és magasságáról elmondottunk, az kap most új igazolást egy várososabb-gondolatibb irodalmi jelenség, a Szabédi-jelezte avantgardizmus esetében. A romániai magyar irodalom csak akkor lehet igazán nagy és egyetemes értékű, ha sajátjából — saját hagyományából és a magának újratermelt európai műveltséggel — fejezi ki teljes emberségét.

Balogh Edgár

Romantika és szürrealizmus

(Lucaefărul, 1968. 6.)

A részleteket tekintve sokszor eltérő, sőt ellenkező módon, de egyaránt lázadó két irányzat — a romantika és szürrealizmus — összehasonlító vizsgálata eszmei és művészi lényegük jobb megközelítéséhez vezet. Ez a megfontolás indítja Henri Zalis irodalomtörténészt, a román romantika kutatóját arra, hogy emberi és esztétikai konvenciók elleni lázadásuk tényéből kiindulva összevesse a múlt század romantikáját századunk elejének szürrealizmusával.

Már a korábbi kutatók sem elégedtek meg a felszínen mutatkozó tények megállapításával. Marcel Raynaud szerint „a szürrealizmus a romantika legújabb kísérlete arra, hogy szakítson a fennálló állapotokkal, s azokat másokkal helyettesítse, akár olyanokkal, amelyek teljes aktivitásban ismerhetők fel, akár olyanokkal, amelyek még csak születőfélben vannak, s amelyeknek körvonalait sejteni lehet a lélek mélyén“. E megállapításban már benne rejlik az, amit Zalis továbbgondol: az alkotás mélyebb régióiban rejlik hasonlóság lehetősége. A romantika józanul álmodó, minden lázadására ellenére a klasszicizmus mértéktartásából valamit mégis megőrző irányzat volt, eltérően a tudatalatti, logikán túli, homályos régiók kultuszát űző szürrealizmustól. Mégis az emberre jellemző képzetiség, fantasztikumot felhasználó illúziókeltés, a világ hallucinatív érzékelése némely romantikusoknál is megtalálható. André Breton, Novalis, Nerval és B. Fundoianu ezen a síkon közös nevezőre hozhatók, s a két irányzat alkalmazta módszerek — akár a külső, akár a valóság átlényegítését illető belső síkokat nézzük — minden eltérésük ellenére alapjában véve nem lépik túl egy bizonyos (bármilyen tág) kör határait.

Az ember érzelmi világának feltárására vállalkozó romantikusok nyomán haladva hatolnak be a szürrealisták az immár irreális és irracionálissá vált tudatalatti világba, s törekednek a költészet ősi egységének (reál + mítosz) helyreállítására. E törekvésükben költői szabadságukat minden törvény fölé emelik, s az ősi egységet megbontó külső tör-

vényt elvetve — akárcsak a romantikusok — önmagukból kívánnak új törvényeket kifejezni.

Herodotosztól a dollármilliárdokig

(Viața economică, 1968. 6.)

Régi dokumentumok szerint a karthagóiak voltak az első „turisták“ — írja cikkében Ioan T. Avram. Ők fejlesztették ki a tengeri és szárazföldi közlekedés úthálózatát, melyet kényeztetésre is igénybe vettek. Utánuk következtek az egyiptomiak, a görögök, Kisázsia népei, majd a rómaiak. Az utazók tevéhozon vagy a Niluson hajózza Egyiptomon át gyakran a szudáni határig is eljutottak. Ezt az utat Herodotosz, a nagy görög történetíró is megtette. A turisztika fejlesztéséhez jelentős mértékben járultak hozzá a rómaiak. Melegfürdőket és üdülőhelyeket létesítettek Rómában, Pompejiben, a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán partján, Észak-Afrikában és más meghódított tartományokban. Dáciában is építettek üdülőtelepeket. Ezek közül Herkulesfürdő volt birodalomszerte a leghíresebb.

A középkor vége felé és az újkor elején létrejött kedvezőbb feltételek között indult fejlődésnek a turisztika. A reneszánsz érdeklődést keltett az antik kultúra iránt, megkezdődött a földrajzi felfedezések kora, útnak indultak a nagy hajósok. Ebben az időben jelentek meg az első turisztikai művek. 1589-ben látott napvilágot Charles Estienne munkája, melyet a turisztikai kalauzok ősenek tekintenek. Később Charles de Brosse számol be több országban tett utazásairól. Ő a szerzője a híres *Lettres sur l'Italie* című útleírásnak.

A turisztika fejlődésének újabb lendülete a XVIII. század derekán egybeesik az angliai ipari forradalom kezdetével. Az angolok a kezdeményezői a turisztika csaknem valamennyi formájának. Az angol Thomas Cook 1841-ben kísérli meg az első vasúti társasutazás megszervezését. A kezdeményezés bevált, s Cook tizennégy év múlva a kontinens körbeutazására toboroz turistákat. Eredetileg vasúti jegyek eladásával foglalkozó utazási irodája gyors fejlődésnek indult, és sok országban létesít fiókokat.

A turisztikai ipar világszerte a második világháború után lendült fel. Immár nem a kevesek kiváltsága, széles tömegekre terjed ki, s egyre inkább népi jellegűt ölt. A szociológusok a XX. századot a „turisztika korszakának“ is nevezik. S talán nem is minden alap nélkül,

ha figyelembe vesszük, hogy 1950—1965 között a turisztikai bevétel 448%-kal növekedett, s 1966-ban elérte a 13 milliárd dollárt.

Turisztikai hagyományokkal rendelkező országokban (Svájc, Franciaország, Anglia, Ausztria, Olaszország) az e tevékenységben foglalkoztatott személyek száma szembeszökően magas. Így például Paul Risch svájci professzor kimutatta, hogy hazájában a turisztikai ipar 1966-ban 140 000 alkalmazottat foglalkoztatott (ebből 70 000 a szállodaiiparban dolgozott). Ez Svájc aktív lakosságának körülbelül 5%-a. Franciaországban csupán a szállodaiipar 1965-ben 461 000 személyt foglalkoztatott (az aktív lakosság 5%-át). Magas a szállodaiipar dolgozóinak száma Csehszlovákiában (1966-ban 111 537), Jugoszláviában (1965-ben több mint 34 000), Spanyolországban (1966-ban 85 000) és Kanadában is (1966-ban 225 000).

Repülő csészealj az ENSZ előtt?

(*Contemporanul*, 1116.)

A fővárosi politikai, társadalmi és művelődési hetilap már többször foglalkozott az azonosítatlan repülő tárgyakkal (UFO). Most ismét visszatért az ügyre: teljes egészében ismerteti azt a levelet, amelyet James E. McDonald, az arizonai egyetem atmoszféra-fizikai intézetének professzora intézett U Thanthoz a „tárgyak”-ról.

McDonald a „hívők” sorába tartozik. Olyannyira, hogy visszavetíti a messihi történelmi múltba a mai megfigyelések előzményeit. Másokkal együtt hajlik arra a feltevésre, hogy már a Mahabharatában, a 2000 esztendőös óind hősi eposzban, s az Odisszeában is olyan „természetfeletti” jelenségekről esik szó, amelyeket manapság az azonosítatlan tárgyakkal egyidejűleg észlelnek. Meglepő Einstein egyik — nem tudni, tréfás vagy komoly — kijelentésének idézése is: „A repülő csészealjak léteznek; olyan emberek birtokában, akik 20 000 éve távoztak a Földről.”

Az ENSZ főtítkárához intézett beadványból kitűnik, hogy a világszervezet kozmikus kérdésekkel foglalkozó munkacsoportja júniusban hallgatja meg az arizonai professzort, ami feltehetően ismét felélnkíti a pro és kontra érvekkel hadakozók vitakedvét.

Íme a levél egy részlete:

„Véleményem szerint az Egyesült Nemzetek Szervezetének komoly és határozott erőfeszítést kell tennie a kérdésre

vonatkozó értesülések begyűjtésére, mert ez hathatósan előmozdítaná a probléma azonnali, bátor és tudományos átgondolását, s egy lépéssel közelebb vinne a »neveltségesség« ama látszatának szertefoszlásához, amely jelenleg megakadályozza számos, a tárgyra vonatkozó megfigyelés közzétételét. Még sokat lehetne — és kellene is hogy tegyen — az ENSZ az azonosítatlan tárgyak iránt a tudományos világban megnyilvánuló érdeklődés fokozására. Úgy vélem, nagyon komolyan fontolóra kellene venni azt a hipotézist, amely szerint ezek a szokatlan tárgyak Földön kívüli szondák bizonyos formái. Magam sem vettem komolyan ezt a feltevést, amíg személyesen nem tanulmányoztam a problémát. Egy évi elmélyült tanulmányozás után is kénytelen vagyok csupán hipotéziként elfogadni a fentieket, de hangsúlyozni kívánom: kutatásaim annak hangoztatására készítetnek, hogy — tekintettel a kis magasságokban és kis távolságból a világ minden részén észlelt megfigyelések döbbenetesen nagy számára, amelyek gép alakú tárgyra vonatkoznak — jelenleg ez az egyetlen elfogadható hipotézis. Az azonosítatlan tárgyak elsődlegesen nemzetközi tudományos problémát jelentenek. Véleményem szerint az ENSZ felelősségéhez méltó kötelességét teljesítené, ha arra ösztönözne, hogy szerte a világon komolyan és tudományosan tanulmányozzák az UFO-problémát. A tudatlanság, nemtörődömség és a probléma neveltségessé tétele sajnálatos jellegzetességei ama magatartásuknak, amellyel egy, a világ minden népe számára fontos kérdéshez viszonyulunk.”

Önmagában az a tény, hogy egy egyetemi tanár hipotézisével az ENSZ-hez fordul, még nem bizonyítéka igazának, s ettől a feltevés még nem nyeri el a világszervezet hitelesítését. Nyilván a szkeptikusok sem maradnak télenek.

A XVI. századi erdélyi vízjegyek

(*Studia Universitatis Babeş—Bolyai. Series Historia, Fasc. 1/1968.*)

Jakó Zsigmond professzornak a kolozsvári egyetem történeti folyóiratában megjelent tanulmánya a XVI. századi erdélyi vízjegyekről bепillantást nyújt a történéssz műhelyébe, s új szempontokkal gazdagítja a hazai történettudományt. A vízjegyek tanulmányozása szerves része az egyre inkább történeti segédtudománnyá váló papírtörténetnek. A múlt

században e tudományágnak még számottevő hazai képviselői voltak, az első világháború után az érdeklődés iránta már lényegesen megcsappant, és Jakó professzoré az érdem, hogy már 1962-ben az egyetemi folyóirat hasábjain felvette az elejtett szálát. Az *erdélyi papírmalmok feudálizmuskori történetének vázlat*a című tanulmányáról van szó. Megtudtuk belőle, hogy a legrégebb erdélyi papírmalmot 1546-ban két brassói patri-cius, Hans Fuchs és Johannes Benkner létesítette, és 1600-ig működött. A másodikat 1563-ban Heltai Gáspár Kolozsváron indította meg, de létesítésének terve már korábban felmerült. Ez a XVII. század első éveiben pusztult el. A harmadik a szebeni; ennek tervét ugyan már 1555-ben felvetették, de csak 1574-ben valósulhatott meg, s mintegy negyed századig működött.

Jakó Zsigmond első tanulmányának megjelenése óta a hazai és a nemzetközi kutatás jelentős eredményeket ért el. Demény Lajos bukaresti történész, e módszer alkalmazásával pontosabban keltezett egy szláv-román bibliotéredéket, és megállapította, hogy ez korábbi, mint a Coresi-nyomatványok, más szóval a könyvnyomatás legrégebb román terméke. A brassói kutatók, G. Blücher és G. Nussbächer a radioaktív izotópok segítségével kutatásaikat az egész XVI. századi hazai anyagra ki akarják terjeszteni. Több tanulmány jelent meg a XVI. századi román nyomtatványok vízjegyeinek dokumentáris értékéről. Hasonló érdeklődés nyilvánul meg nemzetközi síkon is. A múlt nyár folyamán Oxfordban megtartották a hetedik papírtörténeti kongresszust. Nemrégben a litván szovjet-köztársaságból jutott el hozzánk E. Laucevičius professzor szép kiállítású, két kötetes papírtörténete.

Mi a magyarázata a papírtörténet és a vízjegyek iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésnek? A papírtörténet és a vízjegyek tanulmányozása jelentős segítséget nyújthat — s ezt a hazai példák meggyőzően bizonyítják — a levéltárak, könyvtárak keltezetlen kéziratainak, könyveinek kormeghatározásához és gyakran nyomtatási helyének megállapításához. A papírtörténet ugyanakkor nagymértékben tükrözi a tanulmányozott ország vagy kor művelődési színvonalát. Hiszen a könyvnyomatás első századaiban a papírmalom és a könyvnyomda szinte együtt fejlődő ikertestvérek voltak.

A papírtörténet végül különböző területek és országok közötti gazdasági és

kulturális kapcsolatok irányát, korát és tartósságát is jelzi.

Jakó Zsigmond most megjelent tanulmánya 77 ábrán közli a XVI. századi legjellegzetesebb vízjegyeket, például: a brassói — a város címere: gyökérbe ágyazott korona és róka, vagy csak korona; a kolozsvári: a tudás fája, Heltai Gáspár H vagy G H iniciáléival, vagy a város címere; a szebeni — a város címere: egymást keresztező két kard.

Miller és a megjelenített bűn

(*Newsweek*, LXXI. 8.)

A világhírű amerikai író, Arthur Miller újabb drámájának, a *The Price*-nak bemutatójáról tudósít Jack Kroll, cikke azonban túlmegy a színházi beszámoló szokványain, s e jellegzetes milleri darab kapcsán a szerző dramaturgiai munkásságának lényegi kérdéseit vizsgálja. Noha elismeri Miller tehetségét, úgy tűnik, túlságosan szigorúan ítélkezik a neves író felett — legalábbis ami régebbi, színpadjainkon is játszott műveit illeti.

A cikkíró szerint Miller drámáinak ereje és gyengesége egyaránt a bűnösség beható vizsgálatával, a bennük érvényesülő különféle erők, a dialektika elemzésével függ össze. Az ilyenfajta művészet nagy mesterei nem kímélik saját személyüket, saját életüket, könyörtelenül bánnak önmagukkal ilyen helyzetben; „az olvasztófegyelt nem langyosan párolni, hanem forralni kell” — mondja Kroll. Ez a típusú művészet élet és halál kérdése — mint ahogy az volt Strindberg, Kafka, sőt O'Neill számára (akit erényeiben és hibáiban Millerrel a leginkább rokonnak nevez a cikkíró). A Strindberg, Kafka, Dosztojevszkij típusú művész kínzó szellemének legvégső következtetéseit is levonja az alkotásban. Ez részben a génusz és nem génusz kérdésére vezethető vissza, de nem csupán erről van szó. Miller őszintén éli át a fájdalmat, itt azonban a „minden vagy semmi” törvénye érvényes. Norman Mailer is tudja, hogy bármilyen módon, de el kell jutni a lelki válság ábrázolásában a legszélsőségesebb pontig. Ezzel szemben Miller új darabja csak olyan, mint egy családi veszekedés.

A Kafka-, Dosztojevszkij-, O'Neill-összehasonlításban föltehetően igaza van a cikkírónak Millerrel szemben mégsem felejthetjük azt a megrendülést, amelyet *Az utazó halála*, a *Salem-i boszorkányok*, a *Bűnbeesés után*, sőt a *Pillantás a hídról* keltett bennünk.

Az angliai Hivatali Titkok Törvénye

(*The Times Saturday Review*, 57 178.)

Hugh Thomas, a readingi egyetem történelem-professzora heves támadást intéz az angol Hivatali Titkok Törvénye (Official Secrets Act) ellen. Ha e törvényt betű szerint alkalmaznák — állapította meg a professor —, nem volna tisztviselő, államférfi, politikus, író, újságíró vagy tanár, aki ne lenne perbe fogható. Ugyanakkor a törvény kivételez is: szigorúan sújtja a kisembert, ürügyet nyújt például a nukleáris fegyverek elleni tüntetések elfojtására, de lehetőséget ad az államférfiaknak, hogy vele leplezzék tehetetlenségüket, baklövéseiket és hibáikat, a kormánynak pedig arra, hogy megtagadja az ellenzék informálását és eltiltsa a történészeket az utóbbi évtizedek dokumentumainak tanulmányozásától.

Hogyan jött létre ez a szörnyszülött, amely bárkire rámoroghat és mindenki-be beleharaphat? — kérdi Thomas. Eredetileg célja csak az ország védelme és a kémelhárítás volt. Első megfogalmazása 1878-ra esik, amikor egy köztisztviselő, Marvin, „kiárulta“ az angol—orosz titkok egyezmény szövegét. Mai címét 1879-ben nyerte, de ekkor intézkedései főként a rendőrségre és a kémekre vonatkoztak. Húsz év múlva, 1911-ben, amikor az agadiri válság és az angol—német háború lehetősége hisztériás hangulatot teremtett az egész országban, hirtelenében tovább szigorították. Most már kimondta, hogy „hivatali ténykedés alkalmával szerzett bármilyen információ közlése illetéktelen személlyel szigorúan tilos“. Drákói jellege tovább erősödött 1920-ban, majd 1938-ban. Fő hiányossága abban áll, hogy nem von határt a kis és nagy titkok között. Ha például az oktatásiügyi minisztérium egyik alkalmazottja elmondja a feleségének, hogy milyen típusú fekete táblákat terveznek, éppen annyira megszegi a törvényt, mint az, aki államtitkot szolgáltat ki. Alkalmazásával titkos bizottságok foglalkoznak, s ezek közlik a sajtóval, rádióval, televízióval azokat a kérdéseket, melyekkel nem ajánlatos foglalkozni, ha nem akarunk különféle szankciókban részesülni. A törvény gyakorlati alkalmazása is végső soron e bizottságoktól függ, melyek eljárásukban önkényeskedhetnek. Míg egy kistisztviselőt, aki végredeletit titkokat szolgáltatott ki, felfüggesztettek állásából, és börtönbüntetésre ítélték, Churchill, aki a törvény szigorításánál szorgalmasan bábáskodott, megtorlás

nélkül fecsegetett ki államtitkokat.

A törvény egyoldalú alkalmazása különösen kihat a történészek munkájára. Míg a politikusok, államférfiak emlékirataikban szigorúan őrzött hivatali titkokat tárnak fel, természetesen a saját érdekeiknek megfelelően, a történetkutatóknak nincs joguk konzultálni az utóbbi évtizedek legfontosabb dokumentumait. Az eredmény: a legújabbkori angol történetírás *amerikai* beállítottsága, mert a történészek elsősorban az ott hozzáférhető forrásokra támaszkodnak. A fenti okok, továbbá a rádióval, televízióval, sajtóval kapcsolatos viták Thomas szerint azt bizonyítják, hogy a törvény alapos módosításra szorul. Az a törvény, melyet annak idején Agadir vagy a háborúk némileg indokoltta tettek, ma már elavult, lomtárba kívánkozik, módosítása nem halasztható — fejezi be cikkét Hugh Thomas.

A modern magyar irodalom komplex vizsgálata

(*Kritika*, 1968. 1.)

A magyar irodalom történetének hatkötetes szintézis-kísérlete, de különösen az V—VI. kötet nehéz korszakolási kérdéseket vetett fel, amelyeket még nem lehetett megnyugtató módon megoldani. Ezekről a gondokról ír Bodnár György (*A komplex vizsgálat problémái a modern magyar irodalom kutatásában*), itt közölt gondolatai és példái azonban nem csupán a szakemberek szűk csoportját érdekelhetik, hanem mindenkit, akinek e korszak magyar irodalmához — akár didaktikai, akár művelt olvasói szinten — köze van.

A régebbi gyakorlat már nem követelhető: „A politika- és társadalomtörténetben megmutatózó folyamat követése... szükségképpen dokumentummá degradálná a műalkotást, és mérhetetlenné tenné az értéket.“ A stílustörténeti kategóriák alkalmazása ugyancsak nem mutatkozik gyümölcsözőnek, mert ezek e korszakban és egyes alkotónál is erősen összemossódnak. A komplex vizsgálat kínálkozik egyedül lehetségesnek. Ehhez „mindenekelőtt a marxista irodalomtudomány történeti elvét kell szembeesítenünk a modern polgári irodalomtudomány ahistorikus irányával, különben mindaz, amit manapság a strukturáliszmus címszava alá sorolunk, legfeljebb filozófiai eklekticizmus árán hasznosítható.“ (Egyébként, az ahistorikus iskolák „ha szemléletté emelik módszerüket, magát az irodalomtörténet létjogát is tagadják, s végül

nem marad más számukra, mint a nyelvi struktúra“.) A komplex vizsgálatról mondja Bodnár: „a hangsúlyt nem a társadalom és mű összefüggésének elvont igazságára kell tennünk, hanem a kettő közötti viszony formáinak konkrét meghatározására. A lélektani vizsgálat, a befogadók szociológiája, a tudati struktúrák elemzése stb. bizonyára megfoghatóbbá teszi az eddig homályos mozzanatokot.“

A tanulmányíró konkrét példát is ad a komplex elemzésre támaszkodó korszakolásban: a magyar irodalom első világháború utáni fordulatában „két, látszólag ellentétes törekvést kell kiemelnünk: egy tárgyiasabb, keményebb, racionálisabb irodalom megszületését és az avantgarde-mozgalmak kibontakozását. Az előbbi Szabó Lőrinc és Erdélyi József lírájában éppúgy megfigyelhető, mint Babits »új klasszicizmus«-eszményében, Halász Gábor racionalizmusában. később a népi mozgalom legmaradandóbb irodalmi újdonságaiban, majd József Attila klasszikus szintézisében. Ez a tárgyiasabb irodalom, mely a Nyugat hőskorának subjektív indulatú, egyéniséget felszabadító forradalmát váltotta fel, a harmincas évek közepétől kezdve megosztta a teret: megjelentek mellette a költői mítoszok: a »tündéri realizmus« termékei és az Ezüstkor nemzedékének kísérletei, melyekben révület és játék keveredett társadalmi tiltakozással. A magyar avantgarde kibontakozása éppúgy az első világháború utáni időszakra esik, mint a tárgyias irodalom új hullámának megindulása...“

A komplex vizsgálat természetesen magában rejtja a világirodalmi betájolást is; e tekintetben Bodnár példája: a népi mozgalom rokonítása hasonló típusú irodalmakkal, illetve műfajokkal (szocioográfia), agrár-jellegű országok népi színezetű, paraszti jogvédelmet hirdető irodalmával (dél-amerikai irodalmak. Olaszország, Szovjetunió). A példák száma nyilvánvalóan szaporítható. E perspektívák új szempontú munkára ösztönöznek.

Társadalomtudományi kutatás a Vajdaságban

(Új Symposium, 33.)

Öt vajdasági tudományos intézmény mintegy hatvan munkatársa nyilatkozott, hogy milyennek tartja a kutatómunka lehetőségeit a tartományban, s hogy milyen tudományos tapasztalatot gyűjtöttek a szakemberek.

Lehet-e egyáltalán tájjellegű tudományos tevékenységről beszélni a társadalomtudományban? — veti fel a kérdést Majtényi András cikkében. Majd leszögezi, hogy a tudomány univerzális jellege kizár minden autarchikus, a többi hasonló irányú kutatástól elzárkózó törekvést. E szempont figyelembevételével mégis szükség van a Vajdaságban az eddiginél sokoldalúbb társadalomtudományi kutatásra. Alátámasztják ezt mindazok az okok, amelyek a tudományt a terelésnek és a társadalmi fejlődésnek a közvetlen termelőeszközökkel egyenrangú, sőt ezeknél gyakran hatékonyabb tényezőjévé tették. A modern társadalomnak nemcsak egyre fejlettebb tudományra van szüksége, hanem egyre többet „fogyaszt“ is belőle.

A Vajdaság társadalmi élete történelmi, néprajzi és más kulturális adottságainál fogva olyan témákat is feldolgozásra kínál, amelyek szinte ideális modell-alakban tartalmaznak bonyolult, általános jugoszláv viszonylatban jelentős és még feldolgozásra váró problémákat. Ilyenek például a nemzetiségi viszonyok fejlődése a Vajdaságban, az agrárkérdés és a mezőgazdaság mai perspektívája a szocialista társadalomban. Más területen — irodalomtörténet, összehasonlító nyelvészeti kutatások — a Vajdaságban folytatott munka több nép nemzeti kultúráját gazdagítja. E tekintetben külön megemlítendő az alakulóban levő Hungarológiai Intézet, valamint a Történelmi Intézet, amely nemsokára megkezdi működését.

Gaál Gábor kritikus életművéről

(Irodalomtörténeti Közlemények,
1967. 5—6.)

Gaál Gábor válogatott írásainak megjelent két kötetét ismerteti Illés László az MTA Irodalomtörténeti Intézete és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tekintélyes folyóiratában (*Forrás értékű publikáció — eleven, aktív hatóerő*). A témakörbeli kompetencia kérdéséről csak annyit, hogy a tanulmányok beillő recenzio szerzője a 20-as—30-as évekbeli szocialista irodalom tematikájának jeles ismerője, aki úttörő szerepet vállalt a szocialista avantgarde-hagyományok feltárásában és alkotó szellemű értékelésében.

Illés érzékeny szemmel olvas, jegyzetel is, összevet, csoportosít: írása körültekintő módszeres munka eredménye. Ennek során pedig különös érzékenységgel

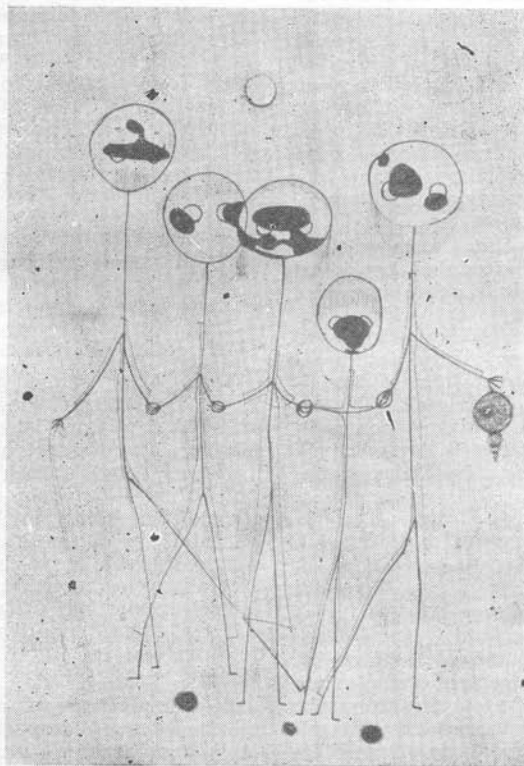
gel figyel fel Gaál Gábor nagy kritikusai erényeire. Olyasmire például, mint a közismert elvi szilárdságához és elkötelezettségéhez szervesen hozzátartozó másik oldal, hogy ti. az eszmeileg tőle távol álló vagy éppen vele szemben álló alkotók, irányzatok esztétikai értékeit nemcsak felismerte, számon tartotta és méltányolta, de adaptálni is tudta, beemelni a maga koncepciójába.

„Kétségtelenül művészalkat volt“ — állapítja meg Gaál Gáborról más helyen, más vonatkozásban, és így folytatja: „a fogékonyság és érzékenység finom fluiduma árad sok írásából, a kifejezés gazdag változatossága, hajlékony plaszticitása, szépsége és színessége találkozott a célratartó pontossággal, az ítélet magvasan tömör biztonságával és tartalmasságával.“

Illés László nem elégszik meg erények és gyarlóságok leltári számbavételével, ő az életmű benső összefüggéseire is kíváncsi, a pálya „hogyan“ját is faggatja. E fürkészésnek eredményeként egy Gaál Gábor-profil számos fontos mozaikkövet azonosítja és teszi a helyére. Nem rajta múlik, hogy az arcél kontúrjai mégsem

rajzolódnak ki kellő éllel, hogy egy-egy részlet rejtélyesnek tűnik vagy ellentmondónak. Ez nem a recenzensen múlik: néhány fontos mozaikkocka — a profil-rajzolásban kulcsszerepet betöltő — hiányzik a kezeügyéből. Így aztán előfordul, hogy mások viszont nem az igazi helyükre kerülnek. Csak egy példát ennek illusztrálására: Gaál Gábor realizmus-koncepcióját vizsgálva Illés meglepetve állapítja meg, hogy abba szervesen épült be számos avantgarde-vívmány. Az ismertetett két kötet ugyanis — más források híján — nem nyújt elegendő konkludens adatot arról, hogy ez a természetes, mert Gaál Gábor nem a hagyományos realizmus partjáról szemlélte a 20-as évek avantgarde-kavalkádját, hanem éppenséggel benne volt a forgatag közepében, s az évtized végére az avantgarde megtartva-meghaladásával jutott el újrealizmus-koncepciója felvázolásához.

Illés László az adott terjedelemben optimálisan oldotta meg feladatát, s őszinte örömmel ad hírt új kincsei felfedezéséről.

Fux Pál
Vakok című
sorozatából

Adalékok a korai olvasástanítás kérdéséhez

(Levél a szerkesztőséghez)

A közoktatásunk javítását szolgáló Tanulmány többek között felveti azt a gondolatot is, hogy a gyermek beiskolázását és általában az oktatását ajánlatos hamarabb megkezdeni, mint eddig. Ezzel kapcsolatban fejteném ki véleményemet.

Aki élni tud a didaktika finomabb eszközeivel is, bizonyosságot szerezhet róla, hogy a karonülő gyermek nagy érdeklődést tanúsít a betűk világa, a beszédhangok iránt, néha nagyobbat, mint akár a hétéves tanuló. Ismeretes, hogy szerte a világon több tudományos kutató úgy vélekedik, hogy az olvasástanulás a gyermek 2—3—4 éves kora körül már elkezdődhet. Személyes kísérleti próbák, egyéni megfigyelések alapján magam is erre a következtetésre jutottam, s ilyen értelmű tapasztalataimról szeretnék beszámolni.

Mintegy húsz évvel ezelőtt éppen az olvasástanulás élettani gyökereinek felkutatására szántam magam. Mondhatnám, véletlen ötlet nyomán szereztem bizonyítékot arról, hogy a másfél éves, kétéves gyermek számára a beszédhang s a betű nem olyan elvont ismereti anyag, mint hinnők. Azzá csak a későbbi évek során válik — egyre fokozatosabban.

Első kísérleti alanyomat annak idején nem oktattam a tanítás megrögzött fogalmai szerint. Ennek ellenére, sőt talán éppen ezért, két hét leforgása alatt napi egyetlen, s mindössze 3—5 perces találkozáson, hibátlanul megtanulta a magyar nyelv valamennyi egyjegyű hangját, betűjét. Naponta, tehát egyszerre két-tő-hármat, a szabad viszonyítás törvénye szerint.

Fölmerülhet a kérdés, milyen értéket képviselnek az így nyert képzetek a tartóság szempontjából. Hogy mennyire mélyen vésődnek az ilyen zsenge gyermeki elmébe az effajta ismeretek, arra jellemző a következő eset. A kétesztendő gyermeket vasárnap délutáni sétára vittük. Sétálgatás közben, látszólag minden alapos ok nélkül, a felnőttek szavába vágott, röviden: „E”. Előbb gyerekes helytelenséget tulajdonítottam e megnyilatkozásnak, de aztán megkérdeztem tőle:

— Hol látsz te itt E-t?

— Ott, ni! — mutatott a vasúti váltó jelzőlámpájára, s minthogy én ott semmiféle E-re emlékeztető jelt nem láttam, kezemet fogva vonzolt oda. A fényjelző áttetsző üvegének sötét kerete valóban az E betű negatív képére emlékeztetett! E sokatmondó jelenségre fél évvel azután került sor, hogy megfigyeléseim kiegészítésére szükségesnek láttam öt néhány magánhangzó ismeretébe beavatni.

Első ilyen irányú kísérleti alanyom esetében e téma teljes kikapcsolása után is sokáig kellett arra várakoznom, hogy a további kísérletezés sikere érdekében betűképzeti teljesen elhalványuljanak. Várakozásomat arra alapoztam, hogy sok-sok bájos megnyilatkozásától eltekintve szótári készségének igen szűk köre nem árukkodott különös értelmi színvonalról. Ennek ellenére is a várt idő másfél esztendő múltán következett be.

E jelenségek értékelése során akkoriban úgy vélekedtem, hogy e kísérleteket nem lehet komoly munka alapjává tenni, bármily vonzóak is, nehogy a bölcsődei olvasástanítás vetésének fanyar legyen az aratása.

Ma azonban nagyobb engedményre is hajlanék. A jövő oktatástudománya ugyanis oly finom eszközökkel ajándékozhatja meg a világot, melyekkel nem csupán a technika, hanem a szellemi élet műhelyeiben is káprázatos dolgokat lehet majd művelni. Gondoljunk csak arra, hogy a Werner Correll alkalmazta olvasatógép segítségével már négyéves gyermekek rutinos olvasókká válhattak. Pedig az olvasó-, olvasatógép nem is minden, nem az utolsó ráció, ami felett a korszerű oktatás rendelkezhet.

Pozitívum gyanánt kísérleteim arra a végső felismerésre vezettek, hogy a hatéves gyermek érdeklődésének napja saját olvasásügye iránt már le is hanyatlik. Éppen ezért a 4–5 esztendő gyermekeit — életteni igénye és eszközei szerint — akár intézményesen is olvasásra, később pedig íráselőkészítésre lehet készíteni. Ebben a korban ugyanis a gyermeknek életeleme az ismétlés, a gyakorlás, ami viszont az olvasásgyakorlásnak, olvasástudásnak fő feltétele. Tudott dolog, hogy az angolok már öt éves korukban beiskolázzák gyermekeiket. Nagy kár, hogy ezt az írás-olvasás dualizmusának teljes fenntartásával teszik, a hagyományos betűvetési elveknek ma már erősen vitatható követelményei értelmében. Ezt a klasszikus utat (párhuzamosságot) követi az egyébként oly kitűnő s az egész angolul beszélő világot behalózó Initial Teaching Alphabet (ITA) néven ismert újkeletű mozgalom is, mely a betűvetés idejére fonetikus írás segítségével kívánja gyümölcsözőbbé tenni az angol írás-olvasás tanításának eddig oly nehéz munkáját.

A korai írás-olvasástaniást egyébként a közismert élettani és pszichológiai törvények is alátámasztják. Az egyéni fejlődés egyes szakaszai más és más ügyességnek, szellemi törekvésnek, megnyilatkozásnak kedveznek. A fejlődés egy-egy állomása a gügyögés, kapaszkodás, négykézláb-járás vagy hátontkúszás, a járás, a beszédtanulás. Mindegyiknek megvan a maga ideje. Ezt természetesnek tekintjük; eszünkbe se jut, hogy sorrendi változtatást eszközözlünk rajtuk. Hajmeresztő is volna!

Fiziológiai és pszichológiai funkcióra vall az is, hogy akárhány, a könyvek, újságok birodalmában felcseperedő gyermek nem győzi bevárni a hivatalos beiskolázás idejét, és egyedül pogánykodik neki az olvasástanulásnak. A betű világtól elszigetelt gyermek pedig, kiesve az ismétlés, gyakorlás biológiai adottságának korából, háttal fordít addigi kisgyermek-énjének, s az élet mozgalmasság kérdései, a lét konkrét valósága felé fordítja tekintetét (autó, kerékpár, műholdak, rakéta, sport). Ebből fakad aztán ama újkeletű jelenség is, hogy harmadik, sőt ötödik, hatodik osztályt látogató tanulók számottevő része is gyötrelmesen olvas. S ami a dologban még feltűnőbb, ez a jelenség gyakran az értelmes tanulórétteg esetében áll elő. Pedig szerencsés hangjelölésünk tanulhatóság szempontjából nyelvünket a ranglista első soraiba helyezi. A visszaesés azonban hovatovább nagyobb arányokat fog ölteni, mert anyanyelvi tanítási módszereink elsősorban a kiváló tanulók képességeinek szem előtt tartásával alakultak ki.

A hivatalos megnyilatkozásokból, célok megjelöléséből még mindig nem tűnik ki eléggé kézzelfoghatóan, hogy a hagyományos betűvetési elmélet napjai megvannak-e számlálva. Sokan hisznek még abban, hogy a mai nyelvtanítás ereibe iskolai eszközökkel, egy kis hideg fénnel és lelkesedés felkorbácsolásával éltető vért lehet önteni. Arról sem történik kellő tájékoztatás, hogy valóban új eszközök állanak a világ tanítóinak rendelkezésére.

Új elvek, új eszközök természetesen megváltoztatják az elemi fokozatú iskolák egész szerkezetét is. A betűvetés korszerűsítéséhez pedig az is közelebb vinne, ha azt kiterjesztenék — az előbbieket értelmében — visszafelé a zsenge gyermekkorba, nemkülönben az alsófokú oktatás magasabb szintjeire.

A tét nagy, ezért érdemes a kérdést napirendre tűzni, melegen tartani, sőt megéri a kísérletezéssel együtt járó esetleges kockázatot, balsikert is.

Arad, 1968. március.

**Návrádi Agoston
tanár**

(A szerkesztőség válasza)

Ma amikor a tudományos ismeretek óriási mértékben felhalmozódnak, és mind nehezebben oldható meg oktatásuk, iskolai elsajátításuk, figyelemre méltó Návrádi Agoston kísérlete. Az oktatás korábbi megkezdésére vonatkozó elképzelése egyébként sok tekintetben egyezik a világszerte folytatott kísérletek tanulságával. Ezek szerint az olvasást vagy az egyszerűen éppúgy lehet tanítani már a zsenge gyermekkorban, mint az úszást, rajzolást, éneklést, szavalást. Kérdés azonban, hogy az egyes gyermekekkel vagy gyermekcsoportokkal végzett kísérletek eredményei mennyire általánosíthatók, milyen mértékben alkalmazhatók az oktatásban.

Erre a kérdésre a neveléstudomány még nem adott választ.

Iskolai kutatásokról és a gyalogtúra hasznáról

(Levél a szerkesztőséghez)

1

Dánielisz Endrének a Tanügyi Újság 460. számában megjelent *Pedagógiai kérdések a Korunk hasábjain* című írásához fűznék néhány megjegyzést.

Mondanom sem kell, hogy a felvetett kérdések bizonyos szempontból engem is érintenek. Évek óta foglalkozom mint geológus és földrajztanár vidékünk tudományos feltárással. Ebbe a munkába sikerült iskolánk tanulóifjúságának egy részét is bevonni. Mintegy tizenötezer meteorológiai és hidrológiai adatot dolgoztunk fel, melyet a tanulók több éven át gyűjtöttek nagy szorgalommal. A megfigyelések alapján sikerült vidékünk éghajlatának és vízrajzának jellemzőbb vonásait megrajzolni. Az évtizedes kutatás néhány kimagasló eredményét szakdolgozatba sűrítettem (87 lap plusz 70 lapnyi ábra, térképvázlat, táblázatok, grafikon). Ezzel a dolgozattal jelentkeztem a II. fokozati vizsgára. Dolgozatom kiválóan minősítették, tehát egyéni célokat elértem, mégis úgy érzem, hogy munkánk eredményét más úton-módon is kellene hasznosítani. Hiszen olyan kérdést dolgoztunk fel, mely a földrajz-módszertani irodalomban meglehetősen ritka. Ennek alapján fogalmazódott bennem meg a kérdés, nem lehetne-e legalább a dolgozat szintézisét a *Korunk* hasábjain megjelentetni? Ily módon esetleg felkelhetnek az érdeklődést és a kutatókedvet több tanárban, másfelől pedig e dolgozatok eredményének közzétételével gazdagítanak a szülőföld, a haza ismeretét.

Gondolom, ez a kérdés más pedagógusokat is érint. Nem egy tanár nemzetgazdasági szempontból is jelentős helyi kutatásokat végez. Viszont munkájuk eredményeinek a közlésére meglehetősen korlátozottak a lehetőségeik.

Egy idő óta a Berettyó folyami teraszainak tudományos feldolgozásával foglalkozom a mindennapi oktató-nevelő munka mellett. Tudom jól, hogy sokkal lendületesebben menne a munka, ha buzdítókra találnánk. Nem ártana, ha a *Korunk* a jövőben fokozott figyelemmel kísérné a nevelők ilyenyszerű tevékenységét, és adottságainak megfelelően támogatná is.

2

A *Korunk* 1968. 2. számában cikket közöl Beder Tibor korondi középiskolai tanár tollából *Udvarhelyi iskolák kirándulásai* címmel. A cikk nagyon időszerű, annál is inkább, mivel a szerző még fellelhető hibákat igyekszik az udvarhelyi iskolák példáján át elemezni. Egyetlen egy ilyenyszerű hibára szeretnék reflektálni, melyre egyébként a szerző is kitér.

Ismeretes, hogy a kirándulás nevelő munkánk egyik legkedvesebb része, élmények, ismeretek szerzésének bőséges tárháza, az oktatás első számú „audio-vizuális” eszköze, a hazafias és közösségi nevelés nélkülözhetetlen területe. Róla sokat írtak már a szakirodalomban. Ennek ellenére még mindig nem sikerült a valóságban is biztosítani azt a szerepet, amit a sokoldalú oktató és főleg nevelő munka igényel ettől a munkaformától.

Amit én szeretnék mondani, az a gyalogtúrákra vonatkozik, amelyeket — valljuk be őszintén — nem nagyon szeretünk a nagyobb lélegzetű kirándulásokba beiktatni. Úgy érzem, hogy mi pedagógusok is — tisztelet a kivételnek — bizonyos fokú elkényelmesedésben szenvedünk akkor, amikor tanulóinkat „csak autóbusszal” visszük útra. Azzal egyetérték, hogy az autóbusz a legkényelmesebb és legpraktikusabb utazási eszköz. Magam is vittem tanulókat autóbusszal kirándulásokra. De! Nem kényeztetjük-e el tanulóinkat azzal, hogy ők mindig csak „különjárással” utaznak? Nem lesz ennek a „csak autóbusszal utazunk“-felfogásnak olyan következménye, hogy az ilyen szellemben nevelt tanuló nem megy el a 3—4 órás gyalogtúrára, mert ő autóbusszal megy „kirándulni”?

Gondoljunk vissza arra az időre, amikor mi voltunk iskolások. Vajon azért, mert akkor még nem voltak olyan mértékben elszaporodva a különféle járművek, mint manapság, tanáraink talán nem vittek kirándulni? Mindnyájan jól emlékszünk azokra a testet-lelket üdítő, feledhetetlen kirándulásokra, melyeket az ország

festői vidékein, szinte ismeretlen ösvényeken tettünk meg több óras gyaloglással. Ezek voltak az igazi természetjárások, ezek fedik a *turisztika* szó igazi értelmét.

A „csak autóbusszal utazunk“ másik oldala: nem hiszem, hogy egészséges és nevelő hatású volna, ha mindig csak oda megyünk el, ahová az autóbusz elvisz. Mint természetkedvelő pedagógus, aki kis tanítványaival már bejárta az ország nagy részét, minden többnapos kiránduláshoz elengedhetetlenül fontosnak tartottam a legalább naponta 1—2 órás gyalogtúrát, hegyvidéki sétát. Éppen a testi nehézségek leküzdése, az erőkifejtés, a hegy közvetlen, fizikai megtapasztalása sokkal élményszerűbb, mint az autóbusszal való utazás. Nem is beszélve egyéb nevelési lehetőségekről, praktikus ismeretekről: hogyan kell öltözködni túrához, hogyan kell hegyre mászni, lábfeltörést megakadályozni vagy a már feltört lábat kezelni, hegy-mászaskor egymásnak segíteni... Ezekhez hozzászámíthatjuk azokat az előnyöket, melyeket a természet közvetlen megfigyelése nyújt tanulóinknak.

Ohajtom hangsúlyozni, hogy nem akarom az autóbusszal tett kirándulások szerepét lebecsülni. Kétségtelen, kényelmes a vele való utazás. De ne feledjük hasznosítani a gyalogtúrák nyújtotta lehetőségeket sem.

Szilágynagyfalú, 1968. március hó.

Major Miklós

(A szerkesztőség válasza)

Egyetértünk Major Miklós mindkét megjegyzésével. Tanárok, tanítók különféle írásait, köztük jelentős tanulmányokat, eddig is gyakran közöltünk, s szakdolgozatoknak is szívesen adunk helyet, ha nem túlságosan szűk „beavatott“ körhöz szólnak, ha bizonyos értelemben közérdeklődést kelthetnek. A tanárokat azért is serkentenők ilyen irányú tevékenységre, mert meggyőződésünk szerint a helyszínen végzett kutatásaikkal nagymértékben hozzájárulhatnak egyes tájak geológiai, meteorológiai, ipari vagy mezőgazdasági adottságainak felméréséhez, a vidék néprajzi kincsének megmentéséhez vagy a helytörténeti ismeretek gyarapításához.

„Gyalogolni jó“ — hirdette Móricz Zsigmond, a vidék fáradhatatlan tanulmányozója. Mi se mondhatunk mást; nem, nem szabad megengednünk, hogy a kirándulások, ezek az emlékezetes iskolai „megmozdulások“ elgépiesedjenek, a kilométerek hajszolásává sikkadjanak. Igazán üdítő, a testet is edző (nemcsak ismereteket nyújtó) kirándulás nem is képzelhető el gyaloglás nélkül. De a szerzett ismeret is elmélyültebbé válik, a pszichológiai hatás is maradandóbb, ha a diák órákon át sétál városokban vagy menetel falvakon keresztül, ha egy erdőt bejár, ha a havast megmássza. Emlékeztetni szeretnénk arra is, hogy pártunknak az ifjúság körében végzett munka megjavításáról szóló határozata nagy jelentőséget tulajdonít a szabad levegőn végzett mozgásnak, gyalogtúráknak, táborozásnak.

H. G.

ELŐFIZETŐINK, akik a postai átszervezés következtében nem juttattak egyes példányokhoz vagy lemaradtak a II. negyedévi előfizetésről, forduljanak a posta helyi szerveihez, illetve kérjék szerkesztőségünket a hiányzó számok elküldését utánvétellel.

HIBÁT IGAZÍTUNK — A Korunk múlt (1968. 3.) számában Szemlér Ferenc fordításában közölt Eliot-melodráma (*Sweeney Agonisztész*) bevezetőjében és mottója alatt „Keresztelő Szent János“ név helyett helyesen *Keresztes Szent János* olvasandó.

Sumar

***	Aici și acum	467	VIATA INTERNAȚIONALĂ	
<i>Ernst Bloch:</i>	Umanismul lui Marx	469	<i>Hans Magnus Enzensberger:</i>	De ce
<i>Roth Endre:</i>	Studierea personalității		plec din SUA?	555
lui Marx		473	<i>Farkas László:</i>	Menagerii formatori
<i>Illyés Gyula:</i>	Poezii	479	ai istoriei?	559
<i>Engel Károly:</i>	In memoriam lui		<i>Székely László:</i>	Al cincilea conti-
Veress Endre și Bitay Árpád		480	nent într-un nou rol	564
<i>Pompiliu Grigorescu:</i>	Ce-l între-			
sează pe sociologul în domeniul	industriei?	489	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Henri H. Stahl:</i>	Mobilitatea socială		<i>Herédi Gusztáv:</i>	Pedagogia optimistă
la sate		491		571
<i>Hegedüs András:</i>	Despre sociologia			
din Ungaria		496	TRIBUNA	
<i>Imreh István:</i>	Țărani „secui liberi“		<i>Gheorghe Buș:</i>	Indoieli și certitudine
în Transilvania feudală		503	<i>Fülöp Géza:</i>	„Uzura morală“ a in-
<i>Szilágyi Júlia:</i>	Un Malraux care nu		ginerilor?	578
seamănă cu Malraux		511		
<i>André Malraux:</i>	Antimemorii (frag-		RECENZII ȘTIINȚIFICE	
mente)		514	<i>Weizsmann Endre:</i>	La limita dintre
<i>Zsákó János:</i>	Cercetările în chimie		viață și moarte (Summa techno-	
și apariția vieții		519	logiae)	582
<i>Horváth István:</i>	Poezii	529	<i>Balázs Sándor:</i>	Despre ancheta so-
<i>Holán Tibor:</i>	Transplantul de inimă		cială	585
și umanismul		530	<i>Cseke Vilmos:</i>	Paralelele la Aristotel
<i>C. G. Hedén:</i>	Marile îndatoriri ale		<i>Demény Lajos:</i>	O valoroasă mono-
microbiologiei		536	grafie despre Barițiu	592
			<i>Sztrányiczki Gábor:</i>	Existențialismul
			și morala	594
	OGLINDĂ			
<i>Szekernyés János:</i>	S-au stabilit na-		LITERATURĂ — ARTĂ	
vetiștii		541	<i>Király László:</i>	Teatrul sărac
			<i>Deák Tamás:</i>	Perspectiva și apro-
			pierea scriitoricească	601
			<i>Balogh Edgár:</i>	Completare la noua
			interpretare a creației lui Szabédi	602
			REDACTORI — CITITORI	
			<i>Návrádi Ágoston:</i>	Opinii despre în-
			vățatul cititului	613
			<i>Major Miklós:</i>	Cercetări școlare și
			foloasele turismului	615

Hazai magyar könyvújdonságok

- ARGHEZI, TUDOR: A virágáruslány. Fordította PAPP FERENC (regény)
- BARTALIS JANOS: Versek (II. kötet – Romániai Magyar Írók)
- BRODY SANDOR: A tanítónő. Bevezeti KOZMA DEZSŐ (drámák, Tanulók Könyvtára)
- FASKERTHY GYORGY: Az ember, aki bükkfa volt (novellák)
- FOLDES MARIA: A hetedik, az áruló (drámák)
- GALACTION, GALA: Mahmud papucsai. Fordította ANTALFFY ENDRE (regény)
- G. BALOGH ATTILA: Gesztenyék és ecetfák. Bevezeti HUSZÁR SANDOR (novellák, Forrás)
- HORVÁTH IMRE: Túl a számokon (versek)
- KARACSONY BENŐ: Napos oldal (regény)
- KARACSONY BENŐ: A megnyugvás ösvényein (regény)
- KARACSONY BENŐ: Utazás a szürke folyón (regény)
- KARACSONY BENŐ: Pjotruska (regény)
- KASSAK LAJOS legszebb versei. Bevezeti MÉLIUSZ JÓZSEF
- KARMAN JÓZSEF: Fanni hagyományai. Bevezeti VAJDÁNÉ SZENDREI JÚLIA (Tanulók Könyvtára)
- KORDA ISTVÁN: A nagy út. Körösi Csoma Sándor életregénye (IV. kiadás)
- KOSZTOLANYI DEZSŐ: A csók (novellák)
- PANEK ZOLTÁN: Hétfőn és kedden nagyon szerettem (novellák)
- PETERFY EMILIA: Fenyő és folyondár (regény)
- STANCU, ZAHARIA: Meztőláb. Fordította SZEMLÉR FERENC (Román Írók)
- SUTO ANDRÁS: Misi, a csillagos homlokú. Bevezeti NAGY PÁL (elbeszélések, Tanulók Könyvtára)
- SZABO GYULA: Húgom, Zsuzsika (regény)
- SZASZ JÁNOS: Emberek vagyunk (regény)
- SZEPRETI LILLA: Párhuzamos vonatok (elbeszélések)
- SZEKELY JÁNOS: Dózsa (poéma, II. kiadás)
- SZŐCS KALMÁN: Papirhajók (versek)
- TOTH ISTVÁN: Amerre jártam (versek)